

POGLEDI

ČASOPIS ZA TEORIJU DRUŠTVENIH I PRIRODNIH NAUKA

RUDI SUPEK: O NEAKTUELNOSTI LARPUKLARTIZMA — OLEG MANDIĆ: PROBLEMI SOCIOGRATIJE I SOCIOLOGIJE NA ZAPADU — FRANJO SVELEC: UZ PROUCAVANJE MARINA DRŽICA — ANDRE MOHOROVIĆIĆ: PRILOG ANALIZI PROBLEMA KVALITETE U ARHITEKTURI — KULTURNI ŽIVOT — A. FLAKER: DA LI REVOLUCIONARNE EPOHE POGODUJU RAZVITKU KNJIŽEVNOSTI? — PRIKAZI I OSVRTI — D. PEJOVIĆ: SMISAO I BESMISAO MERLEAU-PONTYJA — M. ZVOMAREVIĆ: PSIHOLOSKA ISTRAŽIVANJA NA SRPSKOJ DJECI ZA VRIJEME II. SVJETSKOG RATA — A. SARCEVIĆ: E. GABET: PUT U KARIBU — BERISLAV PERIĆ: BRETHER-LABORDE: OPĆI UVOD U STUDIJU PRAVA — BIBLIOGRAFSKE BILJEŠKE — IZ SVENČALISNOG ŽIVOTA — DISKUSIJA O AKTUELNIM PITANJIMA UNIVERZITETA — IVAN SUPEK: PROBLEMATIKA OKO INSTITUTA ZA ATOMSKU FIZIKU — RUDER BOSKOVIC — GRČA GAMULIN: UZ DISKUSIJU O NOVOM NASTAVNOM PLANU GIMNAZIJA

»POGLEDI 53«

ČASOPIS ZA TEORIJU DRUŠTVENIH I PRIRODNIH NAUKA

Izdaje:

Društvo nastavnika sveučilišta, visokih škola i suradnika naučnih ustanova
u Zagrebu

Uređuje redakcijski kolegij:

Kosta Bastaić, Slavko Borojević, Aleksander Flaker, Ivo Frangeš, Grga Gamulin,
Leo Randić, Predrag Vranicki

Sekretar redakcije i odgovorni urednik

Rudi Supek

Šira redakcija:

Berus Niko, profesor Više Pedagoške Škole
Cipra Milo, profesor Muzičke Akademije
Čulinović Ferdo, profesor Pravnog fakulteta
Dabčević Savka, asistent Ekonomskog fakulteta
Filipović Vladimir, profesor Filozofskog fakulteta
Franković Dragutin, predavač Filozofskog fakulteta
Gospodnetić Jugoslav, asistent Akademije za kazališnu umjetnost
Grdenić Drago, docent Prirodoslovno-matematskog fakulteta
Guberina Petar, profesor Filozofskog fakulteta
Kurepa Đuro, profesor Prirodoslovno-matematskog fakulteta
Mažuran Đorđe, asistent Filozofskog fakulteta
Mohorovičić Andre, profesor Tehničkog fakulteta
Perić Berislav, asistent Pravnog fakulteta
Pinter Tomislav, profesor Medicinskog fakulteta
Prelog Milan, predavač Filozofskog fakulteta
Roler Dragan, asistent Ekonomskog fakulteta
Širotković Jakov, docent Ekonomskog fakulteta
Šidak Jaroslav, profesor Filozofskog fakulteta
Škavić Josip, rektor Akademije za kazališnu umjetnost
Škreb Zdenko, docent Filozofskog fakulteta
Škreb Nikola, asistent Medicinskog fakulteta
Torbarina Josip, profesor Filozofskog fakulteta
Vojnović Zdenko, direktor Muzeja za umjetnost i obrt
Zaninović Vice, predavač Filozofskog fakulteta

Uredništvo i administracija: Zagreb, Braće Kavurića 17 (Društvo nastavnika sveučilišta, visokih škola i suradnika naučnih ustanova), telefon 38-289. Broj ček. računa kod Narodne banke: Društvo nastavnika Sveučilišta i visokih škola Zagreb br. 401-T-183 za »Pogled 53«.

Četvrtgodišnja pretplata: 150 Din., polugodišnja pretplata: 300 Din., godišnja pretplata: 600 Din. Cijena pojedinom broju 70 Din. Časopis izlazi mjesečno (osim u julu i augustu).

Uredništvo prima petkom od 17 do 20 sati.

ČASOPIS ĆE IZLAZITI NAJMANJE NA 5 ŠTAMPANIH ARAKA

Tisak Grafički zavod Hrvatske, Zagreb

POGLEDI 53

MART

BROJ 5

Rudi Supek

O NEAKTUELNOSTI LARPURLARTIZMA

1. Primjedba o predmetu i metodi

Pala je nedavno kod nas riječ o larpurlartizmu, riječ borbena, čak smjela i ne bez one historijske patetike, na kojoj toliko oskudijevamo u našem kulturnom životu, naravno, u njenu racionalizovanom obliku. I tajac. Odjeknula bez odjeka. A takva šutnja dopušta sve pretpostavke, pa i one najgore. Možda će biti korisno, da se kaže nešto o aktuelnosti te teme, ili da joj se, eventualno, priđe s jedne druge strane, idejne i književne, onako kako su joj prišli i oni, koji su je svojedobno stvorili. Perspektiva, iz koje gledamo na tu kulturnu pojavu, danas je nešto drugačija, ali ona ne bi smjela biti, po mojem uvjerenju, manje ideološki zainteresirana no što je bila kod njenih protagomista. Štoviše, prirodno je pretpostaviti, da smo mi u pogledu misaonih kriterija ipak nešto napredovali u ovih posljednjih stotinu godina. Po tome se, zapravo, i razlikujemo od tih ne tako udaljenih generacija, s kojima imamo mnoge zajedničke probleme. Stoga mislim, da bi bilo i potrebno na prvom mjestu pokazati aktuelnost ili neaktuelnost onih pitanja i postavki (možda su pitanja aktuelna a postavke neaktuelne?), koje dodirujemo u larpurlartizmu.

Ako smo uvjereni, da larpurlartizam i neke njegove manifestacije predstavljaju aktuelnu temu, onda ne bi bilo zgoroga, već radi raščišćavanja pojmova, da se osvijetli barem u dva vida: prvo, u njegovu stvarnom historijskom kontekstu, da pokažemo što on zaista jest, dakle, da ga prikažemo u njegovu nastajanju i nestajanju; drugo, da odredimo značenje (negativno ili pozitivno), koje može imati za sadašnju epohu, ako ga uopće ima.

Svaki oblik ljudske djelatnosti može se odrediti čisto formalno kao posebni ili specifični oblik mišljenja, izražavanja ili postupanja, pa tako i umjetnost, ako kažemo, da je to estetski oblik izražavanja, kojemu je svrha da nam pribavi estetsko zadovoljstvo, recimo doživljaj ljepote. Takvo određivanje umjetnosti tumači nam jedan umjetnički izraz otprilike isto tako vjerno kao kad kažemo, da je čovjek poseban oblik organizacije žive materije, ili da je ljubomorna žena poseban oblik poremećenog afektiviteta. Takve definicije ne moraju biti netočne, ali su one besmislene. Kao što je besmisleno, ali ne netočno, definirati osjetljivost pomoću osjeta crvenog, plavog, žutog; čuvstvenost pomoću ugone, neugode, srdžbe; umjetnost pomoću ljepote ili »uživljavanja« (Lipps) ili »izražavanja« (Croce), jer su sva određenja, koja se prema jednoj aktivnosti odnose kao dio prema cjelini, kvalitet prema entitetu, varijabla prema funkciji, makar taj dio, taj kvalitet, ta varijabla bili i te kako

specifični za ono, što se određuje, samo formalna, besadržajna određenja. Pokušaj da se neki umjetnički pravac tumači po doživljaju ljepote, za koji još nismo postali tupi, i po intenzitetu tog doživljaja, to jest po »kvaliteti« (formalnoj) umjetničkog djela, znači upravo izbjegavati svaki pokušaj, da se odredi smisao i sadržaj nekog umjetničkog pravca.

Da bi nešto što postoji postalo smisljeno, treba da uđe u niz veza s predmetima, koji su nešto drugo, i što su takve veze bogatije, to je i smisao nekog predmeta, nekog umjetničkog djela bogatiji. Možemo, iz različitih razloga, umjetničkom djelu pristupiti tako, da mimoidemo veze, koje ga vežu sa životom, sa svim onime, što ga uvjetuje, dakle, da ga stvarno smisljeno osiromašujemo, a možemo mu prići tako, da nastojimo zahvatiti (to jest, shvatiti!) što više veza, dakle da ga smisljeno obogaćujemo. A to je jedino posao dostojan historičara i marksiste! Međutim, uloga se umjetnika i historičara u tom pogledu nužno se poklapa: umjetnik je biće strasno — pristrasno, dok je historičar biće nepristrasno — strasno.

Zelimo li pokazati što jedna kulturna pojava sadržajno jest, treba utvrditi njene historijske koordinate, njenu društveno-ideološku uvjetovanost. To znači, drugim riječima, pokazati kakav je njen odnos prema drugim ideološkim oblastima (filozofiji, moralu, pravu, i t. d.), a kakav je njen odnos prema konkretnoj društvenoj situaciji (ekonomskim, socijalnim i političkim odnosima). Pored te »topografske« ili vertikalne lokalizacije neke kulturne pojave u sklopu odnosa baza — superstruktura, ne smije se izbjeći ni vremenska, više horizontalna lokalizacija, koja nam pokazuje što jednoj pojavi prethodi, a što slijedi na njenu vlastitom tlu kretanja. Tako, kad govorimo o larpurlartizmu, moramo odrediti njegov odnos prema romantizmu, s jedne strane, a prema ekspresionizmu, s druge strane, pridržavajući se one poslovice, da se mnogi očevi prepoznavaju tek u svojoj djeci!

Potrebno je to utoliko više, što se smisao nekog pokreta, neke težnje, nekog umjetničkog pravca, ne može potpuno iscrpiti i dovoljno odrediti (iako je lako pokazati njegovu konkretnu socijalno-ideološku ulogu) u njegovu vlastitom vremenskom okviru. Kroz jedan pokret struji masa tendencija, jedne prevladavaju, druge ostaju u pozadini, ali njihova prava vrijednost dolazi tek onda do izražaja, kad ih pratimo u nekoliko razvojnih etapa. Lako ćemo pogriješiti, ako momentani ili konvencionalni smisao jednog ideološkog odnosa, koji važi u datom času (na primjer, negacija »vladajućih ideja« vladajuće klase), izjednačimo s njegovim stvarnim sadržajem i njegovom ulogom uopće (na primjer, klasna pripadnost, koja se ne gubi kad se negacijom mijenja sadržaj »vladajućih ideja« u datoj epohi).

Time dolazimo i do drugog momenta: kako da odredimo značenje za nas, danas i ovdje, jednog umjetničkog pravca, koji pored svojega estetskoga kvaliteta (doživljaj ljepote, koji ostaje, i upravo stoga nam je kao takav ravnodušan) i svoje socijalne uloge (održavanje idejne stagnacije malograđanske inteligencije) sadrži u sebi često i još jedan dublji smisao. Na primjer, na koji način uspijeva čovjek date epohe riješiti neka bitna pitanja svoje ljudske egzistencije? Kad ovako postavimo pitanje, onda izvjesni umjetnički pravac gubi za nas samo estetsko značenje (po tome on može slobodno pripadati vječnosti), ili samo socijalno-političko značenje (po tome on može definitivno pripadati prošlosti), nego dobiva za nas jedno a k t u e l n o značenje, on se uključuje u našu sadašnjost, u naše ljudske patnje i zanose, u naše stvaralačke težnje.

Upravo kod ovako postavljenog pitanja, larpurlartizam postaje za nas veoma zahvalan objekt, da se izrazim kao prirodoslovac, jer po svojoj problematici dolazi iza romantizma, dakle iza one epohe, u kojoj je građanski humanizam postavio čitav niz odlučnih pitanja o odnosu čovjeka i čovjeka, čovjeka i društva, i ekspresionizma, koji je, ostajući dosljedno romantički subjektivan, pokušao riješiti ta pitanja u neposrednijem dodiru sa stvarnošću, i to isključivo specifično umjetničkim sredstvima, kako mu je to sugerirao larpurlartizam. Larpurlartizam pojavljuje se kao srednja faza, faza stagnacije, skeptičkog i negatorskog odnosa prema humanističkoj jezgri romantizma, u kojoj će umjetnik, ograđujući se od ostalih ideoloških oblasti i društvene stvarnosti, pokušati da nađe rješenje svoje egzistencije (pomirenje protivurječnih tendencija u estetskom fenomenu) na jedan idealan i subjektivan, odnosno kontemplativan, par excellence estetski način. Larpurlartizam, koji shvaćam kao etapu društvene drame čovjeka građanina na estetskom planu, ujedno je probni kamen, da li jedna posebna ljudska djelatnost može pružiti rješenje tih nekih osnovnih egzistencijalnih pitanja čovjeka, pa, prema tome, da li umjetnost uopće može u prošloj, u sadašnjoj ili u budućoj etapi razvika odigrati sličnu ulogu. Ispitivanje larpurlartizma moralo bi nam dati odgovor na pitanje, da li je larpurlartizam uopće moguć. Vidjet ćemo, da on u razvitku građanske umjetnosti nije bio moguć, ne kao težnja, već kao rješenje, dakle kao ono, što je upravo htio biti.

2. Što je larpurlartizam?

Čini se, da je formulu »l'art pour l'art« (»umjetnost za umjetnost«) izbacio onaj, koji će ostati u očima larpurlartista glavni predstavnik buržoaske fanfaronске i pompjerističke poezije, sam Victor Hugo, kad se, pobuđen više romantičkom hipertrofijom vlastitoga ja i umjetničke misije u oblikovanju stvarnosti, nego ograđivanjem od vanjske stvarnosti, suprotstavljao sensimonističkom i »utilitarističkom« podvrgavanju umjetnosti praktičkim ciljevima. (»Umjetnost predstavlja jedan nuždan, apsolutan, spontan elemenat, sui generis, i daje u svojim životnim izrazima beskonačan niz ostvarenja... Pjesnik ne imitira prirodu, on imitira boga, koji stvara na osnovu apsolutnih zakona, omniformnih a ne uniformnih«, u časopisu Artiste, 12. juna 1833.). Taj stav, u duhu Schellingove filozofije, da umjetnik stvara po nekim apsolutnim ili bitnim zakonima same prirode, pa da ne predstavlja jednu aktivnost niže prirode, kao što je to tvrdio Hegel, zadržat će i ostali larpurlartisti — parnasovci i simbolisti — iako će se njihove pretenzije na oblikovanja svijeta jako smanjiti u poređenju s romanticima.

Otpor protiv sensimonista, nastavljača antiklerikalne i antiromantičke »volterijanske škole«, i pozitivista — comtovaca (među njima se tada nalazio i Saint-Beuve) nije bio samo estetsko neslaganje s utilitarističkim shvaćanjem umjetnosti (»Misija je danas umjetničkog djela, govorili su potonji, da odražuje i zrači tisuće boja čuvstva naprednog čovječanstva«), već i političko ograđivanje od one struje, koja je od julske revolucije 1830. pa do februarske revolucije 1848. predstavljala glavnu silu opozicije prema burbonskoj i orleanskoj monarhiji, klerikalnom mračnjaštvu i birokratskoj samovolji povampirene aristokracije. Ta liberalna i progresistička buržoaska ljevica, zadojena idejama naučnog i industrijskog progresa, humanističkog utopizma, pa i nekim socijalističkim idejama, ne će prestati da bude glavna motorna snaga progre-

sivnih tendencija u buržoaziji sve do pada Napoleona III. Bili su to predstavnici one pozitivističke i laičke, antiklerikalne radikalno-socijalističke stranke, koja će tek deset godina nakon pada Drugog carstva odnijeti odlučnu pobjedu zajedno sa socijalistima Jaurès-a i Guesda nad crkvom i klerikalnom reakcijom, nad veleposjednicima i zaostalim seljaštvom, tako da će Marseljeza odjeknuti u Burbonskoj palači prvi puta ponovno tek god. 1879., a 14. juli slaviti će se godinu dana kasnije kao narodni praznik. Glavni predstavnici larpurlartizma na književnom planu — parnasovci i simbolisti — ostat će vjerni, svome neprijateljstvu prema pozitivizmu, naročito u njegovoj naučnoj i socijalnoj interpretaciji, i dosljedno naturalizmu, kojemu će zamjeriti materijalizam, pa tako, naravno, i onim ideološkim i političkim tendencijama, koje je on predstavljao na društvenom planu. Drugim riječima, njihove političke tendencije, ukoliko će se uopće očitovati, oscilirat će od krajnje desnice (de Banville) do umjerene lijevice (R. Ghil), gdje će naći nekih dodirnih točaka s anarhistima. Dok se većina romantika, naročito uoči revolucije od 1848., priklonila sensimonističkim idejama (V. Hugo, Lamartine, de Musset, de Vigny, G. Sand) i zauzela aktivan stav prema društvenom zbivanju, dotle će se parnasovci, a kasnije simbolisti sve više zatvarati u svoj »toranj od slonove kosti« i pokazati ravnodušnost prema društvenim zbivanjima.

Ustvari, larpurlartizam se javlja kao reakcija protiv dviju vladajućih tendencija te epohe: protiv iluzija romantičarskog humanizma i njegove sentimentalnosti, te protiv socijalno-utopističkog i pozitivističkog utilitarizma i materijalizma. U prvom će ga smetati njegov pretjerani idealizam, a u drugom vulgarni »materijalizam«, kod prvoga prezirat će bavljenje uzvišenim, humanitarnim idejama, a kod drugoga niskim, materijalnim stvarima, te će tako uzvišenim romantičkim raspoloženjima suprotstavljati niska, grešna, degradirana, prokleta stanja, a svakodnevnim i suviše konkretnim materijalnim činjenicama pozitivizma i realizma misterioznost, neobičnost, pitoresknost, spiritualiziranošć prave prirode ili suštine stvari. Larpurlartistička osjetljivost i idejnost oscilirat će između strastvenih raspoloženja izjvljenih na najbanalnijim i najponiženijim, gotovo uvredljivim bićima, te hladnog, intelektualnog otkrivanja misterija i svetinja, koje prate čovjeka i na najzapošavljenijim mjestima.

Takvu mješavinu idealizma i materijalizma, misticizma i naturalizma, opće simpatije i pesimizma možemo vidjeti u Baudelairovoj sklonosti da o banalnim i vulgarnim stvarima, čiju niskost podvlači, govori uzvišenim, religioznim jezikom. Naročiti šarm njegove poezije proizlazi iz toga, što nam poniženu i grubu stvar želi približiti kao misterioznu i gotovo čistu. Tako će svojoj ernoj Veneri, koja je malo prije bila još samo senzualna životinja, neka »električna baterija«, govoriti kao vjernik Madoni:

»Je veux batir pour toi, Madone, ma maitresse,
Un autel souterrain au fond de ma détresse...«*

Ono, što je »moderno« u Baudelairovoj poeziji, upravo je činjenica da najprofanije i najintimnije doživljaje izražava rječnikom, koji pretpostavlja onu bogatu reminiscenciju religioznih, posvećenih, zabranjenih stvari, čime povećava senzualnost samog doživljaja. Ne radi se toliko o antireligioznoj noti, o potrebi za svetogrđem! Pjesniku je više stalo do toga da evokacijom

* »Želim izgraditi za tebe, Madono, moja milosnice. Podzemni hram na dnu moje bijede...«

nekih već prošlih, difuznih, spiritualiziranih ali u pamćenju još živih čuvstava, kao što su religiozna, baci svijetlo misterioznog, satanskog i skrušenog u isti mah, na obične i zapostavljene stvari. Taj plan neodređene, daleke, prošle osjetljivosti, ali dovoljno žive da izazove učinak kontrasta, potreban mu je da bi dao jedno više, spiritualnije značenje svojim vlastitim, čisto senzualnim doživljajima.

Sličan postupak nalazimo i kod jednog drugog parnasovca, kod de Banville u njegovim »funambulesknim odama«. Samo kod njega osnovna sentimentalna, reminiscencijna materija nisu religiozni osjećaji, već oni svečani, retorički, uzvišeni, državnički, filozofski, koji se redovito izražavaju u obliku oda. Kao što kaže već sam naziv »funambuleskno« (funambul = plesač na užetu), radi se o jednoj vrsti akrobatskog ili lakrdijaškog humora, koji se zaodijeva u svečan oblik ode. Stvarni je sadržaj te ode persiflaža, ali ona ne traži svoj sadržaj u idejama, u jednom konkretnom, iz stvarnosti uzetom sižeu, kao što do toga nije bilo stalo ni Baudelairu u religioznoj osjetljivosti, već želi samo kroz formu evocirati jedno moguće raspoloženje i izložiti ga svojim verbalnim akrobacijama. De Banville kaže za svoju odu da je »pjesma strogo pisana u obliku ode, u kojoj je lakrdijaški element usko povezan s lirskim elementom i gdje se kao u čisto lirskom rodu, utisak komičnoga ili koji drugi, koji je pjesnik htio postići, dobiva svagda naročitom kombinacijom rima, harmoničnih efekata ili pomoću naročitih zvučnosti.«

Htio bih podvući, da se takozvani formalizam ove poezije, a i formalizam čitave umjetnosti od parnasovaca do nadrealista (od impresionista do astratista) sastoji u tome, da se naročitim korištenjem same forme u sasvim druge svrhe, dakle jednom vrstom negacije njezina sadržaja (evokacija, uspomena, navika, koje ona nosi sa sobom s obzirom na sadržaj, koji je prethodno izražavala), nastoji postići jedan nov efekat, recimo, iznenadnoga anti-sentimentalnoga, novoga, oslobađajućega.

J. Lemaitre je to dobro zapazio kod Verlainove metrike u stihu. Nepoštovanje pravila, koju su mu predbacivali parnasovci i klasicisti, pokazuje se još uvijek kao poštovanje tih pravila, ali na planu navike i sjećanja! Verlaine naglo mijenja svoj ritam, i mi se više ne snalazimo. »Bez sumnje on može reći: Isto tako kao što vam je aleksandrinac dopustio da osjećate isprekidanu kadencu svojih stihova, isto tako uspomena na ove (isprekidane) kadence, još dosta pravilne — R. S.) dopušta mi da osjetim novu nepravilnu kadencu, kojom sam zamijenio staru...«

Suština formalizma moderne umjetnosti leži, dakle, u kidanju, razbijanju, »ponišćavanju« već navikom stečenih formi pomoću novih formi, jer se kidanjem već stečenih oblika želi pogoditi, redovito nesvjesno, i sadržaj, koji te forme sadrže (intelektualnu kombinatoriku u tom pogledu treba shvatiti kao onu antisentimentalnu pobunu protiv romantike, koja se nastavlja i dalje, ali prelazeći na sve formalniji plan). Takva negacija forme pomoću forme, odnosno forme-sadržaja pomoću forme, dovodi do progresivnog osiromašenja same forme, odnosno do njezina sadržajnog »pročišćavanja«, to jest do sve apstraktnijeg i bezličnijeg odnosa prema stvarnosti.

Vratimo se pitanju: kako je uspjelo larpurlartizmu da se na estetskom planu ogradi istovremeno od romantičarskog humanizma i pozitivističkog utilitarizma? Jedino tako što je radikalno objavio samosvojnost estetskog izraza, da je umjetničko stvaranje kao ljudsku potrebu izjednačio s formalnim doži-

vljajem umjetničkog djela, to jest sa lijepim, plastičkim, interesantnim, apsolutnim, pa i ružnim! Th. Gautieru pripada zasluga što je to prvi jasno formulirao u poznatom predgovoru svoje »Mademoiselle de Maupin« (1835), gdje kaže, da je »istinski lijepo samo ono, što ne koristi ničemu; sve, što je korisno ružno je.« Nije li već nekoliko godina ranije na adresu utilitarista i drugih napisao u predgovoru svojih »Poezija«:

»Što se tiče utilitarista, utopista, ekonomista, sensimonista i drugih, koji bi ga (autora) pitali: sa čime se to rimuje, on bi odgovorio:

— Prvi stih rimuje se sa drugim, kad rima nije loša, i tako dalje.

— Čemu to služi?

— To služi tome da bude lijepo...«

Kao poznati teoretičar larpurlartizma on će to svoje gledište ponoviti i dvadeset godina kasnije postavši miljenik princeze Matilde i neka vrsta oficijelnoga kritičara na dvoru Napoleona »Malog«, čiji filozofsko idealistički i političko-reakcionarni režim poznajemo. »Što se tiče naših načela — pisat će u službenom »Moniteuru« god. 1856. — oni su dovoljno poznati. Mi vjerujemo u autonomnost umjetnosti; umjetnost za nas nije sredstvo već cilj; svaki umjetnik, koji se zalaže za nešto drugo osim ljepote, nije u našim očima umjetnik«. Ovaj »imperijalno« postavljeni stil izražava gledanje, koje nikako nije bilo nemilo imperatoru, jer je ovaj bio dovoljno lukav i dobro je znao, da se metoda postepenog odvajanja i izoliranja društvenih snaga i stranaka, što ga je dovelo na vlast, može s isto toliko uspjeha primijeniti i na razdvajanje i izoliranje pojedinih ideoloških oblasti, kad se radi o održanju vlasti!

Parnasovci će ponavljati i varirati ovu osnovnu Gautierovu misao, da umjetnost »postoji po sebi, izvan filozofije i historije«. I bilo bi suviše ovdje poimenično ih citirati, jer se u tome zaista svi slažu.

Pored navedenog ograđivanja od romantičkog humanizma i pozitivističkog naturalizma, te kulta ljepote bilo bi teško odrediti neku zajedničku filozofsku misao, ili zaokruženi estetski pogled kod larpurlartista. Treba reći, da se oni mnogo bolje slažu u tome što ne će, nego u onome što hoće. Tako simbolista A. Fontainas u svojim »Uspomenama na simbolizam« (1928) kaže: »Tvrđilo se, da je simbolizam jedna škola. Ili su riječi izgubile svoj smisao, ili simbolizam ne predstavlja nijedno od neophodnih obilježja, koja tvore školu... Međutim, u čitavoj grupi simbolista mogu da razlučim samo jedno jedino zajedničko obilježje, a to je odluka da se, usprkos poštovanju i divljenju za svoje velike prethodnike (parnasovce), ne podvrgnu nikakvom isključivom i učiteljskom rukovodstvu, da se izražavaju na vlastiti rizik, svaki na svoj vlastiti način, da nikada ne padaju pod utjecaj manire, kojom se služe njihovi suvremenici.« Ali i pored tako izraženog intelektualnog stava, po sebi nekonformističkog i eklektičkog, sama dinamika njihova izraza podliježe nekim općim i zajedničkim zakonima, pa ako nismo u stanju da ih potpunoma shvatimo kroz njihovu ideološku orijentaciju, možemo to savršeno kroz njihov umjetnički izraz.

Teza o nezavisnosti umjetnosti po svojem misaonom sadržaju mogla se pojaviti u raznim historijskim epohama u manje više identičnom obliku, ali posljedice, koje izaziva u umjetničkom izrazu, zavise samo od konkretne primjene takve teze u datoj historijskoj situaciji i rađaju umjetnički izraz, koji pripada samo toj epohi. Ako pokušamo shvatiti larpurlartizam sa te dinamičke strane ljudskog izraza, onda ćemo vidjeti, da larpurlartizam rađa kod svih svojih pristalica, bez obzira na to da li su više kršćanski ili poganski,

idealistički ili materijalistički, konzervativno ili socijalistički nastrojani, neke zajedničke promjene u izrazu, koji individualno, doduše varira, upravo u vezi s tim ideološkim raspoloženjima, ali u suštini ostaje općenit, tipičan za diferencijaciju izraza unutar sasvim strogo određenog umjetničkog pravca. Pa kako stoji u tom pogledu s larpurlartizmom? To je umjetnost, koja kaže da joj je jedini cilj ljepota. Ali ljepota je tako širok pojam, da on, ako ga pobliže ne odredimo, ništa ne znači. Jules Lemaitre našao je sretnu formulu, koju su i ostali prihvatili, naime da je to »umjetnost za plastičku ljepotu«. Možda bi netko prigovorio, da se njena ljepota može odrediti i kao »čista«, »muzikalna«, »misteriozna«, »naučna«, »apsolutna«, i tako dalje, ali upravo obilježje plastičkog daje ključ razumijevanja larpurlartističke ljepote. To su isticali i Gautier; i Baudelaire, i Mallarmé, pa i ostali; to je ono, što se nameće u njihovu izrazu: prevlast senzornih elemenata, čiji reljef postaje izrazitiji, zahvaljujući tome što se ograđuje od podređenosti idejama ili čuvstvima, apstrakcijama ili simpatijama. Plastičnost u izrazu neposredna je posljedica potiskivanja romantičke sentimentalnosti i utilitarističke idejnosti. U tom smislu larpurlartistička plastičnost pretpostavlja izvjesnu »bezidejnost«. Pokušajmo to osvijetliti!

3. Iracionalizam i hedonizam

Iako su se larpurlartisti borili protiv pozitivizma, naročito u početku, dok je on još s Comtom gajio neke humanitarne i socijalističke iluzije, oni su stvarno proveli u djelo ono odvajanje ideoloških oblasti, onu neutralizaciju međusobnih utjecaja, u kojoj se pokazao velikim vatrogascem (»pompiérom«) upravo pozitivizam. »Svatko kod sebe, to je velika teza... Umjetnost i nauka su nezavisni«, reći će jasno H. Taine, koji nije volio Zolu, jer je ovaj pokazivao malo sklonosti da se pridržava ove »velike teze«.

Pozitivizam je doduše, branio to odvajanje u ime naučne »strogosti« i »nezavisnosti«, u prvom redu od metafizike, ali je do njega, ustvari, došlo zbog opće krize racionalizma i humanizma u građanskoj ideologiji, krize, koja se u evropskoj misli pokazala dubljom od svih, što su se pojavljivale od Renesanse do danas. Radilo se o odlučnom prijelomu, o definitivnoj dekadansi buržoazije kao nosioca progresivnih tendencija, pa se progres mogao održati samo tamo, gdje su se naučne metode već ukorijenile i gdje su tehnika i industrijalizacija tražile njihovu primjenu. Dolazi do cijepanja između prirodnih ili naturalističkih, i historijskih ili humanističkih nauka. Idealizam će pokušati na potonjem području da obrani ne samo svoje idejne pozicije, već i metode ispitivanja stvarnosti. Prividna prevlast humanističke problematike u buržoaskoj filozofiji bit će od toga vremena samo želja da se za idealizam izbori bitka tamo, gdje su iracionalističke, to jest anti-evolucionističke i anti-determinističke tendencije još zadržale svoj društveni utjecaj (taj utjecaj proizlazi iz stihijske prirode kapitalističke proizvodnje, iz neljudskih klasnih odnosa i iz fetišističkog odnosa prema silama koje rukovode razvitkom društvenih odnosa).

Nakon junske revolucije od 1848., one »ružne« revolucije (za razliku do »lijepe« februarske) kad se proletarijat pojavio prvi puta kao samostalna društvena snaga, i odlučio da racionalnim sredstvima provede u praksi ono, o čemu su najbolji duhovi dotada samo sanjali, iracionalizam znači i borbu protiv demokracije, protiv masovnoga kriterija u prosuđivanju ljudskih odno-

sa (nije li Descartes rekao, da je »razum dobro najbolje raspodijeljeno među ljudima«?). Iracionalizam znači negaciju jednakosti u razumnom prosuđivanju stvarnosti, on u ljudsku spoznaju uvodi intuiciju, iluminaciju, aristokratizam, privilegiranost, dakle, jednu modernu magiju. Sve će to usvojiti larpurlartisti.

Protiv idealistički fundiranog racionalizma, koji je u Hegelovu apsolutnom idealizmu došao do vrhunca svoje građanske samosvijesti, moglo se misaono reagirati, ili ukazivanjem na to da ne može izdržati, kao racionalizam, u kritičkom ispitivanju same stvarnosti, što je uradio Marx, ili tako da mu se suprotstavi jedna panoramska vizija ljudskih nevolja, bijede, predrasuda, fanatizama, klanja, i da se kaže, da suština svijeta nije nikakvo progresivno uspinjanje ljudske svijesti, već podložnost besmislenoj, »slijepoj volji«, koja je isto toliko razaranje koliko i stvaranje, kao što je to uradio Schopenhauer. Iracionalizam unosi ponovno u moderno društvo onu pesimističku notu, u kojoj se tako izvještala religija, ali potkrepljujući je ovaj puta hladnom, gotovo materijalističkom analizom činjenica i prividno naučnim, biološkim razaranjem moralnih i humanističkih fikcija. Život, sagledan kroz tu prizmu, samo je slijepa borba za samoodržanjem, divlja i nesmiljena, čiju okrutnost ublažuje jedino strah od vlastite patnje. Stvor, koji ne progoni, bježi, i čovjeku je u toj svemirskoj račjoj košari utoliko gorče, ukoliko je sposobniji da uvidi izopačenost svijeta, podložnost Volji, koja navire kroz njega i što u duhu posjeduje moć da je pobijedi. A pobijediti je može odricanjem od volje, od praktičnog djelovanja, od strastvenosti, to jest čistom kontemplacijom nepomičnosti i ništavila, što preporuča budizam, ili nezainteresirane ljepote, što pretpostavlja Schopenhauer. »Posjednik volje neprestano je izložen mukama nezasićenosti Tantala. Tek kad se uzdignemo iznad struje volje, dolazimo vlastitom privolom do mira, koji smo uzalud tražili, i osjećamo se dobro. Božanska ataraksija postala je naša. To je blaženstvo, koje baca čaroban sjaj na prošlost ili na daljinu, čak i našu vlastitu prošlost, jer potonja mnogo manje pobuđuje našu volju«, kaže Schopenhauer u djelu »Svijet kao Volja i Predodžba«. Ona neobjašnjiva nostalgija, koja provejava poezijom parnasovaca i simbolista, ona zaokupljenost dalekim i prošlim, djetinjim uspomena ili udaljenim historijskim epohama — Srednjim vijekom, Antikom, keltskom mitologijom, primitivnim civilizacijama — postaje razumljiva, ako je shvatimo kao želju za ataraksijom, za oslobađanjem od sadašnjice. Smirenost može pribaviti samo umjetnost, jer »dok se nauka povodi za stanjima razuma i njegovim posljedicama, te sa svakim dostignućem baca pogled dalje, da nikad ne dostigne cilj, koji bi je zadovoljilo, dotle umjetnost ima svoj vlastiti cilj.« (Schopenhauer).

Razumljivo je, da su te pesimističke ideje potkrepljene modernim, ateističkim, biologističkim rasuđivanjem o besmislenosti progressa, racionalnog i tehničkog napora čovječanstva, naišle na dobar prijem kod one deklasirane sitne buržoazije, a i aristokracije, koja je, s jedne strane, osjećala svu nečovječnost klasne eksploatacije i eksploatacije od strane krupne buržoazije, u punom osponu obogaćivanja, a koja, s druge strane, nije mogla prići, onim konstruktivnim snagama, koje su na materijalističkoj osnovi nastavljale progresivnu kritiku društvenih odnosa i dale ključ za jedan jedinstveni racionalistički odnos prema svijetu, lišenom buržoaskih šimera i prijevara. Tako je Schopenhauer stekao mnogo simpatija kod anarho-individualistički nastrojene sitno-buržoaske inteligencije, i P. Martino navodi, da je njegov utjecaj u Francuskoj sve više rastao od šezdesetih godina prošloga vijeka.

»Njegovo je ime u svim ustima, njega komentiraju na svim katedrama, citiraju ga u salonima... Naravno, njegov je pesimizam šokirao napredne duhove. Ali oni, koji nisu bili suviše oduševljeni naukom, koji su žalili za starijima metafizičkim utvarama, religioznim snovima, poštovanjem prošlosti, koji su odbijali iluzije civiliziranog života, našli su u njemu hranu za svoja raspoloženja uperena protiv sve veće mehanizacije svijeta. Schopenhauer ne ide protiv nauke i njezinih zakona, on se ne buni, ali daje čovjeku mogućnost da se izvuče iz žalosne slike svijeta, te je u kultu nirvane našao rješenje moderne metafizičke tjeskobe.« (Le naturalisme français, Paris, 1923. str. 47).

Tri elementa iz Schopenhauerove metafizike osvajala su larpurlartiste: prvo, da je priroda zla (»Priroda može savjetovati samo zločin«, Baudelaire; »Što se tiče prirode, ona je suviše iskrivljena i monstrozna, a da bih se prepuštao da idem njenim putovima«, Mallarmé); drugo, da je objektivna stvarnost samo pričin (»Objektivno je samo čisti pričin, uzaludna prividnost, i zavisi od mene da je mijenjam, preobrazujem po svojoj volji«, časopis Le Symboliste); i, treće, da je umjetnost jedino sredstvo da se uzdignu iznad nečovječne, prostorno i vremenski ograničene egzistencije ljudstva (Mallarmé, koji se osjećao »nekompetentan u svakoj drugoj stvari osim apsolutnoga«, našao je to »apsolutno« u poeziji: »Proveo sam jednu strašnu godinu; moja je Misao razmišljala i došla je do Božanskog Poimanja. Sve pak, što je s druge strane, moje tijelo pretrpjelo za to vrijeme agonije, neizrecivo je, ali, srećom, ja sam savršeno mrtav, i oblast najmanje čista, kamo bi se moj Duh mogao odvažiti, jest Vječnost; moj Duh, taj samotnik, navikao na vlastitu Čistoću, koju ne zamračuje više ni odbljesak Vremena«, pisao je Coppéu.)

Odbojnost prema prirodi bila je posljedica reakcije protiv romantičkog panteizma, simpatičkog i sentimentalnog proširenja osjetljivosti (larpurlartisti se više orijentiraju prema jednoj dualističkoj, manihejskoj u moralnom smislu, viziji svijeta). Stoga će više naglašavati neprirodno, vještačko, izumljeno, intelektualno proračunano (Baudelaire će reći, da je »osjetljivost imaginacije« suprotna »osjetljivosti srca«), pa će to isticanje vještačkog ići sve do izvjesne apologije izopačenog i perverzno (Wilde u »Dorianu Greyu«, Huysmans u »A Rebours« — njegov junak Des Esseintes išao je u tome toliko daleko, da je osjetio pravo blaženstvo kad prilikom jednog operativnog zahvata nije mogao primiti hranu per os! — St. George u »Algabalu«). Naravno da će zajedno sa Poeom braniti proračunatost i svijesnost umjetničkog stvaranja nasuprot inspiracije — stanja u kojemu umjetnik gubi vlast nad samim sobom.

Pesimistički odnos prema prirodi ne će ih odvesti do potpunog odvrćanja od nje. Naprotiv, pored odvratnosti, koja se očituje u naturalističkom izboru detalja, nailazimo i jednu široku i pritomljenu sućut, stvarnu simpatiju. Njihov odnos izrazito je ambivalentan, ali u svakom pogledu iskreniji od romantičkog, iako će optuživati sami sebe zbog neiskrenosti, nemoći, lažnosti, izvitoperenosti, okrutnosti, intelektualne hladnoće. P. Valéry će im predbaciti:

»Rien n'égale dans l'air des fleurs que vous placez,
Mais dans la profondeur que vos pieds sont glacés!*

Nije potrebno isticati na ovom mjestu, da bestrastvenost i hiperintelektualizam u procédéu, pored već navedenog odbacivanja vladajućih ideja, nu-

* Ništa u zraku ne dostiže cvijeća, koje postavljate, ali u dubini kako su vaše noge smrznute!«

žno dovodi, do prevlasti formalnih briga, tako da će parnasovci prilikom izdavanja svoje kolektivne zbirke dosta dugo oklijevati, da li da se potpišu kao stilisti... formisti... bestrastveni (impassibles), dok se nisu odlučili za »Suvremeni Parnas« (1866).

Upravo odbacivanje panteističke, simpatičke, rekao bih gotovo antropološke, povezanosti sa prirodom učinit će parnasovce i simboliste osjetljivima za plastičku ljepotu prirode, za one kvalitete, koji pogađaju naša osjetila, a čiji ugođaj proizlazi u prvom redu iz jednog bestrastvenog, kontemplativnog, distanciranog odnosa. Ukoliko će pjesnik otkrivati neke »korespondencije« (Baudelaire) sa prirodom, on će to činiti kao Leibnitzova »monada« ili »mikrokozmos« (Gautier), kao zrcalo, koje zatvoreno u sebe samo ipak odražava i sve izvan sebe. Odnos prema svijetu postaje subjektivniji i senzualniji (»Treba ertati učinak, koji stvari ostavljaju na nas, a ne stvari«, Mallarmé), tako da se vizija prirode pročišćuje kroz naša osjetila i postaje sve delikatnija, prozračnija, nijansiraniya i nematerijalnija. Senzualizam ostaje gnozeološka osnova kod više pozitivističkog naturalizma kao i kod više idealističkog larpurlartizma, čiji je odnos prema svijetu najadekvantnije izrazio Bergson u svojem »Ogledu o neposrednim datostima« (Essai sur les donnés immédiates, Paris 1889). Govoriti o »materijalizmu« larpurlartista, simbolista ili impresionista znači prodavati rog za svijeću! Spontanost i automatizam reminiscencija i slika sve će više potiskivati neposrednu viziju prirode. Pod utiskom mračnih raspoloženja taj će se senzualizam obojiti naturalistički tmurno i prljavo, a pod zanosom vedrih raspoloženja primit će sve nijanse dionizijske raspojasanosti i opijenosti. Ta će hedonistička nota prevladati, imati širi odjek, biti adekvatnija općem raspoloženju, naročito kod simbolista. Nietzscheova rehabilitacija instinkta (»Sve dobro proizlazi iz instinkta«, Nietzsche) razagnat će u njihovim dušama tmurne oblake Wagnerova misticizma, čijem su se kultu dugo predavali. Osim toga industrijska preobrazba životne sredine govorila je sve intenzivnije o mogućoj ljepoti života i o potrebi uživanja u neposrednim časovima. Simbolista A. Fontainas sjeća se tog doba — Drugog carstva i prve faze Treće republike — kao »razdoblja koje će zauvijek ostati božanstveno za one, koji su ga među mladim ljudima moje dobe nadživjeli. Bilo je to doba nečuvvene svečanosti...« Ni politički porazi, koje je Francuska doživjela 1870., ni masakiranje komunara 1871. nije to raspoloženje, uzeto u cjelini, mnogo pokvarilo. »Francuska je proživjela doba nevjerojatnog prosperiteta i zamislila da je poslala prema konačnom osvajanju blagostanja«, priča simbolista E. Raynaud. »Ona se uspravala u toj sigurnosti, bezbrižna u igri sa srećom, i, evo je kako se budi na zvuk zlokobnog pucketanja. Carstvo, kojem je povjerala svoju sudbinu, uzdrimalo se... nesretna meksikanska afera... Rimska afera otuđila joj je katoličku stranku; londonski pakt, svijet industrije i trgovine, Bismarck, Bečki ugovor... pobjeda kod Sadove (1866), prvi udar groma oluje, koja se gomilala u našim granicama... Točno, kod nas svečanosti nisu prestajale. Smotre, vojne parade, posjete suverena, Hausmannove inauguracije svakodnevnosti su povodi za razonodu i vatromete. Ulice su neprestano pune zastava i orkestara, ali toj unajmljenoj veselosti manjka uvjerenje od prvih dana. Ljudi se još zabavljaju. Ali oni nemaju više izgled, reći će Verlaine, da vjeruju u svoju sreću.« U velikoj dekadi simbolizma — kad budu stekli opće priznanje i postali moda — od 1880. do 1890. stvari se ne će bitno izmijeniti. »Simbolisti su naslijedili od generacije pisaca iz Drugog carstva nezainteresiranost za javnu stvar, kaže

na drugom mjestu E. Raynaud (La Mellée symboliste, Paris, 1918). Oni nisu nimalo raspoloženi da sidu na ulice, da učestvuju u štrajkovima, pobunama, ustancima. Međutim, pozivaju Lujzu Michel i anarhističke drugare na svoje sastanke, i anarhističkom utjecaju¹ treba pripisati njihov prezir prema pravilima i majstorima kao i njihovu tvrdoglavost da se u pitanjima metrike i forme podvrgavaju samo svojem hiru.« Znamo, da im upravo ovo posljednje parnasovci nisu mogli oprostiti, iako u fazi banketa, koji su učestali u čast pojedinih parnasovaca i simbolista (Moréasu, Gustavu Kahnu, Mendèsu, Mallarméu i drugima), parnasovci sjede rame uz rame sa simbolistima prepoznajući konačno u njima svoje. R. Ghil nam objašnjava to pomirenje i kaže, da je simbolizam »u času dovršetka svojeg glavnog Djela mogao biti prihvaćen u zagrljaj kao revoltirno dijete, gotovo kao rasipno dijete, u iskreni zagrljaj mnogih preživjelih parnasovaca. A to je stoga što mu je, baveći se gotovo isključivo estetikom izraza, »Forme«, metrike, ritma za ritam, manjkala, jednako kao i Parnasu, obnoviteljska vrijednost jedne »Ideje«, koja bi stvorila istinsku novu Poeziju, adekvatnu spoznajama, težnjama, emocijama, modernom Humanizmu: da ih sintetizira u univerzalnom smislu — a u isto vrijeme da pomoću razorne i stvaralačke Hipoteze zamijeni staru Sanjariju, koja je izručila svu svoju sublimnu egocentričnost.« (op. cit.) Nije li to »perverzno«,

* Iako su simbolisti izražavali svoje anarho-individualističke ideje često puta veoma radikalno, tako Pelletier (1891), koji kaže: »Apsolutni imoralizam, to je radost života!«, ili de Gourmont, koji je napisao da ne će za ideju domovine žrtvovati ni mali prst svoje lijeve ruke, ipak ih je nemoguće naći u nekoj ozbiljnijoj političkoj akciji. Čini mi se da je još najzvučnija afera sa simbolistima, bio proces protiv anarhističkog lista »L' En dehors« (Napolje), čiji je urednik bio Zo-d' Axa, i u kojemu je, po sjećanju R. Ghila, jedino de Regnier objavio neka dva članka. Kad je magistratura podigla optužbu protiv tog lista, navodno zbog širenja buntovničkih ideja (»Da li se netko htio zastrašiti, ili se igrala prosto komedija providnosti, koja spašava Društvo potajno ugroženo«, pita se R. Ghil, koji raportira o tom događaju u »Les Dates et les jours«, str. 142—144), desničarski list »Gaulois« iskoristio je priliku da dovede simboliste u vezu s anarhistima. Pod naslovom »Intelektualci anarhije« donio je slike Viélé-Griffina, Henry de Regniera, Gustava Kahna, Verhaerena, Moréasa, dakle ljudi, koji su osim ponešto Verhaerena bili veoma daleko od bilo kakve subverzivne, recimo, socijalističke ideje. Taj proces opisuje R. Ghil na način, koji dobro osvjetljuje atmosferu i pravu prirodu tih buntovnika:

»Prisustvovao sam predstavi... Braneći se iz slobode, Zo d' Axa je zakasnio, i prešlo se na čitanje optužnice, koja je govorila o podsticanju na pobunu i ne znam što još. U međuvremenu on je stigao. Zašiljene brade i zlatno riđe kose, visok, elegantan, mušketaškog izgleda, ispričao se biranim riječima svlačeći svoje biserno sive rukavice i ponašajući se lagodno kao u salonu, te je zamolio da se nastavi. Uostalom nije diskutirao, kao da želi reći da je suviše ugladen i da poštuje Magistraturu da bi protivuriječio predsjedniku, koji je govorio u monologu. Njegov je advokat pledirao, zatim je javni tužilac grmio, optužujući tog čovjeka obrazovanog i Buržuja, da, gospodo! kao naročito opasnog... »I znadete li gospodo prisežnici, kako vas redovito zovu u tom »En dehors«?, poviče najednom rječiti tužitelj. Zovu vas dvanaest tikava!«

Zo d' Axa tada ustane sa smiješkom, i usprkos protivljenju Predsjednika, prekine govornika:

— Ja uživam kao i vi, gospodo prisežnici, u velikodušnoj elokvenciji gospodina državnog tužioca: ipak treba dati Cezaru, što je Cezarovo... Možete prolistati čitavu kolekciju »L' En dehors«, a da ne ćete naći izraz, za koji se kaže da je izvaden sa naših stranica: on nam ne pripada — znači, dakle, da ga je gospodin državni tužilac ovaj čas izmislio. Duševita dosjetka, za koju smo mi sigurno nesposobni!

I ponovo sjedne, miran posred općeg uzbuđenja. Sat kasnije odvezao se u »Bruxelles...«

da R. Ghil, glavni ideolog simbolizma pored Mallarméa i Verlaina, govori o »bezidejnosti« kao faktoru koji povezuje parnasovce i simboliste?!

Moglo se, dakle, i pored socijalnog nekonformizma biti hedonistički raspoložen u ovoj fazi naglog industrijskog uspona, nevjerojatnog prosperiteta, relativnog mira, koji je intelektualnoj malograđanskoj aristokraciji, u parnasovskim cilindrima ili u simbolističkim kapama, omogućavao da se »bezidejno« preda svojim dalekim (dalekim u prošlosti, a ne u budućnosti) sanjarijama. Pa kad Krleža govori o nekim »golgotkim motivima« u životu ili u umjetnosti, na koje je larpurlartizam u slikarstvu ili u poeziji, svejedno, gdje, reagirao, onda je to toliko originalno, da se može jedino pretpostaviti, da je nekom zabunom svoje asocijacije iz Tridesetgodišnjeg rata prebacio za par vjekova unaprijed. Govoriti o takvim reakcijama kao specifičnom obliku jedne umjetnosti, i to nakon realizma, romantizma, neoklasicizma, flamanske i francuske profane umjetnosti u 18. vijeku, znači u najmanju ruku razvlačiti šopehauerovsku harmoniku do nevidljivosti svakoga konkretnog historijskog pokreta.

4. Larpurlartizam i njegova negacija

Zaista, nije nimalo teško pokazati, da provala iracionalizma u građanskoj filozofiji na liniji Schopenhauera, Nietzschea pa do suvremenih ateističkih egzistencijalista znači pobunu protiv buržoaskog idealizma u njegovoj racionalističkoj i humanističkoj varijanti, upravo zbog toga, jer su to bile vladajuće, dakle oficijelne ideje, vladajuće društvene klase, koja je imala sve razloge da shvati i slavi buržoasku državu i demokraciju. Isto tako nije teško uvidjeti, da je ta reakcija, koja je došla u ime »konkretnog pojedinca«, »jednoga«, »usamljenika«, bila u duhu privatno-vlasničke usamljenosti sitne buržoazije, čija se egzistencija osjetila ugrožena od »većih riba«, ali koja je mogla tu ugroženost protumačiti samo kao jedan stalan, prirodan i vječan zakon; tako da te ideje, koliko god djelovale u idilično doba buržoaskog liberalizma kao herezije, u vrijeme sve dublje krize buržoaske ideologije, pojačane imperijalističke ekspanzije i klasne borbe, postaju vladajuće ideje. I to iz prostoga razloga, što je krupna buržoazija, prikliještena materijalističkom i socijalističkom kritikom preuzimala sve više one ideje, koje su se smještavale idejno više nalijevo, — ali politički dovoljno nadesno, da bi mogle djelovati kao antiteza socijalizmu. Te ideje pribavljala joj je do Oktobarske revolucije naročito sitna buržoazija, dok nije spala na to da krađe demagoški neke ideje i iz ideološkog arsenala socijalizma. (Materijalna osnova za te demagoške posudbe bila je, naravno, etatizacija kapitalističke privrede). Činjenica je, da su se ideje sitne buržoazije, a naročito ideje anarho-individualizma nalazile u izvjesnoj suprotnosti s vladajućom ideologijom, da su je na neki način minirale, ali je isto tako nesumnjiva činjenica, da je buržoazija te ideje preuzimala i pretvarala u svoje oružje, da bi neutralizirala one, koje su joj se činile još opasnije i radikalnije. Tako su mnogi radikalni negatori postali nosioci porotka, a opozicioneri advokati buržoaske vlasti, a nekonformisti i protiv vlastite volje konformisti. Razvitak je redovito išao brže od ljudskih idejnih reakcija, i novi pokreti nicali su brže, no što su stari bili pokopani. Na umjetničkom planu pojavila se neuroza — strah da se zastari prije nego što se umre!

Larpurlartizam, na umjetničkom planu izražava te iste tendencije i dijeli istu sudbinu. On ih u neku ruku i pojačava. Svojom reakcijom protiv ro-

mantizma odbija da sudjeluje u obmanama buržoaskog humanizma, svojim otporom prema pozitivizmu, u njegovoj prvoj fazi, i materijalizmu, ne će da dođe u doticaj sa progresivnim snagama društva. Izoliravši se u svojem svijetu čiste umjetnosti, on je prisiljen da pokuša u okviru jedne posebne djelatnosti pronaći rješenje svoje ljudske egzistencije. Takvo traženje može biti samo idealističko i mističko. Taj je misticizam predstavljen u težnji za izjednačenjem s jednim apsolutnim principom, a koji nije ništa drugo doli otuđeno društveno biće, jednako kao i bog za napuštenog i pobožnog kršćanina. Jasno je to izraženo, svijesno ili nesvijesno, kod gotovo svih parnasovaca i simbolista, a možemo ga pratiti sve do nadrealista. (Tako Mallarmé kaže: »... Ja sam uvijek sanjao i pokušavao neku drugu stvar, sa strpljivošću alkemičara, spreman da žrtvujem svu taštinu i sve zadovoljstvo, onako kako su nekada spaljivali pokušstvo i grede na vlastitom krovu da bi se pothranjivala peć Velikog Djela. Što? Teško je to izreći: prosto jednu knjigu, u nekoliko svezaka, jednu knjigu, koja bi bila zaista knjiga, arhitektonska i promišljena, a ne zbirka slučajnih inspiracija, bile one i prekrasne... Ići ću dalje, reći ću: knjiga, uvjeren da u stvari postoji samo jedna, koju je pokušao makar i nesvijesno svatko, tko je pisao, čak i Geniji; ona je Orfičko objašnjenje zemlje; to je jedina dužnost pjesnika i književna igra, jer sâm ritam knjige, tada bezličan i živ, čak i u svojoj paginaciji, ujednačava se sa jednadžbama ovoga sna ili Ode...« Mallarmé vjeruje da je sebe doveo do stanja, gdje se može izjednačiti s govorom same suštine, s »bezličnom sposobnošću«!).

Ono, što bi, po mojem mišljenju, morali naglašavati marksisti kad govore o larpurlartizmu, upravo u naše doba kričavog publiciteta, karijerizma, senzacionalizma, težnje za lakim obogaćenjem i za društvenom vlašću, koliko toliko njihov »pasivno-rezistentni« stav prema društvenom zbivanju, koliko njihov zanatski idealizam, do krajnosti samozatajno služenje idealu, koji smatraju uvijek iznad svojih snaga. Sterilnost, koja se toliko puta prigovara ovim generacijama, pored očite krize idejnosti i osjećajnosti, uvjetovana je i jednom dubokom težnjom za savršenstvom, za dostignućem apsolutnog izraza, za stvaranjem samo onoga, što se može predati vječnosti. Jules Laforgue je osuđivao one pjesnike, koji nastupaju na javnim mjestima, a Mallarmé je govorio, da »ne razumije da se pjesnik publikuje...«. Nije li njegov kategorički imperativ bio da treba »postupati s Knjigom uvijek kao sa ciljem, a nikada kao sa Sredstvom«!

Za marksizam je jednako važno da uoči ideološku osnovu i oblik takve umjetnosti (malograđanski nekonformizam, anarho-individualizam, iracionalizam, idealizam, subjektivizam na senzualističkoj osnovi, funkcionalizam u tehničko-zanatskom smislu, o čemu nismo dospjeli potanje govoriti, i t. d.) kao i konkretnu socijalnu ulogu kroz historijsko razdoblje (»pasivno-rezistentna« uloga na idejnom planu, koja po liniji izražavanja opće osjetljivosti jednog društva na privatnom planu postaje zaista sredstvo »uljepšavanja buržoaskih intérieura«). Ali nas ne manje mora zanimati i njeno nastojanje da u vlastitom okviru riješi pitanje osnovnog smisla egzistencije pojedinca, makar i pomoću ideje lijepoga, ali svakako u duhu zadatka, koji je postavila epoha, a to je pitanje pomirenja individualnog i društvenog bića čovjeka. Larpurlartizam to pitanje nije uspio riješiti, a to pokazuje i činjenica, da su upravo najbuntovniji duhovi i najradikalniji negatori buržoaske stvarnosti, ujedno oni, koji su najdalje otišli u traženju novih izražajnih mogućnosti, kao što su

5. Nekoliko pitanja

Baudelaire,¹ Corbière, Rimbaud, Lautréamont, odbacili ne samo larpurlartizam sa svim svojim estetskim kategorijama, već ne videći drugi izlaz sa svojih larpurlartističkih pozicija, i samu umjetnost kao sredstvo rješavanja tog konflikta, što pokazuje da su bili istinski umjetnici, jer nikada nisu bili više umjetnici nego ljudi. (Baudelaire će prokleti »plastiku«, Corbière će dobaciti parnasovskoj estetici: »Umjetnost me ne poznaje. Ja ne poznajem umjetnost«, Rimbaud će reći: »Ruka s perom vrijedi koliko i ruka za plugom« i odlučit će se za plug, a Lautréamont će isto tako naglo iščeznuti ostavivši drugima da napišu »knjigu budućnosti«, čija je maksima: »Velike misli dolaze od Razuma! Bratstvo nije mit.«)

Larpurlartizam je morao iščeznuti upravo stoga, što i nije bilo moguće riješiti na čisto duhovnom planu to pitanje, što je to pitanje postavljala sama stvarnost, a ona je tražila ne kontemplativan (larpurlartizam, je zadnja kontemplativna umjetnost u građanskom svijetu), već jedan aktivan odnos prema stvarnosti, drugim riječima, jer se trebalo angažirati u životu i pokušati riješiti to pitanje u stvarnosti, životu, konkretnom društvu. Larpurlartizam nije ugasnuo, zato što bi ga bili oklevetali klerikalni ili socijaldemokratski ideolozi, već zato, što nije bio u stanju da zadovolji potrebe onih istih sila, koje su ga pokretale. Simbolizam je postao konzervativan u građanskom smislu. »Više polazući na formu nego na ideju, bez jasne doktrine, s inspiracijama, koje idu iz jednoga vijeka u drugi, u oblasti legendarne sanjarije o Prošlosti — bez druge nužnosti osim nerazumijevanja modernog vremena i njegovih težnji. Nikakvo približavanje njemu, samo žurba da proklamiraju u Simbolizmu jednodušno traženje Ljepote, koja ostaje nešto općenito u dojučerašnjem egoističkom i spiritualističkom značenju...«, utvrđuje R. Ghil. A jedan od ondašnjih kritičara navest će kao razlog dekadencije simbolizma, da simbolisti ne idu više ukorak s modernom poezijom, jer »oni (moderni pjesnici) pripadaju epohi, koja znači: brzinu, mehanizam, praktički duh, podrtavanje, nestabilnost, publicitet, luksuz, žurbu. Poezija u modi odražava sve to, i to je njen ponos... Zamišljali su još do nedavna, da je poezija jedna vrsta religioznog duha svijeta!« (G. Sauvebois). Vidimo, da do odbacivanja larpurlartizma dolazi u okviru same građanske umjetnosti u ime ritma novog vremena, dakle u ime one osjetljivosti, koju će izraziti na različiti način ekspresionisti, futuristi, nadrealisti. Ali je također istina, da ta poezija znači isto-vremeno odricanje od autonomnosti poezije, iako ne od uvjerenosti u efikasnost poetske akcije u preobrazbi svijeta!

¹ Ne samo u svojim posthumnim spisima, već i mnogo ranije Baudelaire je uviđao socijalnu i moralnu površnost larpurlartizma. U predgovoru knjizi pjesama četrdesetosmaškog radničkog pjesnika E. Duponta, tvorca poznate pjesme »O nezavisnosti svijeta«, ustaje protiv »akademskih cjepidlačara« (ondašnjih) i »dječučke utopije l'art pour l'arta«, kako ga on shvaća, to jest kao umjetnost, koja isključuje »moral a često čak i strast«, i ovako nastavlja o radničkoj poeziji: »Kad sam čuo taj divni krik boli i melankolije, bio sam zasljepljen i raznježen. Ima već toliko godina, što čekamo na malo snažniju i istinskiju poeziju Pripadali mi bilo kakvoj stranci, odgojeni u bilo kakvim predrasudama, nemoguće je, da ne budemo potreseni prizorom ovog bolesnog mnoštva, koje udiše prašinu radionica, guta pamuk, upija minij, živi i sve otrove potrebne stvaranju jednog remek-djela, koje spava u gamadi, na dnu četvrti, gdje najponiznije i najveće kreposti borave pokraj najokorjelijih poroka i bljuvotina robije; ovo mnoštvo, što uzdiše i čezne, a kojemu zemlja duguje svoja čudesa: koje osjeća kako crvena i neobuzdana krv teče njegovim žilama, koje baca dug pogled pun žalosti na sunce i na sjene velikih parkova, i koje kao dovoljnu utjehu i osnaženje opetuje neumorno svoj spasonosni refren: »Ljubimo se!« (Bilješka o P. Dupontu, 1851).

Već ovo, što sam iznio o problematici larpurlartizma, razlikuje se prilično od onoga, što je o tome rekao M. Krleža na Kongresu književnika u Ljubljani. Istina je, da sam se ja pozabavio prvenstveno književnom problematikom, dok je Krleža govorio isključivo o likovnoj problematici. Pa iako se o impresionizmu i o simbolizmu ne može govoriti istim jezikom, niti se mogu izvući sasvim isti zaključci, ipak i jedan i drugi podliježu istim općim zakonima razvitka u toj epohi, te se ono, što se može reći općenito o larpurlartizmu u književnosti, može slobodno primijeniti i na likovnu problematiku. Ima u Krležinu referatu asocijacija i argumenata u vezi s larpurlartizmom, koji mi se čine bizarni, a ima i zaključaka, koji su sasvim iznenađujući. Iako nisam u književnosti neprijatelj metode slobodnih asocijacija, mislim, da bi trebalo dati neka objašnjenja o slijedećoj tvrdnji:

»Pompierrizam u socijalističkoj estetskoj puritanskoj varijanti Druge Internacionale podredio se per analogiam spram l'art pour l'arta isto tako negativno. Druga Internacionala preuzela je u tom pogledu sve građanske elemente umjetničke apologetike i proglasila ih svojim vlastitim likovnim simbolima, a te principe je Treća Internacionala kultivisala i kanonizovala po zakonu estetske inercije. Nacionalni socijalizam i fašizam taljanski u tom pogledu nisu bili estetski originalni. Preuzeli su šeme od socijalne demokracije i prefarbali ih za svoje oligarhijske i imperijalističke potrebe...«

Ako sam dobro shvatio ovu rečenicu, radi se o tome, da su u izvjesnom momentu ideolozi ili estete Druge internacionale (a zašto ne i oni od Prve?) preuzeli per analogiam, po sličnosti, dakle imitirajući građansku apologetsku estetiku, isti stav prema larpurlartizmu kao i ovi. Bilo bi ipak korisno znati: tko je bio taj preuzimač, od koga je preuzeo, i na kakav je način izvršio to preuzimanje? Budući da je oficijelna buržoaska estetika i kritika svakih deset-dvadeset godina mijenjala svoj stav prema pojedinim umjetničkim pravcima (ona je uglavnom u toku 19. vijeka zaostajala po konzervativnosti za jednu generaciju, ali je uspjela u toku našeg stoljeća da uhvati korak s »avangardističkom« umjetnošću, pa ju je u tom pogledu lakše nazvati »revolucionarnom« nego »konzervativnom«!), bilo bi dobro znati: koje su to »konzervativce« kopirali »reakcioneri« iz Druge internacionale? Bilo bi dobro znati: zašto su metodu kopiranja napustili u toku daljeg razvitka, zašto su postali neosjetljivi za oficijelnu građansku kritiku, tako da smo prisiljeni da ih na to podsjećamo ovom sadašnjom rehabilitacijom larpurlartizma, doduše, sa zakašnjenjem od osamdeset godina?

Bilo bi, nadalje, korisno znati: u kakvoj vezi stoji preuzimanje oficijelne građanske estetike u jednom historijskom času sa marksizmom uopće kao pogledom na svijet i kao metodom naučne spoznaje svijeta? Da li su estetska shvaćanja neke vrste historijskog pokušaja, koje pojedine ideologije preuzimaju ili odbijaju, već prema svojem ukusu, ili one stoje u nekoj organskoj, idejnoj i osjećajnoj vezi sa tim ideologijama? S time u vezi i ono staro pitanje: da li umjetnost ima neku ideološku ulogu? Mislim, da na to pitanje nije odgovoreno, ako se kaže, da je izvjesnu estetiku socijalna demokracija preuzela od klerikalaca ili konzervativne apologetičke buržoazije, a fašizam od socijalne-demokracije (i od komunista), pa makar se o tome rasuđivalo isto orako uvjerljivo, kao što su to već neki kod nas uradili prije Krleže.

Vrijedilo bi također znati: kakav smisao ima kod nas ova zakašnjela rehabilitacija larpurlartizma u sadašnjem momentu razvitka? Da li se htjelo, da se izvjesni suputnici naše socijalističke revolucije oslobode one nelagode, koju za njih znači ideološko uključivanje u socijalističku revoluciju, i da im se osigura neki nezavisan prostor, gdje će se moći, predati svojim bavljenjima po »pasivno-rezistentnoj« liniji? Mislim, da estetski revalorizirati djela larpurlartista znači navaljivati na otvorena vrata i brkati muzej sa životom.

Ne manje korisno bilo bi znati: zašto Krležin referat nije naišao do danas, u eri slobodne borbe mišljenja, na nikakav javni kritički odgovor ili poslužio kao povod za diskusiju o aktualnim pitanjima našeg umjetničkog izraza? Je li to stoga, što je tema o larpurlartizmu neaktuelna, kao što ja mislim da jest (a to misle i estete građanske zapadnoevropske umjetnosti za njihovu situaciju; Sartre kaže, da je »doba artizma prošlo«, jer se umjetnik danas mora ponašati kao odrastao čovjek »gađajući u određene ciljeve, a ne kao dijete pucajući bilo kuda«), ili zato, što se potpuno slažu sa tim referatom, tako da se on može jedino hvaliti?

To su samo neka pitanja, koja se nameću uz taj referat, a ima ih sigurno daleko više, naročito u vezi s njegovom sadržajnom stranom, pa je utoliko čudnije, što nikakve diskusije o njemu nije bilo. To je svakako zabrinjavajući znak za naš kulturni život. Možda bi se to dalo izbjeći, kad bi se shvatilo, da je šutnja najčešći oblik lične netrpeljivosti, i da se samo kroz široku i svestranu diskusiju može ostvariti onaj kulturni ambijent, koji će dovesti riječ u pravi odnos sa mišlju, a misao sa stvarnošću.

Oleg Mandić

PROBLEMI SOCIOGRAFIJE I SOCIOLOGIJE NA ZAPADU

I.

Obrazlažući potrebu za jednom jedinstvenom općom teorijom u sociologiji i u drugim društvenim naukama, H. Cairns je još god. 1945. ovako prosuđivao vrijednost sociologije na Zapadu: »Historijski je sociologija bila i ostaje još danas deskriptivna nauka; ona ne daje tumačenja, i sa gledišta logike svi su njezini zaključci jednake vrijednosti i ne mogu služiti kao temelj jedni drugima. To je nauka, koja se temelji izravno na raspršenim činjenicama, koje nisu povezane primjenom jedne općenite hipoteze, i, kao što je nekada rekao Aristotel, ove bi činjenice posve dobro mogle imati drugačiju sudbinu. Kad se u sociologiji budu prihvatile hipoteze, koje se mogu provjeriti, onda će ona postati nauka, koja objašnjava, te će se njezine činjenice i zaključci spojiti u jednu cjelinu. Dok se to ne dogodi, posebna se zadaća sociologije svodi na klasifikacije. To je nauka s posebnim predmetom istraživanja, koji traži, da se s njime postupa suglasno logičkim zahtjevima, koji se na isti način postavljaju na drugim područjima istraživanja«¹.

Polazeći od ove konstatacije, H. Cairns zagovara potrebu jedne nove nauke, filozofije društvenih nauka, kojoj bi predmet bile »same društvene nauke, njihove metode, njihove postavke, njihovi zaključci«². A »konačni je cilj filozofije društvenih nauka, isto tako kao i ovih, spoznaja, ali spoznaja, koja se ne ograničava na jedan sektor ili na jedno gledište, kao što je to slučaj sa posebnim društvenim naukama, jer, nasuprot tome, nastoji postići potpunu općenitost«. H. Cairns nastavlja, da bi filozofija društvenih nauka u konačnom rezultatu mogla postati »sinteza društvenih nauka onakva, kako ju je shvaćao Spencer, ili jedna nova kombinacija njihovih rezultata, kako je tvrdio Ward, ili nešto sasvim različito«³. Izašli bismo izvan okvira teme, kad bismo se upustili u pobijanje mišljenja o tome, da bi sociologija bila nauka nad ostalim društvenim naukama, kako su to shvaćali Spencer u svojem pojmu sociologije kao dijela »sintetične filozofije«⁴ i Stein, koji je sociologiju smatrao »socijalnom filozofijom«⁵. Dosta je, da se istakne priznanje jednoga sjevernoameričkog naučnog radnika o tome, da na području društvenih nauka na Zapadu, a naročito u »sociologiji« nema jedne opće teorije, koja bi nju povezala u jedan sistem.

G. Gurvitch ističe god. 1946., da je golem deskriptivni posao, što ga je izvršila američka sociologija, pokazao put, iako bi bilo potrebno da se on »postavi na

¹ H. Cairns, *Sociologie et sciences sociales* u G. Gurvitch, *La sociologie au XXe siècle*, Paris, 1947., str. 14.

² Kao gore.

³ Kao gore, str. 15.

⁴ *Principles of Sociology* u *System of Synthetic Philosophy*, sv. VI. (1876), VII (1879), VIII (1896).

⁵ *Die soziale Frage im Lichte der Philosophie: Vorlesungen über Sozialphilosophie und ihre Geschichte*, I. izd., 1897, II. izd., Stuttgart, 1923.

apstraktne sheme, jasnije, rafiniranije i elastičnije, da bi donio plodove i uopće postao upotrebljiv⁶. Izlaz iz tog stanja G. Gurvitch vidi u povezivanju sjevernoameričke i francuske sociologije, jer baš ovu zadnju karakterizira — prema njegovu mišljenju — apstraktnost, jasnost, rafiniranost i elastičnost⁷. Ali na kraju članka on traži, da se sociologija orijentira isključivo na sadašnjost i budućnost⁸, zaboravljajući, da je baš ovo pozitivno u radovima Durkheima, L. Lévy-Bruhla i Maussa, da oni u prošlosti ljudskoga društva nastoje pronaći njegove glavne elemente. A na temelju ovih se onda može ispravnije sagledati sadašnjost društvenih oblika, koji su od njih nastali, kao što to pokazuje Engels u Porijeklu porodice, privatnoga vlasništva i države.

G. Gurvitch, dakle, također ističe, da je sociologija na Zapadu i u SSSR-u pretežno deskriptivna i naglašava potrebu »filozofske analize«, koja bi omogućila stvaranje općenitih i zajedno povezanih klasifikatornih shema, koje bi bile uporišta za sociološko istraživanje⁹.

Da to nisu samo posebna mišljenja jedne grupe naučenjaka, pokazuju i drugi primjeri. Tako W. J. H. Sprott, nešto kasnije¹⁰, veli ovo: »Sociologija se u velikoj mjeri još uvijek nalazi na klasifikatornom, rasporednom i deskriptivnom stupnju, jer mi još uvijek nismo sigurni u određivanju onoga, što je važno i što nije. Rezultat toga jest, da je velik dio sociologiziranja zapravo više neka vrsta skitalačkog botaniziranja, sabiranje činjenica, t. j. statistika, opisi posebnih slučajeva i slično, bez neke kontrole, koja bi imala namjeru baviti se provjeravanjem činjenica. Tome se ne da izbjeći. Takav postupak sigurno pribavlja materijal, s kojim teoretičar može graditi, ali u isto vrijeme treba priznati: dok su hipoteze bez temelja i bez provjeravanja prazne, tada je zbirka činjenica slijepa, ako je ona samo zbirka«¹¹. Na jednom drugom mjestu W. Sprott nastavlja: »Zahvaljujući velikoj kompleksnosti svoga glavnoga predmeta, ona (sociologija — O. M.) nije napredovala vrlo daleko«¹². Odgovarajući na primjedbu, da bi sociolozi »u naslonjaču« morali raditi samo na terenu, W. Sprott primjećuje: »Ali se ne smije prezirati umovanje, do kojega dolazi sjedeći u naslonjaču; svakako bi vodilo dobru, kad bi neki američki sociolozi malo više umovali«¹³. Dakle, ponovno kritika deskriptivnosti u sjevernoameričkoj »sociologiji«.

Takva kritika nipošto nije pretjerana. Da se uoči smjer, kojim je krenula nauka o društvu u Sjedinjenim Državama, dosta je uzeti u ruke *The American Journal of Sociology*. U njemu broj članaka deskriptivnoga karaktera nadaleko premašuje broj onih, koji su sistematski, i zbog toga apstraktni, teoretski i općeniti. Ako se u godištim 1948/49 (sv. LIV), 1949/50 (sv. LV) i 1951/52 (sv. LVII) ovog časopisa¹⁴ pokuša ustanoviti omjer između deskriptivnih

⁶ G. Gurvitch, *La Vocation Actuelle de la Sociologie*, Cahiers Internationaux de Sociologie, 1946, str. 7 (podcrtao O. M.).

⁷ Kao gore, str. 8.

⁸ Kao gore, str. 10.

⁹ Kao gore, str. 20.

¹⁰ H. W. J. Sprott, *Sociology*, London, s. a. Ova knjiga nema godine izdanja. Pisac u njoj citira djelo G. Gurvitcha, *Twentieth Century Sociology*, u kojemu je izašao spomenuti rad H. Cairnsa, pa je, prema tome, ona izdana poslije god. 1945.

¹¹ Kao gore, str. 37.

¹² Kao gore, str. 39.

¹³ Kao gore, str. 40.

¹⁴ Od godišta 1950/51 (sv. LVI) biblioteka Pravnoga fakulteta u Zagrebu raspolaže samo polovicom brojeva (4, 5 i 6) pa se ono zato nije uzelo u obzir. U tim brojevima ima dvadeset i pet članaka, od kojih su samo tri općega, teoretskoga značaja.

članaka, koji se bave jednom konkretnom pojavom, i onih, koji imaju više ili manje opći, teoretski značaj, onda dobivamo ove brojeve¹⁵: u ta tri godišta od sto četrdeset i šest radova sto deset je deskriptivnoga karaktera, a samo trideset i šest teoretskoga. Omjer u postocima je 76% prema 24%, t. j. na tri deskriptivna članka dolazi otprilike jedan teoretski.

Ta deskriptivnost ima onda tu posljedicu, da analiza prevladava nad sintezom i da naučni radnici gube kriterij, kojim će klasificirati pojave društvenoga života na važne i na manje važne, t. j. na one općenite, na kojima počiva naučna klasifikacija, i na one manje važne, koje karakteriziraju specifične slučajeve. Na taj način gubi se razlika između općega i pojedinačnoga, te se naučni rad rasplinjava u nabranjanju, opisivanju i empiričkom raspoređivanju pojava.

Kad se opći zaključci ipak izvode, onda se to redovito događa ovako: uzmu se, na pr., opisi života dvjesto sedamdeset i šest radnika iz države Ohio, te se na temelju stvarnih podataka istraže tako, da se utvrdi pokretnost i promjenljivost njihovih zaposlenja kao i uzroci, koji su izazvali tu promjenljivost. Pomoću toga materijala se onda prave općeniti zaključci o odnosu odgoja i vrste zanimanja očeva tih radnika kao i odgoja pojedinaca s obzirom na njihov radni položaj¹⁶. Na sličan se način istražuju krađe automobila kao društvena pojava¹⁷, mišljenja studenata — muškaraca i žena — o svojem ponašanju na ljubavnim sastancima¹⁸, karijera učitelja u Chicagu¹⁹ ili kultura profesionalnih boksača²⁰. Takvih primjera moglo bi se navesti još mnogo, da se pokaže, kako se izučavanje pojava društvenoga života u Sjedinjenim Državama svodi na opise, koji su jalovi bez teorije, i na izvođenje takvih zaključaka, koji su zapravo objektivno ograničeni na vrstu pojava, koje se istražuju, i na mjesto, na kojemu se istražuje. Uz to postoji jaka tendencija da se generaliziraju takvi zaključci, koji eventualno vrijede za sjevernoameričko društvo, naročito ako su izvedeni pomoću matematičkih operacija i statističkih uspoređenja, i da se njima dađe općenaučni karakter²¹. Osim toga uzimaju se pojedinačni slučajevi, da se

¹⁵ Potpuno sam svijestan činjenice, da jedan takav statistički pregled ima relativan značaj i da daje samo približnu sliku o raskoraku između opisa i teorije u sjevernoameričkoj »sociologiji«. Ovaj pregled postizava svoj cilj već time, da utvrdi postojanje toga nesrazmjera, jer ilustrira suštinu i težnje razvitka sjevernoameričke »sociologije«.

¹⁶ W. H. Form. — D. C. Miller, *Occupational Career Pattern as a Sociological Instrument*, *The American Journal of Sociology*, sv. LIV, 1948/49, str. 316 i sl.

¹⁷ W. W. Wattenberg, *Automobile Theft: A »Favored — Group« Delinquency*, kao gore, sv. LVII, god. 1951/52, str. 575.

¹⁸ H. T. Christensen, *Dating Behavior as Evaluated by High School Students*, kao gore, str. 580.

¹⁹ H. S. Becker, *The Career of the Chicago Public School Teacher*, kao gore, str. 470.

²⁰ S. K. Weinberg — H. Arnold, *The Occupational Culture of the Boxer*, kao gore, str. 460.

²¹ Usp. R. Dewey, *Peripheral Expansion in Milwaukee County*, kao gore, sv. LIV, g. 1948/49, str. 118 i sl.; G. Ichheiser, *Sociopsychological and Cultural Factors in Race Relations*, kao gore, str. 395; M. Macdonald — C. McGuire — R. J. Havighurst, *Leisure Activities and the Socioeconomic Status of Children*, kao gore, str. 505; R. H. Lee, *Occupational Invasion Succession, and Accommodation of the Chinese of Butte, Montana*, kao gore, sv. LV, god. 1949/50, str. 50; R. F. Winch, *Courtship in College Women*, kao gore, str. 269; T. C. Cothram, *Negro Conceptions of White People*, kao gore, sv. LVI, str. 458.

potkrijepe općenite, mnogo puta preduzete, tvrdnje. Tako u svojem udžbeniku sociologije W. F. Ogburn i M. F. Nimkoff²² uzimaju takve pojedinačne slučajeve baš iz *The American Journal of Sociology* ili iz drugih izvora da bi njima potkrijepili svoje općenite tvrdnje²³, a ne da iz njih izvode zaključke. Događa se, da takvi argumenti nisu naučni, kao na pr. kad se u spomenutom udžbeniku slikama želi prikazati, da je određen način života povezan s visinom čela pojedina²⁴

Nabrajanje i opisivanje pojava i događaja postaju svrha sami sebi. Budući da su radovi sjevernoameričkih naučnih radnika ograničeni samo na jednu ili na nekoliko pojava u nekom konkretnom društvenom obliku²⁵, i da se redovito propušta, da se te iste vrste pojava uz primjenu istih metoda izučavaju u konkretnim oblicima društava drugih zemalja, onda je jasno, da se iz tih zapažanja ne mogu izvoditi zaključci, koji bi imali širu vrijednost za općenito prosuđivanje pojava u ljudskom društvu i za utvrđivanje zakonitosti njegova razvitka.

Primjer je takva rada, u kojemu nedostaje sinteza baš zbog jakog rasplinjanja u pojedinostima, knjiga sjevernoameričkih sociologa R. M. Macivera i C. M. Pagea, *Društvo — Jedna uvodna analiza*²⁶. Iako je njoj svrha dati sintetički prikaz ljudskoga društva uopće, sa sociološkoga gledišta ona zapravo predstavlja bogatu zbirku velikoga broja podataka i opisa pojedinih društvenih ustanova, pretežno sjevernoameričkih. Iz te se zbirke može stvoriti eventualno statička slika o sjevernoameričkom društvu, kakvo je ono danas, ali ona nipošto ne ističe one značajne osobine, koje su bitna osobina svih društvenih organizacija na zemlji, bez razlike da li se radi na pr. o hordama Eskima na krajnjem sjeveru Kanade, Vedda na Ceylonu, o rodovima Australaca i Čukča na obalama Sibirije, Akikuja u Africi, Siouxa ili Zuni u Sjevernoj Americi, ili o višim društvenim organizacionim oblicima — državama — u raznim zemljama svijeta. Naslov te knjige obećava više, nego što stvarno daje njezin sadržaj, jer se iz ovoga ne može razabrati, u čemu je zapravo suština svakog oblika ljudskoga društva i zakonitost njegova razvitka. To je analiza, opis pojedinih pojava i ustanova na temelju materijala iz nekih oblika primitivnih društava, dok se za sadašnje uzimaju podaci iz života sjevernoameričkoga društva. Ta analiza ne završava sintezom — kako bi se s pravom moglo očekivati — koja bi opravdala naslov knjige *Society — društvo*. Budući da sadržaj daje manje od onoga, što izlazi iz naslova, kod srednjega se čitaoca ne može pojaviti jasna predodžba o suštini i ciljevima ljudskih društava. Naročito kad pisci vele, da »mi ne možemo pokušati da prikazemo historijski proces, kojim su nastali ti različiti stepeni diferencijacije« modernoga društva od »nediferenciranosti primitivnoga« komunizma²⁷.

Samo velikim brojem činjenica, raspoređenih bez obzira na njihovu važnost za društveni život i bez nekoga sistema, kojim bi se prikazao njihov postanak kao i odnos prema drugim ustanovama društva, ne može se protumačiti proces njihova nastajanja i njegovi uvjeti. Time je istaknuto, da pojam »grupe u društvenoj strukturi« obuhvaća »zajednicu« sa svojim posebnim tipovima plemena, nacije, kraja,

grada, sela, susjedstva; »društvenu klasu« s tipovima kaste, elite, kompetitivne i korporativne klase; onda »etničke i rasne grupe«, koje se dijele na grupe, koje se razlikuju po boji kože, pa emigrantske i nacionalne grupe; gomile, sa tipovima gomile iste znatizeljnosti i gomile zajedničkog interesa; na »primarne grupe«, koje sadrže tipove porodice, grupe za igru, klike, kluba; i na »široka udruženja« s tipovima države, crkve, ekonomske korporacije, radničke unije i t. d.²⁸. U jedanaest poglavlja prikazani su svi ti »tipovi društvenih grupa«, opisane su njihove razlike i osobine. Ali se zaboravilo na jedno. Isti ljudi čine veći broj takvih grupa. Pojedinci žive u porodicama, u nekom susjedstvu bilo u gradu ili na selu; oni mogu biti isto-odobno i članovi »kaste« i »kompetitivne klase«; redovito su pripadnici iste nacije i iste grupe po boji kože; i u isto se vrijeme mogu naći u slučajnom skupu ljudi, nastalom na ulici zbog neke nesreće, i učestvovati u štrajku, mogu biti članovi neke stalne partije karata i šahovskog kluba; na kraju, svatko pripada državi, zaposlen je u nekom poduzeću. Budući da se radi o istim ljudima, koji se nalaze u više »društvenih grupa«, potrebno je istaknuti ne samo razlike među njima, nego također i međusobne odnose tih grupa, t. j. prikazati sistem, u kojemu one zauzimaju određeno mjesto, te na taj način pokazati, koje je to mjesto, i, time, njihovu važnost u društvu. A to nije moguće bez istraživanja procesa, kojim su one postale, i društvenih potreba, koje su izazvale taj proces.

Nesigurnost u sistematiziranju materijala, fragmentarnost, neujednačenost i nepovezanost zaključaka, koji se ne obuhvaćaju u jednom cjelovitom teoretskom sistemu, pa bio on i idealistički, pokazuju, da se sjevernoamerička društvena nauka uputila putem opisa događaja i pojava i njihove empiričke klisifikacije na temelju kvantitativnih mjerenja. Rađajući tako, ispušta se iz vida jedinstvo društvenoga života, koje, proistječe iz one bitne činjenice, da su subjekti tih raznih društvenih odnosa — ekonomskih, političkih, pravnih, ličnih, porodičnih, kulturnih i t. d., koji se matematski i statistički promatraju kao raznolike pojave — zapravo uvijek isti, ljudi, i da se stvarno radi samo o različitim stranama njihove aktivnosti, a ne o pojavama, koje nemaju ništa zajedničko između sebe.

Ovakav nedostatak teoretske sinteze karakterizira sva djela sjevernoameričkih naučnih radnika, koja su izašla u zadnje vrijeme. To uostalom osjećaju oni sami. Zato R. M. Maciver i C. M. Page daju svojoj knjizi podnaslov *Jedna uvodna analiza*, a W. Green svojoj Sociologiji — *Analiza života u modernom društvu*²⁹. Svuda je ista slika, bilo da se radi o ovim knjigama ili o drugim, kojima raspoložemo, kao što su J. B. Gittler, *Socijalna dinamika*,³⁰ P. A. F. Walter, *Rasa i kulturni odnosi*³¹ i W. J. Goode i P. K. Hatt, *Metode u društvenom istraživanju*³². U svim tim djelima očevidna je orijentacija na kazuistiku i na deskriptivnost i napuštanje teoretskog uočavanja.

Značajna je s obzirom na tu orijentaciju knjiga J. B. Gittlera o društvenoj dinamici. Ona zapravo nije drugo, nego zbirka pojedinih primjera, odabranih ad hoc, da bi se potvrdila ispravnost autrovih zamisli. Ta se tendencija vidi iz podnaslova knjige, koji glasi: *Načela i konkretni slučajevi u uvodnoj sociologiji*.

²² *Sociology*, Boston, 1950.

²³ Isp. na pr. kao gore, str. 22. bilj. 1. i 2.; 75 bilj. 1.; 122 bilj. 2.; 124 bilj. 3.; 133 bilj. 1.; 134 bilj. 2.; 181 bilj. 2.; 186 bilj. 3.; 241 bilj. 1.

²⁴ Kao gore, str. 246 i 247. Pisci prave opasku, da se ove slike ne temelje na naučnom istraživanju i da su preuzete iz časopisa *Life* za god. 1929.

²⁵ Sjevernoamerički sociolozi pretežno uzimaju za predmet svojih istraživanja samo pojave iz društvenoga života Sjedinjenih Država.

²⁶ *Society — An Introductory Analysis*, London, 1952.

²⁷ Kao gore, str. 595 i 597.

²⁸ Kao gore, prema križaljci na str. 215.

²⁹ *Sociology — Analysis of Life in Modern Society*, New York, 1952.

³⁰ *Social Dynamics, Principles and Cases in Introductory Sociology*, New York, 1952.

³¹ *Race and Culture Relations*, New York, 1952.

³² *Methods in Social Research*, New York, 1952.

Istraživanja, koja se bave samo utvrđivanjem, opisivanjem i empiričkim klasificiranjem društvenih pojava, nije moguće posmatrati kao nauku, već kao naučnu disciplinu. Empirička klasifikacija podataka, postignutih analizom, još ne predstavlja naučni sistem. Nauku, pored heuristike, sačinjava sistematika, koja se temelji na jednoj općoj teoriji i koja odvaja glavno od sporednoga, stvara apstraktne kategorije, utvrđuje njihov međusobni odnos i zakonitost kretanja pojava na području, kojima se ona bavi.

To pokazuje, da se »sociologija« u Sjedinjenim Državama još nalazi na onom stepenu, koji je prethodio postanku »osnovnoga pojma društvene formacije«. »Samo je takvo uopćavanje — veli Lenjin³³ — i pružilo mogućnost, da se prijede s opisivanja društvenih pojava (i njihove ocjene sa gledišta ideala) na njihovu strogo naučnu analizu.« Nešto dalje Lenjin ističe, da je »ova hipoteza po prvi put stvorila mogućnost naučne sociologije«³⁴.

Nikomu ne pada na um da niječe vrijednost golega broja stvarnih podataka, sakupljenih radom sjevernoameričkih naučnih radnika. Ali u nedostatku opće teorije, koja bi te rezultate protumačila i povezala u jedan naučni sistem, tom radu ne pripada naziv sociologije, već ga treba označiti pojmom sociografije, naučne discipline, kojoj je predmet sakupljanja podataka o društvenim odnosima u nekom točno određenom, konkretnom društvu i njihovo empiričko klasificiranje³⁵.

Mora se istaknuti, da je sjevernoamerička sociografija idealistička, jer joj je glavni predmet istraživanja ponašanje ljudi samo kao posljedica njihove duhovne aktivnosti, dok se ekonomskim faktorima daje sporedan značaj. Ipak, konkretnost te sociografije ima u pozitivnu posljedicu, da u njezinim empiričkim klasifikacijama ekonomski faktori dolaze jače do izražaja. Njezina je naročita zasluga u tome, što je visoko razvila tehniku istraživanja konkretnih društvenih pojava.

Ali, s druge strane, glavni njezin problem potječe od nedostatka jedne opće teorije, koja bi od sociografskih podataka i klasifikacija stvorila sociološke izvode i zaključke. Samo na taj bi način rad sjevernoameričkih naučnih radnika mogao prijeći ograničeni okvir sociografije društva u Sjedinjenim Državama.

³³ Sočinenija, izd. IV., sv. I., str. 123.

³⁴ Kao gore, podcrtao Lenjin. Valja napomenuti, da kod nekih mladih marksista prevladava mišljenje, koje su oni, doduše, izrazili samo usmeno, a da to nisu nigdje napisali, da su postavke o nekoj »naučnoj sociologiji« Lenjinov mladenački grijeh i da se uopće ne može govoriti o sociologiji nasuprot historijskom materijalizmu. Budući da u prilog svoje teze ne navode nikakve naučne argumente, nije moguće prihvatiti takvo apodiktičko i pretpostavljeno mišljenje. Njegov je korijen u prilagodavanju liniji manjeg otpora, jer se, negirajući uopće sociologiju kao nauku, uklanja potreba kritičkog izučavanja rezultata »buržoaske« sociologije, koje se a priori označuje nenaučnim. Takva su gledišta ostaci sovjetskih shvaćanja, uperenih protiv »kozmpolitizma« u nauci, kojima je svrha, da se spriječi mogućnost uspoređivanja vlastitih naučnih rezultata s onima na Zapadu, što dovodi do samodopadnosti i vlastitog uveličavanja na štetu naučne istine.

³⁵ Pojam sociografija potječe od holandskoga sociologa R. Steinmetza. On obuhvaća u njemu opisivanje odnosa i stanja nekoga naroda u jednom određenom razdoblju, koje se vrši svim mogućim sredstvima, ističući, da sociografija u odnosu na razvijenije narode vrši istu funkciju kao i etnografija za primitivne, ukoliko pruža potpun opis jednoga naroda« sa svim njegovim težnjama i snagama, njegovim usponima i padovima« (Die Soziographie in der Reihe der Geisteswissenschaften, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie 1913. sv. VI).

II.

Položaj nauke o društvu u Francuskoj ne bi se mogao izjednačiti s onim u Sjedinjenim Državama. Naučna ostavština Compta i Durkheima nije dopustila francuskim sociolozima, da skrenu u empirizam i deskriptivnost. To je, doduše, pokušao napraviti Letourneau u drugoj polovici prošloga stoljeća, ali se Durkheim ponovno vratio u kolotečinu jedne opće teorije, iako idealističke.

Analiza radova, izašlih u Cahiers Internationaux de Sociologie od njihova postanka god. 1946. do 1952., pokazuje ovo: od ukupno stotinu i osam članaka i rasprava, štampanih u dvanaest knjiga toga časopisa, devedest ih ima teoretski karakter, a samo osamnaest — deskriptivni. Omjer je 83% prema 17% za teoriju, što pokazuje osnovnu tendenciju časopisa. Takvo teoretsko gledište, uostalom, izlazi iz već citiranoga programatskoga članka G. Gurviticha Današnji poziv sociologije iz god. 1946³⁶, u kojemu pisac naglašava: »Da se izbjegnute opasnosti, svojstvene upotrebi izoliranih i ekskluzivnih tehnika, ima samo jedno moguće sredstvo. One ne mogu dati svoju punu djelotvornost drugačije, nego ako se kombiniraju međusobno i, štaviše, ako se integriraju u jednom i istom postupku, koliko je god to moguće. Statistike, komparativna istraživanja i monografijske interpretacije u jednakoj su mjeri prijeko potrebne, da se u sociologiji ostvari tipološka metoda. One se moraju podvrgavati uzajamnoj kontroli, služeći se osloncima zbog uzajamnoga provjeravanja i težeći prema takvoj interpretaciji, da se na koncu njome postigne jedan jedinstveni postupak«³⁷.

Činjenica je, da se u Zapadnoj Evropi također osjeća nedostatak jedne opće teorije u društvenim naukama. Francuski sociolozi se doduše nisu ugušili u sociografiji. Ali su istodobno bili svjesni, da na sadašnjem stepenu društvenih nauka nije moguće ostati na pozicijama Comptove jedinstvenosti razvojnih faza društva i na Durkheimovoj représentation collective — kolektivnoj predodžbi. Oni traže jednu novu, opću teoretsku podlogu. Pokušaji, da se ona stvori, izazivlju ispočetka zabunu i zbrku, zato, što se ne može spojiti empiričnost, u kojoj se guše sjevernoamerički sociografi, s potrebom jedne opće teorije u sociologiji i u drugim društvenim naukama.

G. Gurvitch pokušava prići rješavanju toga problema na ovaj način: on teži k povezivanju sociologije i filozofije na području »sociologije duha«, koja, prema njegovoj shemi³⁸, ostvaruje vezu između sociologije, filozofije i drugih društvenih nauka, osim ekonomskih, koje su obuhvaćene u prethodnom dijelu sheme o ekonomskoj i tehnološkoj sociologiji.

Probleme »sociologije duha« G. Gurvitch gleda a) u sociologiji gesta, simbola, ideja i vrijednosti u odnosu na razne društvene tipove i b) u sociologiji spoznaje, religije, morala, prava, umjetnosti, jezika i odgoja. Svaka od tih »sociologija« religije, prava, morala i t. d. sastoji se u istraživanju »funkcionalnih odnosa između religioznih, moralnih, pravnih pojmova kao i vrsta, okvira i sistema prava, dužnosti, vrijednosti, moralnih teorija i t. d., na jednoj strani, i društvenih tipova, mikroso-

³⁶ La Vocation Actuelle de la Sociologie, Cahiers Internationaux de Sociologie, 1946.

³⁷ Kao gore, str. 15—16.

³⁸ Kao gore, str. 17—18. Shema G. Gurviticha sastoji se od ovih točaka: 1. Problemi opće sociologije, 2. Problemi genetičke sociologije, 3. Problemi društvene morfologije, 4. Problemi ekonomske i tehnološke sociologije, 5. Problemi duhovne sociologije, 6. Problemi društvene psihologije i 7. Problemi antropologije i kulturne etnologije.

cioloških tipova³⁹, raznovrsnih i zaokruženih, vežući njih u isto vrijeme na sva druga uporišta u dubini društvene stvarnosti.⁴⁰ Ako se ovako izražena misao prevede na jednostavniji jezik, onda postaje jasno, da se pomoću tih »sociologija religije, prava, morala i t. d.« nastoji prikazati činjenica, da se izvor religioznih pojava naučno ne može utvrditi u prethodnim religioznim pojavama i da, isto tako, nisu samo pravne pojave uzrok postanku kasnijih pravnih pojava, već da na njihov postanak utječu također društveni faktori. To isto vrijedi i za spoznaju, umjetnost, jezik i odgoj. Stoga se u zastarjelo idealističko shvaćanje o tome, da samo od stare filozofije može postati nova i da samo od prijašnjih religija mogu postati nove, uvode nova modernija shvaćanja, prema kojima je postanak ekonomskih pojava, i oblika spoznaje, i religioznih vjerovanja, i pravnih norma i t. d. uvjetovan također i drugim društvenim pojavama, a ne samo onim, koje pripadaju posebnom području svake od ovih vrsta društvenih fenomena. Drugim riječima, uvođenje takvih »sociologija« u nauku na Zapadu označuje preokret u naučnom shvaćanju na području društvenih nauka, jer se napušta dotadašnji idealistički nazor o lančanoj uzročnosti u prilog »interakcija«, uzajamnog djelovanja većeg broja pojava, koje zajedno izazivlju postanak novoga događaja. Društvene se pojave počinju posmatrati u njihovoj povezanosti, da se ustanove svi uvjeti njihova postanka, a također i način, kojim se došlo do takvih rezultata. Prave se, dakle, pokušaji, da se istraži proces njihova nastajanja. I baš te razne »sociologije ekonomije, spoznaje, religije, prava« i t. d. imaju zadaću, da utvrde takve interakcije raznih društvenih uvjeta na posebnom području tih vrsta društvenih pojava — ekonomije, prava, religije i t. d. — i da protumače njihovu zakonitost. Na taj način pojedine historije filozofije, prava, religije, umjetnosti i t. d. ostaju formalno odvojene. Ali se istodobno izučava njihova »sociologija«, koja treba da ustanovi, koje sve društvene pojave sudjeluju u postanku pojedinih ekonomskih odnosa, filozofskih naziranja, pravnih ustanova, religioznih vjerovanja, moralnih propisa, oblika umjetničkog izražavanja, jezičnih obrata i odgojnih mjera, i u čemu se sastoji to njihovo djelovanje.

Marksistima takve »sociologije« spoznaje, religije, prava, morala i t. d. nisu potrebne zbog toga, što je za njih historijski materijalizam opća teorija svih društvenih nauka bez razlike. Prema tome ne može biti marksističke historije filozofije, prava, religije i t. d., koja ne bi uzela u razmatranje sve društvene pojave bez razlike, koje su uvjet za postanak određenog ekonomskog odnosa, političke organizacije, pravnih norma, odgojnih mjera, kulturnih pojava, određenog umjetničkog stila, moralnoga propisa, religioznoga vjerovanja i filozofskoga nazora. Predmet izučavanja, kojim se bave »sociologije« tih vrsta pojava, postao je sastavni dio pojedinih nauka, koje istražuju te vrste društvenih pojava, na bazi svoje opće teorije — historijskog materijalizma.

Vrlo su značajni takvi pokušaji uvrštavanja pojedinačnih, posebnih »sociologija« u »opću sociologiju« za razvitak društvenih nauka na Zapadu. U njima se opaža prodiranje materijalističkih shvaćanja. Ispočetka je to prodiranje bilo sporadično, od slučaja do slučaja. Još je god. 1906. Simmel pisao ovako: »Život društva sastoji se u uzajamnim odnosima njegovih elemenata — uzajamnim odnosima, koji djelomice prolaze u časovitim akcijama i reakcijama, a djelomice se utjelovljuju u čvrstim tvorevinama: u upravnim službama i zakonima, sistemima i vlasništvu, jeziku i saobraćajnim sredstvima. Sva se društvena uzajamna djelovanja uzdižu na temelju odre-

³⁹ Pod mikrosociologijom G. Gurwitch shvaća istraživanje onoga, »što postoji kao najmanji oblici društvenosti u društvenoj stvarnosti« (kao gore, str. 16), t. j. oblika društvenoga udruživanja kao što su porodice, klase, udruženja i t. d.

⁴⁰ Kao gore, str. 20 (podcrtao O. M.).

đenih interesa, ciljeva, nagona«⁴¹. I dalje: »Moral, pravo, slobodna moralnost pojedinca različiti su načini povezivanja društvenih elemenata, koji mogu imati kao svoj sadržaj potpuno iste naredbe i koji to također imaju kod različitih naroda i u razna vremena. Oblicima, pomoću kojih zajednica pribavlja sebi sigurnost za ispravno držanje pojedinaca, pripadaju također religiji«⁴². Simmel, dakle, smatra, da je uzrok postanka religija djelovanje većeg broja društvenih »elemenata«, koji uzajamno utječu jedni na druge.

Pod neposrednim utjecajem događaja I. svjetskoga rata Hobhouse pokušava dati analizu socioloških uvjeta, koji su izazvali njegov postanak i razvitak te predviđjeti njegove rezultate, naročito s obzirom na buduće odnose između raznih država. Na taj način on izgrađuje »sociologiju« međunarodnih odnosa⁴³.

Poslije I. svjetskog rata Max Weber istraživao je veze između protestantskih sekta i duha kapitalizma i tražio »sociološke temelje« kineskoga konfucijanizma i taoizma u državnoj organizaciji, feudalnim odnosima i upravi, u poljoprivrednim odnosima i t. d., a indijskoga bramanzima i budizma u kastinskom društvenome sistemu Indije⁴⁴. Slično postupio Alfred Weber, kad u raznim epohama prehistorije i historije Egipta, Babilonije, Kine, Indije i Evrope izučava razne pojave njihovih društvenih organizacija. Svrha tog istraživanja nije »da utvrdi smisao historije, već da pomoću socioloških sredstava, ukoliko su ova dovoljna, protumači njezine bitnosti, koje se pred nama isprsavaju«⁴⁵.

U Francuskoj, počevši od 1934., *Annales sociologiques* izlaze u ovim serijama: A. opća sociologija, B. sociologija religije, C. sociologija prava i morala, D. ekonomska sociologija i E. društvena morfologija, jezik, tehnologija i estetika.

Sva su ova nastojanja u većoj ili manjoj mjeri prožeta idealističkim i subjektivnim shvaćanjima. Ali je u njima pozitivno to, da se više ne zadovoljavaju tumačenjima, koja neposredno izvire iz uskog područja, kojim se bave, već traže uzroke postanka pojava u sve većem broju društvenih odnosa, također i u ekonomskim, i da pomoću toga materijala pokušavaju objasniti način, na koji su postale. Takva tumačenja često nemaju naučne vrijednosti. Nenaučno je, na pr. tumačenje A. Webera, koji smatra, da je konstantna »jedinstvenost grčke izražajne sposobnosti, što ju je stekla pomoću klasike«, u svojoj suštini tipska i da dopušta samo varijacije, dok su njezini sociološki uzroci »spekulativna zatvorenost vanjskog udruživanja zbog opstanka«, koja »je ostala uvijek djelotvorna, zahvaljujući činjenici, da se očuvala i proširila stara životna stanica sa svim svojim običajima«⁴⁶. U tom tumačenju dolazi do izražaja shematička i ukočena apstraktnost shvaćanja A. Webera o tipovima društvenih ustanova, prema kojemu »sociologija traži i nalazi u svim društvenim oblicima, koji su temelj svjetsko-historijskih kultura, usprkos svim razlikama njihove izgradnje i sudbine, one oblike i redosljedne razvitka, koji se tipično ponavljaju«⁴⁷.

⁴¹ G. Simmel, *Die Religion*, Frankfurt am Main, 1906, str. 17.

⁴² Kao gore, str. 18.

⁴³ *The World in Conflict*, London, 1915; *Questions of War and Peace*, London, 1916.

⁴⁴ *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, sv. I—III. Tübingen, 1922—23.

⁴⁵ *Kulturgeschichte als Kultursoziologie*. Leiden, 1935, str. 421. usp. također *Ideen zur Staats- und Kultursoziologie*, Karlsruhe, 1927.

⁴⁶ *Kulturgeschichte als Kultursoziologie*, str. 137.

⁴⁷ *Ideen zur Staats- und Kultursoziologie*, str. 7.

I »svrhovito-racionalne sheme« — idealni »čisti« tipovi, koje M. Weber smatra potrebnim zato, da bi se njima pojmovno obuhvatila društvena stvarnost, i misao o ponavljanju pojava u društvenom životu A. Webera idealistička su i natražna shvaćanja, koja su došla do izražaja poslije I. svjetskog rata u Njemačkoj. Ali ta shvaćanja, gledana u cjelini sistema i metoda njihovih stvaralaca, opet nisu toliko zaslijepljena, da bi se potpuno odijelila od stvarnosti. Njihovi autori osjećaju, da se problem upoznavanja društvenoga života ne može riješiti bez tješnje veze sa stvarnošću. Oni traže tu vezu u raznim »sociologijama« pojedinih vrsta duhovnih pojava, koje se pokazuju u društvenom životu.

III.

U Francuskoj postaje sve jača težnja, da se uzajamno povezuju društvene pojave razne vrste. Još god. 1932. G. Gurvitch u knjizi *Ideja društvenoga prava*⁴⁸ zastupa mišljenje, upereno protiv idealizma u društvenim naukama, da je pravna nauka stigla do granice, preko koje ne može ići, ako ne napusti svoju dosadašnju metodu, da sve pravne pojave svrstava prema dosadašnjim individualističkim pravnim shemama i ako ne obrati pažnju na to, da je pravo rezultat aktivnosti pojedinih grupa u društvu, jer je došao čas, da se ideja o pravu »poveže sa socijalnim i antiindividualističkim shvaćanjima«⁴⁹. Zahvaćajući dublje u problem postanka prava i drugih društvenih pojava, G. Gurvitch dolazi do zaključka, da one sve proizlaze iz sveukupnosti društvenoga života.

Poslije II. svjetskoga-rata u Francuskoj dolaze do izražaja naponi, da se pojedine društvene pojave protumače međusobnim povezivanjem raznovrsnih uvjeta, koji su te pojave prouzrokovali, kako bi se dublje prodrlo u suštinu njihova postanka. G. Le Bras smatra, da pri proučavanju katolicizma u Francuskoj treba konkretno ispitati odnose u svakoj pojedinoj župi, način života župljana, njihove vjerske običaje i koje su razlike između ovih, a tek zatim utvrđivati uzroke religioznih običaja i njihovih razlika u konkretnim uvjetima života ljudi. On zaključuje »da se ne može shvatiti stanje religije u nekoj župi, ako se u potpunosti ne istraži sociologija te ljudske grupe«⁵⁰. H. Lévy Bruhl kritizira sadašnju podjelu obaveza na one, koje izvire ex contractu, quasi ex contractu, ex delicto, quasi ex delicto i ex lege te istražujući vanpravne uzroke njihova postanka, predlaže novu, sociološku podjelu, na obaveze, koje nastaju ili pod pritiskom ili bez njega⁵¹. U jednom drugom, kasnijem radu Lévy Bruhl traži, da pravnik bude sociolog, t. j. da on nikada ne smije zaboraviti društveni karakter pravnih činjenica, koje izučava, i povezanost, koju »one podržavaju sa drugim društvenim činjenicama«⁵².

Odnos između umjetnosti i društvenoga života, kao i njihove uzajamne utjecaje istražuje E. Souriau⁵³. Baveći se problemima odnosa u poljoprivredi, H. Lefebvre naglašava, da život na selu danas nema ništa autonomna i da se na mnogostruk način povezuje s »općom ekonomijom, s nacionalnim životom, sa životom u

⁴⁸ G. Gurvitch, *Idée du droit social* Paris, 1932.

⁴⁹ Kao gore, str. 3. i 10.

⁵⁰ Secteurs et aspects nouveaux de la Sociologie religieuse, *Cahiers Internationaux de Sociologie*, 1946; *Mesure de la Vitalité sociale du Catholicisme en France*, kao gore, 1950, sv. VIII, str. 17.

⁵¹ Sur les sources sociales de l'obligation juridique, kao gore, 1946, sv. I.

⁵² *Science du Droit ou »Juristique«*, kao gore, 1950, sv. VIII, str. 130.

⁵³ *L'art et la vie sociale*, kao gore, 1948, sv. V.

gradu, s modernom tehnologijom«⁵⁴. G. Davy piše o istraživanju međunarodnih odnosa, da bi se utvrdila njihova sociološka podloga⁵⁵, a H. Wallon o odgoju kao o društvenoj činjenici⁵⁶. A. Cuvillier izučava odnos spoznaje i ekonomskih ideologija u XIX. stoljeću i dolazi do zaključka, da »jedna ideologija nije ni prava prikaza, ni obično izobličjenje; ona — u određenim historijskim uvjetima i sa raznih gledišta — označuje jednu etapu određene spoznaje društvene stvarnosti, spoznaje, koja je teška i koja nije nikada dovršena«⁵⁷. Ovaj pregled možemo završiti spomenuvši G. Balandiera, koji ističe potrebu »potpunoga« sociološkoga istraživanja, koje bi dopustilo »analizu onoga, što se moglo nazvati »najvećim političkim problemom naše epohe« (dizanje kolonijalnih nacionalizama)⁵⁸.

Positivna je težnja, da se pojedine pojave u društvenom životu — ekonomske, političke, pravne, kulturne i filozofske — objasne pomoću većega broja raznovrsnih konkretnih pojava, koje u određenoj sredini izazivlju njihov postanak. Istraživanjima društvenih uvjeta, čija uzajamna aktivnost prouzrokuje postanak određene vrste društvenih pojava, daje se na Zapadu naziv pojedinačnih sociologija — »sociologije« ekonomske, pravne, kulturne, religije, spoznaje i t. d. kao dijelova posebne sociologije za razliku od opće, u kojoj se izlaže opća teorija i metode istraživanja. Takva podjela nije marksizmu potrebna zato, što te »posebne sociologije« izlaze izvan okvira marksističke sociologije, jer predstavljaju opće dijelove pojedinih društvenih nauka, naročito ekonomske historijske, političke, pravne, kulturne i t. d., u kojima se izlaže način primjene historijskoga materijalizma kao opće teorije društvenih nauka na njihovo posebno područje.

Historijski materijalizam istražuje koji opći zakoni kretanja djeluju u svim pojavama društvenoga života bez obzira na vrijeme i mjesto, u kojima se odvijaju. Sociologija sa svoje strane, proučava one pojave, koje su karakteristične za posebne uvjete razvitka ekonomskih odnosa i društvene nadgradnje u nekom određenom razdoblju, bez obzira na mjesto, na kojima se odvijaju te karakteristične pojave⁵⁹. A materijal za istraživanje pruža joj, s jedne strane, sociografija pojedinih zemalja, a s druge rezultati i zaključci pojedinih društvenih nauka.

Ta razvojna faza u francuskoj sociologiji znači približavanje materijalizmu, iako njezina suština još ostaje skroz naskroz idealistička. To približavanje započinja s upoznavanjem metoda konkretnih istraživanja. I u tome je zasluga sjevernoameričke sociografije, što je svojim potenciranjem vrijednosti konkretnih pojava skrenula pažnju francuskih sociologa na važnost posmatranja svih konkretnih činjenica neke društvene pojave kao i na to, da samo takve činjenice mogu biti polazna točka za istraživanja kao i kontrola za ispravnost teoretskih zaključaka.

Skretanje pažnje na materijalne uvjete društvenoga života, koji se pojavljuju u obliku konkretnih pojava, dovelo je do uvjerenja, da dosadašnja idealistička teorija ne odgovara, jer nije u stanju dati neko tumačenje, koje bi zadovoljilo i koje bi bilo u skladu s nekim rezultatima istraživanja sjevernoameričkih socio-

⁵⁴ *Problemes de Sociologie Rurale*, kao gore, 1949., sv. VI.

⁵⁵ *La Recherche Sociologique et les Relations Internationales*, kao gore, 1950, sv. IX.

⁵⁶ *Sociologie et Éducation*, kao gore, 1951, sv. X.

⁵⁷ *Sociologie de la Connaissance et Idéologie Économique*, kao gore, 1951, sv. XI, str. 111.

⁵⁸ *Contribution à une Sociologie de la Dépendance*, kao gore, 1952, sv. XII, str. 68.

⁵⁹ Mandić, O odnosu historijskoga materijalizma, sociologije i posebnih društvenih nauka, *Ekonomski pregled*, 1950, str. 320.

grafa. I iz te dileme rađaju se naponi, koje poduzimaju naučni radnici, da se formuliraju te razne »sociologije«, da se njima svima zajednička teoretska osnova uvede u sociologiju kao opća teorija, na kojoj će se izgraditi njezin sistem. Ti napori uzdižu sociologiju u Francuskoj nad sjevernoameričku sociografiju. Ova posljednja zanemarila je studije oko jedne opće teorije, te je svojim statističkim i matematičkim metodama pokazala svoj sadašnji pravac razvitka, da u uopćavanju pojava iz sadašnjeg društva Sjedinjenih Država i u matematičkoj zakonitosti, koju izvodi iz njih, stvori surogat za opću teoriju društvenih nauka. Zbog svoje jednostranosti i polazne točke — psihe ljudi — taj je surogat idealistički.

No radom na ostvarenju spoznaje o tome, da se pojave u društvu mogu spoznati samo u njihovu uzajamnom djelovanju, problem opće teorije u sociologiji još nije riješen od strane te grupe francuskih naučenjaka, o kojoj govorimo. U tom procesu približavanja jednoj općoj teoriji u francuskoj nauci valja razlikovati dvije faze: jedna obuhvaća razdoblje do god. 1948., a druga razdoblje poslije te godine.

U prvom je razdoblju očito približavanje materijalističkim shvaćanjima, ali još postoji velika nesigurnost, iako je sve širi krug društvenih događaja, koji se obuhvaćaju, da bi se protumačila neka određena pojava. Još nema kriterija, prema kojemu će se prosuditi, koji su događaji u nekoj grupi pojava važniji od drugih zato, što se njihov utjecaj jače osjeća na rezultatima njihova uzajamna djelovanja. Eklekticizam i laviranje bez cilja između idealističkih i materijalističkih postavki karakteriziraju radove iz toga razdoblja.

U vezi s takvim stanjem u francuskoj sociologiji H. Lefèbvre ističe: »Budući da nije u stanju shvatiti sociološke činjenice u isto vrijeme objektivno (kao realnosti, koje su relativno nezavisne od mišljenja i interpretacija, koje pojedinci imaju i prave o njima) i subjektivno (ukoliko su utvrđeni odnosi između pojedinaca u određenim historijskim i društvenim uvjetima), ova sociologija nije mogla odrediti jednu metodu, koja bi uistinu bila naučna. Ona se njiše između opisa i klasifikacija (koje predstavljaju, kao što svatko zna, samo prvi početak naučne spoznaje) i apstraktnih i simplicitičkih teorija (među kojima teorija o »primitivnom mentalitetu« predstavlja najgori primjer)«⁶⁰.

Boutholov je Traktat o sociologiji⁶¹, koji je izašao god. 1947. R. Badinter kritizirao, ističući, da ova knjiga stvara »težak dojam zbrke«, koja nastaje prvenstveno zbog toga, što nema »točne definicije pojma društvene činjenice« i što su pozitivna sociološka razmatranja izmiješana s naučnim refleksijama⁶². Zadatak takva zamašna rada ili bi se sastojao u tome, da pisac nastoji razjasniti i poredati razne poglede i rezultate nauke o društvu, jer bi se onda takva knjiga isticala bogatstvom svoje dokumentacije, ili bi to ostao »pokušaj jednoga nezavisnoga duha, koji bi se uvijek rado prihvatilo«, da se društvene pojave posmatraju sa nekog novog gledišta, koje bi dopustilo, da se one ponovno uzmu u razmatranje⁶³. Očito je, da se simpatije kritičara nalaze na strani onih, koji nastoje unijeti neka nova gledanja u sociologiju, pa stoga govori o neuspjehu Bouthoulova rada, koji ne vrši »ulogu »traktata o sociologiji«, na koju je pretendirao«⁶⁴.

⁶⁰ Marxisme et sociologie, Cahiers Internationaux de Sociologie, 1948, sv. IV, str. 48.

⁶¹ Traité de sociologie, Paris, 1947.

⁶² R. Badinter, M. Bouthoul: Traité de sociologie, Paris, Payot, 1947, Cahiers Internationaux de Sociologie, 1947, sv. III, str. 184.

⁶³ Kao gore, str. 183 (podcrtao O. M.).

⁶⁴ Kao gore, str. 184.

Od god. 1948. ta grupa francuskih sociologa, koji suraduju u Cahiers Internationaux de Sociologie, obraća marksizmu naročitu pažnju, dok mu sjevernoamerička sociografija sve više okreće leđa.

Čitav prvi polugodišnji svezak toga časopisa za god. 1948.⁶⁵ posvećen je Marxu i marksizmu u vezi sa stogodišnjicom od dana, kad je izašao Manifest. G. Gurvitch prikazuje sociologiju Marxa u prvim njegovim djelima⁶⁶, H. Lefèbvre piše o odnosu marksizma i sociologije, ističe stramputicu, u koju je zašla francuska sociologija, te naglašava, da samo marksizam nju može spasiti⁶⁷. Istražujući Marxov utjecaj na Durkheima, A. Cuvillier dolazi do zaključka, da je Durkheim bio sputan tradicionalnim naziranjima. To je bio razlog, zašto je on odbio da shvati, »da je ekonomski život temelj i pokretač društvenoga života« i da na taj način nije razumio sociološku vrijednost historijskoga materijalizma⁶⁸. M. Dufreme analizira jednu stranu Marxove sociologije u članku Historija i historičnost⁶⁹. Svoj članak C. Bettelheim posvećuje onom dijelu Marxova učenja, »u kojemu Marx, utemeljivši sociologiju spoznaje, dokazuje odnose, koji postoje između ideologije svake epohe i njezine društvene stvarnosti«⁷⁰. Nadalje P. Hauptmann uspoređuje Marxova sociološka shvaćanja s Proudhonovim⁷¹.

U recenziji o knjigama H. Lefèbvra Dijalektički materijalizam i Kritika svakidašnjega života. P. Kahn naglašava važnost marksističkih shvaćanja za sociologiju: »Sociolog mora shvatiti, da ova metoda izgrađuje historijski i sociološki predmet, konkretizirajući i određujući njegovu specifičnu objektivnost; to je metoda analize i sinteze, koja omogućava, da se konkretno obuhvati svaka originalna, historijska situacija kao i opće kretanje historijskoga razvitka«⁷².

Interes za marksistička shvaćanja u francuskoj sociologiji nije imao samo prolazan karakter. To pokazuje činjenica, da u daljnjim svescima istoga časopisa redovito izlaze članci, koji su u vezi s marksizmom ili koji pokušavaju da prave zaključke na temelju historijskoga materijalizma ili koji istražuju Marxov utjecaj na razvitak sociologije⁷³. Pozitivno je kod svih tih pisaca, da oni nastoje točno prikazivati Marxova i Engelsova shvaćanja pa i onda, kad ne prihvaćaju neke njihove dijelove. Budući da ne izvrću ni ne krivotvore misli tvorca marksizma sa svrhom da ih pobiju, oni su mnogo puta prisiljeni da unatoč svojim idealističkim postavkama priznaju njihovu ispravnost i da se njih pridržavaju u raznim svojim izvodima, iako pritom mnogi od njih ne napuštaju idealističke tradicije nauke u Francuskoj. Ali već sama ta činjenica pokazuje, da je marksizam izvršio prodor u francusku sociologiju.

⁶⁵ 1948, sv. IV.

⁶⁶ La Sociologie du jeune Marx, kao gore, str. 3.

⁶⁷ Marxisme et Sociologie, kao gore, str. 48.

⁶⁸ Durkheim et Marx, kao gore, str. 75.

⁶⁹ Histoire et Historicité, kao gore, str. 98.

⁷⁰ Idéologie Économique et Réalité Sociale, kao gore, str. 119.

⁷¹ »Forces Productives« et »Forces Collectives«, kao gore, str. 135.

⁷² Kao gore, str. 187.

⁷³ Isp. J. L. Moreno, Methode Experimentale, Sociometrie et Marxisme, kao gore, 1949, vol. VI.; P. Kahn, Idéologie et Sociologie de la Connaissance, kao gore, 1950, sv. VIII.; G. Duveau, Introduction à une Sociologie de l'Utopie, kao gore, 1950, sv. IX.; H. Lefèbvre, Les Classes Sociales dans les Campagnes, kao gore, 1951, sv. X.; A. Cuvillier, Sociologie de la Connaissance et Idéologie Économique, kao gore, 1951, sv. XI.; C. Lefort, Société »sans histoire« et Historicité, kao gore, 1952, sv. XII.

Taj se prodor pokazuje u priručniku A. Cuvilliera⁷⁴. U podjeli gradiva pisac slijedi dotada uobičajene sisteme u sociologiji na Zapadu. U prvom dijelu on daje historijski pregled socioloških škola i pojedinih važnih naziranja, u drugom se bavi predmetom i metodama sociologije, treći sadrži društvenu morfologiju, dok je predmet zadnjeg i najobimnijeg djela — društvena fiziologija. U tom dijelu on istražuje postanak pojedinih vrsta društvenih pojava te prikazuje ekonomsku sociologiju, pravnu i moralnu sociologiju, kućnu sociologiju i političku sociologiju, tako da nastoji istaknuti i protumačiti povezanost ekonomskih uvjeta u društvu sa pravnim, moralnim, porodičnim i političkim. Budući da se radi o priručniku, ispuštena su ona područja, koja imaju više specijalan karakter kao kultura⁷⁵, religija i filozofija.

Kad piše o važnosti ekonomskih pojava u društvenom životu, A. Cuvillier, pozivajući se na Engelsa, odbija mišljenje onih, koji marksizmu podmeću ekonomski materijalizam, i smatra, da je prošireno⁷⁶ shvaćanje ekonomskoga života od strane Marxa i Engelsa »uistinu humano, jedino, koje odgovara duhu sociologije«. »I u ovom smislu, i samo u ovom smislu može se smatrati ekonomski život kao temelj, substrakt čitava društvenoga života«⁷⁷ — završava pisac svoju misao.

Unatoč tim ispravnim zapažanjima i zaključcima idealistička tradicija francuske sociologije još je odviše jaka, da bi, zasad, dopustila jednu reorganizaciju svojih socioloških shvaćanja na materijalističkoj osnovi i odbacivanje idealističkih natruha. Osnovna je metodološka griješka u tome, da je još jak apstraktan pojam »društvene činjenice« — fait social — u kojemu nestaje svih razlika u važnosti između ekonomskih i drugih pojava tako, da se ponovno upada u idealizam i eklektizam, jer se pojave onda i nehotice posmatraju statički kao dijelovi nekoga sistema, a ne u njihovoj dinamici, uzajamnom djelovanju, koje stvara nove oblike.

IV.

S obzirom na takva gledišta u francuskoj sociologiji interesantan je odnos sjevernoameričke sociografije prema marksizmu. Karakteristično je, da u prvom svesku Cahiers Internationaux de Sociologie za god. 1949., koji je izašao poslije drugoga sveska za god. 1948., posvećena Marxu, sjevernoamerički sociolog J. L. Moreno, pronalazač sociometrijske metode⁷⁸ pokušava omalovažavati marksizam te prikazati sociometriju kao jednu novu nauku, koja omogućava, da djeluje na oblike društva bolje od marksizma. Da to može uraditi, J. L. Moreno tvrdi ovo: »On (marksizam — O. M.) smatra, da se samo klasa posjednika, kapitalisti, odupiru promjenama i revoluciji. On ne razumije, da jak otpor pokretu

⁷⁴ Manuel de Sociologie, Paris, 1950, sv. I i II.

⁷⁵ A. Cuvillier se doduše, osvrće na »sociologiju civilizacije«, ali to radi samo letimice, na sedamnaest strana, što nipošto nije dovoljno, da se barem u glavnim crtama prikaže postanak tekovina kulture i civilizacije.

⁷⁶ Prošireno u odnosu na ekonomski materijalizam, t. j. A. Cuvillier smatra Marxovom i Engelsovom zaslugom, da su ustanovili postojanje uzajamnih odnosa između društvenih temelja i nadgradnje.

⁷⁷ Kao gore, str. 393.

⁷⁸ Sam J. L. Moreno smatra sociometriju »naukom o organizaciji grupa«, a naročito matematičkim istraživanjem psiholoških osobina populacija i eksperimentalnom tehnikom kvantitativnih metoda rezultata, koji su se dobili njihovom primjenom (kao gore, str. 44.). To je metoda, koja nastoji brojka i matematičkim odnosima utvrditi različit položaj pojedinih lica i njihove funkcije u svim vrstama društvenih grupa, kao što su zabavišta, škole, župe, sindikati, porodice i t. d., kao i uzroke tih razlika s obzirom na karaktere pojedinaca, na odnose drugih lica prema njima, na rezultate mjerenja subjektivnih i objektivnih oblika njihova ponašanja i t. d.

pruža sama društvena struktura svakoga društva; iako neki marksisti konfuzno shvaćaju ovu stranu problema, oni ne čine neki napor, koji bi dozvoljavao, da se o tome uistinu vodi računa«. Pisac prikazuje kao posebnu zaslugu sociometrije to, da je ona otkrila, da u društvenim oblicima postoje »ostaci društvenih struktura« i da »svaka društvena organizacija... ostavlja svoje tragove u društvenim strukturama, koje nju nasljeđuju«⁷⁹. Takve tvrdnje pokazuju ili to, da I. L. Moreno nije pročitao nijedno djelo klasika marksizma, ili da ta djela pozna — a to bi bilo mnogo gore — te da izvrše i zataškava zaključke, stare sto godina, kako bi onda njih mogao pripisati svojoj »nauci« — sociometriji.

Apriorističko odbijanje marksizma uopće karakterizira američku nauku. Dosta je istaknuti ovo: zbirka članaka o historiji sociologije kao nauke izašla je u redakciji H. E. Barnes⁸⁰ iste godine kao i svezak časopisa Cahiers Internationaux de Sociologie u spomen Manifesta Komunističke partije. Iako dva autora članaka iz te zbirke S. Neumann i E. Mannheim smatraju Marxa jednim od osnivača sociologije,⁸¹ u njoj uopće nema jednoga članka, posvećenog marksizmu i njegovoj važnosti za nauku o društvu. Podcjenjivanje Marxova utjecaja i samovoljno pretvaranje marksizma u vulgarni ekonomizam i u političku ideologiju općenita je pojava u sjevernoameričkoj nauci. To pokazuju mnogi radovi sjevernoameričkih pisaca, koji se osvrću na Marxa i na marksizam redovito samo u poglavljima o klasnoj borbi. R. M. Maciver i C. H. Page vele, da »marksistički sistem, iako politički važan, pokazuje svoju neprikladnost kao interpretacija društvenih činjenica«⁸². Slično je mišljenje W. F. Ogburna i M. F. Nimkoffa, koji ističu u svojem udžbeniku, da je teorija o klasnoj borbi bez temelja, jer ono, što se nalazi u nekom društvu, »nije sukob, već prilagođivanje između grupa, koje se natječu«, dok o Marxovu Kapitalu govore, da je »vrijedan, ali ne zbog točnosti svojih teorija, nego zbog njegova velikog utjecaja na praktičke, političke pokrete«⁸³. Za P. A. Waltera marksizam je utoliko važan, ukoliko je »doktrina komunizma« i ukoliko se njegova teorija o klasnoj borbi »odražuje u organiziranim pokretima, naročito među industrijskim radnicima«⁸⁴. Govoreći o teoriji klasne borbe, A. W. Green je označuje ovako: »To je uzbudljiva apokaliptička vizija, ali to nije ni historija ni sociologija.« Nešto dalje on nastavlja: »Ne samo da je marksizam više heretička Knjiga otkrivenja negoli sredstvo za izučavanje društva, već on također zamračuje stvarnost ljudskoga ponašanja.«⁸⁵ U jednoj knjizi, koja se bavi »društvenom dinamikom«, J. B. Gittler ne nalazi za shodno, da uopće spominje Marxa i marksizam, čak ni u poglavlju o klasama.⁸⁶

Izuzetak predstavljaju W. J. Goode i P. K. Hatt, koji su svojoj knjizi samo jedamput spominju Marxa, i to u vezi sa Durkheimom. Oni ističu, da su »Marxovi okvirni radovi« važan izvor »za točnije i manje postavke, koje je moguće provjeravati, te dodaju misleći na Marxa i Durkheima »Rad obadvojice bio je od goleme

⁷⁹ Kao gore, str. 76.

⁸⁰ H. E. Barnes, An Introduction to the History of Sociology, Chicago, 1948.

⁸¹ S. Neumann, Alfred Webers Conception of Historicocultural Sociology i E. Mannheim, The Sociological Theories of Hans Freyer: Sociology as a Nationalistic Problem of Social Action, kao gore, str. 358 i 365.

⁸² Society, str. 362.

⁸³ Sociology, str. 158 i 162.

⁸⁴ Race and Culture Relations, str. 96, 98 i 202.

⁸⁵ Sociology, str. 273. i 274.

⁸⁶ Social Dynamics.

važnosti za sociologiju, iako se u ono vrijeme njihovim širim idejama nije moglo rukovati pomoću podesnih metoda.⁸⁷

Očevidna je razlika između sjevernoameričke sociografije i francuske sociologije. Prva upravlja svoj rad prema sve detaljnijem istraživanju pojava društvenoga života Sjedinjenih Država, zabacujući napore za utvrđivanjem jedne opće teorije, koja bi povezala u jedan sistem empiričke analize i jednostrana uopćavanja, koja izlaze iz nje. Francuska je sociologija poslije rata došla u tješnji dodir s konkretnim rezultatima sjevernoameričke sociografije te je bila prisiljena ustanoviti dvoje. Prvo, da njezina dosadašnja teorija, naročito Durckheimove i Duguitove opće teoretske postavke, nije u stanju dati onu teoretsku podlogu, koja bi bila podesna, da se protumače i poredaju u jedan sistem konkretni rezultati sociografskih istraživanja. Drugo, da bježati od problema opće teorije u empiričnost ne znači rješavati ga. Na taj se način samo povećava broj kvantitativnih rezultata, što pak ide na štetu njihova kvaliteta, jer opisivanje prevladava na štetu njihova objašnjenja.

U potrazi za jednom općom teorijom u sociologiji jedna se grupa francuskih naučnih radnika sjetila na marksizam te nastoji pronaći kompromis između svojih idealističkih tradicija i historijskoga materijalizma, preuzimajući neke postavke ovoga naziranja. To je, doduše, eklektizam uz neke izuzetke, kao što je, na pr. H. Lefebvre, koji dosljedno širi marksistička gledanja. Iako eklektični, takvi nazori predstavljaju napredak, ukoliko otvaraju put za jače prodiranje marksističkih gledanja u idealističku sociologiju.

Kompromis između idealizma, kojim je prožeta dosadašnja naučna tradicija francuske sociologije, i historijskoga materijalizma nije moguć. Ali neke postavke ovoga uhvatile su u njoj čvrsto tlo te se već ne će dati iskorijeniti zbog toga, što onim naučnim radnicima, koji nisu načelno protiv marksizma, te postavke sve više postaju potrebne kao metoda, da se dođe do ispravnih naučnih zaključaka. Problem je samo u stepenu jakosti idealističke tradicije i u otporu, koji će ona pružiti prodiranju historijskoga materijalizma kao opće teorije svih društvenih nauka.

Franjo Švelec:

UZ PROUČAVANJE MARINA DRŽIĆA

Svi se naši literarni historici slažu, da je Marin Držić pisac širokih razmjera, ali način, kako se njegovim djelima pristupalo, i sudovi, koji su iz toga proizlazili, dovodili su katkad u sumnju, je li on uopće samostalan stvaralac. Pisalo se o njemu relativno malo, mnogo manje nego o Maruliću i Gunduliću, pa čak ni toliko kao o Palmotiću.¹

Gotovo deset decenija prošlo je od prvoga (1875), a preko dva od drugog izdanja (1930) njegovih djela, pa ipak do danas nema svestrano razrađenog i naučno obrađenog suda o njegovu mjestu u povijesti naše književnosti. Razlozi tome brojni su i različiti, no najvažniji bit će svakako u metodama, kako se prilazilo izučavanju naše starije književnosti. Naša literarna historija kao nauka bavila se Držićem uglavnom jednostrano i zahvatila tek neka, ne uvijek najvažnija pitanja, gubeći se često i suviše u traganju za izvorima i uzorima, a ostavljala po strani njegova djela kao manifestaciju jedne konkretne, književno nadarene ličnosti, kao rezultat konkretnih društveno-ekonomskih, političkih i kulturnih prilika, u okviru kojih se jedino i može pristupiti književnim djelima kao dijelu opće nadgradnje nekoga naroda na određenom stupnju njegova materijalnog i kulturnog razvitka.

U izučavanju naše starije književnosti pred literarnog se historika često postavljaju problemi, koje katkad i ne može riješiti sama nauka o književnosti. Ona se mora služiti i rezultatima drugih disciplina društvenih nauka, jer sve one obrađuju zapravo različite vidove, različita ispoljavanja jedne te iste društvene stvarnosti u određenoj epohi nekoga naroda. Teškoće se povećavaju još i specifičnostima našega historijskog razvitka, koji je tekao u znaku vjekovnih borbi za golo fizičko održanje, pa se do naših dana sačuvalo više ruševina i zgarista njegova zapisa, više štampanih molitvenika i propovijedi nego štampanih književnih djela.² Na te objektivne teškoće nadovezuje se i subjektivni faktor — sami literarni historici sa svojim sklonostima, stavovima, obrazovanjem, širinom vidika, sposobnošću zahvata, metodologijom³ i t. d. — kao rezultat suvremene stvarnosti u širem smislu.

Izricanje naučnog suda o djelima nekog pisca (u prvom redu starijega) moguće je tek, pošto su izvršeni bar glavni preliminarni radovi, da je 1) utvrđen i proučen tekst njegovih djela, 2) da su obrađene društveno-ekonomske, političke i kulturne prilike, u kojima je pisac živio i razvijao se, 3) da je napisana po mogućnosti što iscrpnija biografija, 4) da je osvijetljen odnos njegovih djela prema ranijoj i njemu suvremenoj književnosti, domaćoj i stranoj, u najširem smislu i 5) da su istražene osnovne karakteristike njegova stvaralaštva.

¹ Vidi: M. Krleža, O našem dramskom repertoireu, Scena br. 1. 1950.

² Vidi: J. Dayre, O dubrovačkoj književnosti, Dubrovačke studije, Zagreb, 1938.

³ Vidi: A. Barac, Naša književnost i njeni historici, Knjiga eseja, Zagreb, 1924.

⁸⁷ Methods in Social Research, str. 70.

Svi ti momenti, uzeti u najopćenitijim crtama, toliko su međusobno isprepleteni, i ne mogu se i ne smiju izolirati, da stalno jedni zadiru u druge, čineći zaokruženu cjelinu, kao što i sama umjetnička djela zajedno sa svojim autorom i vremenom tvore nešto organski cjelovito. Oni obuhvataju zapravo samo različite strane jedne te iste biti, a razmatraju se odvojeno isključivo radi lakšeg pregleda.

Pošto je prema ovako, tek u grubim crtama, postavljenoj shemi završen rad na »materijalu«, dolazi ono, što je najglavnije: približiti se samim umjetničkim djelima, od vanjskih, pojava oblika prodrijeti u njihovu jezgru, sagledati ih u njihovu živom organizmu, napipati im bilo, prisluhnuti njegovim kucajima, proniknuti u najtanahnije misli stvaraoča. Tek tako se može ući u fino tkivo umjetničkoga djela, nazrijeti u njemu umjetnikove strasti i htijenja, njegovu borbu za lijepo, vedro i veliko, njegovu magičnu snagu, kojom nam otkriva svoj umjetnički svijet u čitavoj njegovoj dinamici i punini.

Uza svu važnost pojedinih navedenih elemenata polaznu točku ipak sačinjava tekst, pa već kod njegova proučavanja dolazi u obzir i biografija, i društvene prilike, i odnos djela prema domaćoj i stranoj literaturi, i stvaralačke karakteristike, jer sam tekst i jest ona zagonetna sfinga, zbog koje se naučenjaci daju na daleka putovanja u prošlost, kako bi istražili, tko ju je i kako izvajao, od kakva materijala, što je njome želio reći svojim suvremenikima, a što još može da kaže našem, današnjem čovjeku.

*
* *

U orijentaciji naše literarne historije pri istraživanju Držićeva književnog stvaralaštva bila su važna tri faktora: 1) da je Dubrovnik održavao vrlo žive trgovačke i kulturne veze s Italijom, 2) da je Držić studirao u Sieni i 3) da su neka Držićeva djela pokazivala izvjesnu sličnost s nekim djelima talijanske i latinske književnosti.

To je bilo dovoljno, da naši literarni historici korijene Držićevu stvaralaštvu započnu tražiti u Italiji, u prvom redu u Sieni. Zato već i prvi radovi o njegovim djelima imaju karakter t. zv. komparativne metode. Takvo pristupanje nije karakteristično samo za prve studije; i dalji istraživači Držićevih drama — uz izvjesna biografska, jezična i tekstualna proučavanja — najčešće su se zadržavali upravo na traženju talijanskih i latinskih književnih djela, koja bi eventualno bila mogla da posluže Držiću pri skladanju njegovih pastorala i komedija.

O odnosu Držićevih djela prema talijanskoj i latinskoj književnosti pisali su mnogi autori, od kojih su tek Miler, Jagić i Rešetar nastojali, da t. zv. »izvore« i »uzore« svedu u prave okvire. No unatoč svim tim nastojanjima odnos Držićeva teatra prema talijanskom i latinskom nije naučno osvijetljen.

Prema Šrepelu, Živaljeviću i Skoku (a donekle i P. Popoviću) Držić je lokalizirao, kontaminirao ili preradivao tuđa, latinska i talijanska književna djela. Spominjala su se u vezi s tim imena kao Plaut, Terencije, Boccaccio, Ariosto, Calmo, Medici, Aretino i drugi.

Milivoj Šrepel⁴ smatrao je, da je Držiću pri izvedbi »Skupa« poslužila ne direktno Plautova »Aulularia«, nego Gellijeva prerada te komedije pod nazivom »La Sporta«. Već je Jagić⁵ u Vahlenovu zborniku 1900. g. osporio važnost Šrepelo-

vih razloga — da se naime a) broj lica u Gallijevoj komediji poklapa s onim u Držićeva »Skupa« i b) da je pisana u prozi kao i »Skup« — i pokazao, da je »Skup« »na temelju Plautove teme sasvim samostalno izgrađena drama, u kojoj se samo glavni karakteri, a u pojedinostima neka mjesta ili prizori naslanjaju na Aululariju«.

Dan. A. Živaljević⁶ tražio je izvore Držićevu »Pjerinu« i »Arkulinu« u Plauta, Terencija i Ariosta. Po njemu je »Pjerin« kontaminacija dijelova Terencijeve »Andrije« i Plautovih »Blizanaca« (Menaechmei). Kako se ta komedija sačuvala samo u Matijaševićevim izvodima, a Budmanijeva rekonstrukcija može da nam dađe tek vjerojatnu fabulu, teško je govoriti o eventualnim stvarnim sličnostima. Drukčiji je slučaj s »Arkulinom«, koji je okrnjen samo neznatno. »Arkulin« je prema Živaljeviću mišljenju kontaminacija triju stranih komedija, i to dviju latinskih (Terencijeve i Plautove) i jedne talijanske (Ariostove). Živaljević iznosi, da je u »Arkulinu« glavno »ljubav Arkulina prema Ančici, kao i čudnovat način njihove ženidbe«. Za Tripu Kotoranina, Arkulina i Lopudanina tvrdi, da su, istina, pravi predstavnici svojih krajeva, a da ipak ima u njih krvi i mesa Terencija i Plauta. Držićev Negromant imao bi biti stvoren prema Ariostovu Negromantu u njegovoj komediji »Il Negromante«. Za scenu pak, gdje se tako od Ariosta preuzeti Negromant pojavljuje pred Arkulinovim očima u njegovu (Arkulinovu) liku, našao je Živaljević podudarnost u Plautovoj tragediji »Amphitruo«, gdje se Jupiter pretvara u Amphitrona i prilazi njegovoj ženi, a sluga Amphitronov, Sosija, drži ga svojim gospodarom.

Nešto drugačije postupa P. Popović⁷. On poređuje Držićeva »Skupa«, »Mandu« i »Arkulina« s Molièreovim komedijama »L' Avare«, »Georges Dandin« i »Le mariage forcé«. Francuska nauka o književnosti otkrila je navedenim Molièreovim komedijama izvore u Plautu i Boccacciu, a kako te komedije obuhvaćaju uglavnom istu tematiku kao i Držićeve spomenute drame, P. Popović potanko analizira sličnosti između Držića i Molièrea, pa zatim privezuje »svoj čamac« (kako sam kaže) za »francusku lađu« i plovi tako za Držićevim izvorima. »Skup« je naravno sav iz Plautove »Aulularije«, a »Mande« iz nekoliko Boccacciovih novela, pa čak i iz jedne prerade Boccacciove novele, što ju je najkasnije 1540. g. načinio Andrija Calmo pod naslovom »La Rhodiana«. Nešto teže išlo je s poređenjem »Arkulina« i komedije »Le mariage forcé«, jer francuska literarna historija ne zna pouzdano za izvor tog Molièreovoj komediji, pa stoga i Popovićev »čamac« zajedno sa »francuskom ladom« staje.

Prof. Petar Skok⁸ bavio se istraživanjem slavensko-romanske simbioze na našoj jadranskoj obali, pa s toga stajališta pristupa objašnjenju Držićeva »Plakira« (koji Rešetar zove »Grižulom«). Svoja istraživanja započeo je pastoralom, jer je u Dubrovniku ona bila najraširenija književna vrsta.

Tražeci dokaze o eventualnoj simbiozi slavensko-romanskoj i na književnom polju, prof. Skok se odlučio da ponovo podvrgne temeljitom proučavanju svu dubrovačko-dalmatinsku književnost, ali mu se na tom putu ispriječila činjenica, da ta književnost »u premnogo slučajeva adaptira savremenu talijansku književnost dalmatinskom romansko-slavenskom milieu, da prekraja i preodijeva motive talijanske renesanse. Bit će radi toga teško ili nemoguće pronaći u njoj starije domaće tragove romanske provenijencije«. Prema njegovu mišljenju, naša starija literatura

⁶ Koló, Beograd, I., 1901.

⁷ Marin Držić i Molière, Iz književnosti, I. Beograd, 1906.

⁸ Držićev Plakir, Razprave V—VI. Ljubljana 1930.

⁴ Vidi: »Skup« M. Držića prema Plautovoj Aululariji, Rad XCIX.

⁵ Plautova Aulularija u južnoslavenskoj preradi iz polovine XVI. stoljeća; Jagićevi Izabrani kraći spisi, Zagreb, 1948.

nastoji da asimilira književnost latinsku i talijansku, i to u tolikoj mjeri, »da je studija naše dubrovačko-dalmatinske literature identična sa studijom slaviziranja talijanske odnosno od neke mjere klasične literature na istočnoj obali Jadrana.«

Pošto je izložio ovakav svoj stav prema dubrovačko-dalmatinskoj književnosti, Skok prelazi na prikaz dviju sijenskih postorala — za koje misli, da ih je Držić mogao poznavati, pa čak možda i gledati — e da bi nakon opsežne analize »Plakira« pokazao, kako je Držić slavizirao sijensku rustikalnu komediju, odnosno pastoralu.

Prva sijenska komedija, što je analizira prof. Skok, jest »Liberatione d'Amore« iz 1546 god. To je majska pastorala, kojoj se kao autor spominje Desioso Sanese. Lica su dva pastira, tri seljaka, dvije vile, Amor i Pan, a u prologu još i Desio, brat Amora, koji silazi na zemlju i tuguje nad sudbinom brata (Amora), koga je zarobila neka nimfa. Čitava je komedija ljubavno uzdisanje pastira i (također ljubavno) prostačenje seljaka, a na kraju se, pošto pastiri premlate seljake i oslobode Amora, svi skupa potuku oko nimfe.

I drugi komad, pod naslovom »Commedia di maggio«, također je majska igra, kako pokazuje i sam naslov. I ovdje se, uz konvencionalna uzdisanja u stihovima o dolasku zore u najljepšem danu, pojavljuju uljudni pastiri i groteskni seljak, kako bi vedro raspravljali o »danu ljubavi«, koji u toku te igre sve više poprima značaj »dana parenja« ne samo u riječima seljaka, nego i u pjesmi, koju zajedno s njim pjevaju i pastiri i nimfe.

Iz opsežne analize »Plakira« prof. Skok je izveo zaključak, da je 1) Držić u toj svojoj pastoralu sijensku igru »adaptirao na poseban način«: idealne pastire zamijenio je pravim pastirima — seljacima iz okolice Dubrovnika, a mjesto grotesknosti sijenskih seljaka uveo je komiku s građaninom Grižulom i 2) da je »Plakir« mitološko-alegorijska igra, kojoj je glavna ideja »u sukobu između čistoće i erotike«, gdje »pobjeđuje kućna, domaća, bračna ljubav.«

U drugoj sijenskoj igri (»Commedia di maggio«) prof. Skok vidi izvjesnu važnost za postanak Gundulićeve »Dubravke«, pa tu istu igru dovodi u vezu s »Plakirrom.« Tri ljubavna para u Držićevoj dramu (Grižula i vila, povilinjeni Dragić i Gruba, Radoje i Miona), po mišljenju prof. Skoka, odgovaraju trima ljubavnim parovima u »Dubravci«: Grižuli Zagorko, Dragiću i Grubi Gorštak i Jeljenka, a Radoju i Mioni Miljenko i Dubravka.

*
* *

U čemu su metodološke slabosti navedenih Držićevih interpretatora?

U prvom redu svi ti literarni historici ostaju uglavnom na terenu knjiških poređenja, na terenu istraživanja fabularnih sličnosti, a to znači odvajanje književnih manifestacija od tla, na kome su nikle. Stoga u radovima o Držiću vrve talijanska i latinska književna imena, a veoma se malo govori o tome, što je originalno Držićevo.

Za Živaljevića na primjer dovoljna je kakva impresija ili asocijacija, da izvede zaključak, kako je neki motiv ili tip u Držića uzet u ovog ili onog stranog pisca.

Za naučno upoređivanje potrebno je prije svega detaljno analizirati književna djela, za koja nam se čini, da bi mogla imati izvjesnih sličnosti. Svako književno djelo, ako je ono zaista umjetničko, predstavlja zaseban organizam, u kome likovi i situacije vrše svoju zasebnu funkciju. Kao što ista riječ ili rečenica u različitim kontekstima može imati različito značenje, pa čak i promjena njezina mjesta u istom

kontekstu može joj do izvjesne mjere dati drugu nijansu, tako i likovi i situacije u umjetničkom djelu imaju svoje određeno značenje, svoju određenu funkciju.

Živaljević je odvojio Držićeva Negromanta od njegove cjeline i tako odvojena uporedio s Ariostovim, od cjeline također odvojenim čarobnjakom, negromantom. Dakako, takvom ih metodom nije mogao razmotriti kao organe, koji funkcioniraju u svome organizmu, nego kao lica, koja po narodnom vjerovanju mogu činiti svakojake čarolije. Već letimičnim pogledom na oba lica možemo zapaziti, da talijanski dramatik razotkriva negromanta, obarajući se na negromanciju uopće, dok je Držićev čarobnjak punopravan građanin drame i ima da riješi zaplet. Ariostov negromant gotovo je neprestano podvrgnut nekim sumnjama sa strane svoje »braće« u komediji; pa čak i njegov sluga za nj tvrdi, da je nezalica, da rdavo čita i piše, a u znanosti da se razumije kao magarac u orgulje. Pitanje »autoriteta« Držićeva Negromanta uopće se ne postavlja. On vrlo uspješno začara Arkulina, te ovaj odjednom više ne vidi svoga doma, čime je autor htio pokazati, kako će taj smiješni gospodar vrisnuti na jednu takvu čaroliju, gdje nestaje čak i nepokretno vlasništvo, što je dobro zapazio Ž. Jeličić⁹ u svojoj (ne baš u svim pojedinostima sretnoj) radnji. Držićeva koncepcija negromanta sasvim je drukčija od Ariostove, pa mu nalikuje tek toliko kao, recimo, kuća tunelu, kojima je zajedničko svojstvo, da se u njima čovjek može zakloniti od kiše.

Scena s pretvaranjem Negromanta u Arkulina po svojoj funkciji također nema ništa zajedničko s Plautovom scenom, gdje se Jupiter pretvara u Amphitrona. Plautova tragikomedija »Amphitruo« travestija je mita. Jupiter nije negromant, a jedina mu je namjera, da se privuče tuđoj ženi. Držićev Negromant ima da svojim čarolijama omogući »ženidbu na silu«, i to pod uvjetima, koje su odredili Tripe, Marić i Viculin; Plautov Jupiter tek stvara zaplet, Držićev Negromant ga razrješava.

Popovićeva poređenja Držića s Molièreom ne mogu ni za jotu da nam objasne Držićevo stvaralaštvo, jer je Molière oko sto godina mlađi od Držića. Ta poređenja mogu za nas imati značenje samo kao kuriozum, da su po svojim književnim interesima bili srodni, kad su od stare baštine za svoja djela birali uglavnom istu građu.

No kad je već s pomoću francuske nauke o književnosti naslutio eventualne izvore Držićeve, Popović je mogao detaljno istražiti odnos Držićev prema Plautu i Boccacciu, t. j. ispitati, što su i na čemu rastu Plautova »Aulularija« i Boccacciiove novele, a što su i na čemu rastu Držićeve drame. Tada bi sa sigurnošću mogao da ustanovi, što je Plautovo i Boccacciiovo, a što Držićevo. Ali Popović ne ulazi u dublju analizu situacija i likova, on pozitivistički sakuplja materijal, koji ne razrađuje. Tako i on ostaje uglavnom na tlu knjiških poređenja.

Mitološko-alegorijska mašinerija u »Plakiru« sa svojim Amorima i Dijanima preuzeta je iz talijanske pastorale kao pomodna renesansna šablona. Međutim lica iz ovozemaljskog života, pastiri i seljaci u sijenskoj pastoralu, oštro odudaraju od ovozemaljskih lica Držićeve igre. Stoga »Plakir« ne će biti »adaptacija na poseban način«, nego u svojoj srži potpuno samostalna drama. Sijenski vilani sa svojom frivolnošću predmet su smijeha i razbibrige za dokonu gospodu. Držićevi seljaci najčešće kritiziraju takvu dokonu gospodu. Talijanska je pastorala »igra radi igre«, dok u Držićevoj dramu kroz smijeh i ruganje možemo zapaziti socijalnu tendenciju, ne nametnutu, ne prilijepljenu, nego takvu, koja proizlazi iz logike same radnje. Držić izvodi na pozornicu gospara Grižulu, člana vladajuće klase, da mu se čitav svijet smije, na usta Omakale jetko kritizira dubrovačku vladiku, smije se njezinu odijevanju, češljanju i t. d.; Senežani su se mogli smijati samo svojim na bini iznakaženim vilanima.

⁹ Marin Držić, pjesnik dubrovačke sirotinje, Zagreb 1950.

Analiza prof. Skoka pokazuje nam samo to, da je Držić dramsku tehniku naučio u Italiji, gdje ju je u ono vrijeme jedino i mogao naučiti. Držić se koristio postojećim književnim formama i vrstama, da bi u njima i preko njih izrazio svoju, dubrovačku sredinu, pa iza pomodnih rekvizita stereotipne renesansne pastorale i komedije proviruje dubrovački XVI. vijek.

Teza prof. Skoka — u kojoj se a priori tvrdi, da je dubrovačko-dalmatinska književnost naprosto slavizacija talijanske i donekle latinske književnosti — znači odvajanje te književnosti od tla, na kome je izrasla, i u krajnoj konzekvenciji dovodi do negiranja svake njezine vrijednosti, a to nije bila namjera te studije.

Talijanski literarni historik Arturo Cronia¹⁰ pošao je u ocjenjivanju naše starije književnosti još dalje. On naprosto negira postojanje bilo kakve slavenske književnosti u Dalmaciji. Cronia polazi od činjenice, da se period mletačke vlasti u Dalmaciji vremenski poklapa s trajanjem naše dubrovačko-dalmatinske književnosti, pa kaže: »Kad je Venecija 1797. godine morala Dalmaciju prepustiti njezinoj sudbini, ta je književnost (dubrovačko-dalmatinska — F. Š.) bila na izdisaju. Svršetak mletačke dominacije podudara se sa svršetkom te književnosti. Značajna podudarnost!« I dalje: »Istina je, da je centar te književnosti bio Dubrovnik, istina je zatim, da je Dubrovnik prije svega bio slobodna republika, koja nije sačinjavala dio Dalmacije, vezane s Venecijom. No istina je s druge strane, da se ta književnost rađa, živi i umire u epohi mletačke vlasti, istina je također, da je ona vjerno ogledalo talijanskog života, koji u jedinstvenom kucaju sjedinjuje obje obale Jadrana u vremenu, kad je Dalmacija samo ogranak, direktno produženje Italije, njena pogranična provincija. A najistinitije je, da je ta slavenska književnost talijanska!«

Nakon toga, točno u trideset i dva retka slijedi »argumentacija«: Marulić imitira talijansku crkvenu renesansu, Hektorović i Zoranić Sannazzara, Lucić Bemba i t. d., a Marin Držić prenosi u Dubrovnik talijansku činkvečentesku komediju u slavenskom ruhu. Tvrdnja za tvrdnjom bez ikakve analize i dokaza! Cronia se nije zapitao, kako to, da je hvarska i splitska književnost rodivši se, uskoro i zamrla, i to još u XVI. vijeku, premda su »blagodati« mletačke dominacije obasipavale i Hvar i Split sve do 1797. god., a da o duhu te književnosti i ne govorimo, jer je ona upravo i živjela talijanskim pretenzijama uprkos.

Ni Giovanni Maver,¹¹ drugi znalac naše književnosti, ne zaostaje za Cronijom. Samo je nešto mirniji, ali u svojim zaključcima ništa manje jasan. Prema Maveru naša je dubrovačko-dalmatinska književnost »po duhu i sadržaju talijanska« i razlikuju se od nje samo jezikom.

Cronia svoju radnju piše 1940. To je vrijeme, kad se talijanski fašizam spremio da osvoji Dalmaciju, Maver pak 1942., kad je Dalmacija već »u zagrljaju majke domovine«, i nije potrebna borba za nju (bar tako mu se činilo). Otud i izvjesne razlike u »oštrini« njihova pisanja.

I oni svojom pozitivističkom metodom pabirče po površini, ne zalazeći u srž problema.

Koliko je na primjer Držićev teatar dubrovački, naš, slavenski, vidi se ne samo po svježem narodnom, pučkom govoru njegovih lica i po dubokoj povezanosti tih lica s Dubrovnikom, nego i po komici, što je autor crpe iz nakaradne, iskrivljene talijanštine, kojom se katkad služe pojedina lica.

¹⁰ Riflessi della simbiosi latino-slava di Dalmazia, Venezia 1940.

¹¹ La letteratura croata in rapporto alla letteratura italiana, Italia e Croazia, Roma 1942.

Sama činjenica, da su neke Držićeve drame još i danas žive, da se još i danas, nakon nekoliko vjekova, duboko doimaju, govori, da je Držić imao u sebi nešto iskonski svoje, individualno, stvaralačko, nešto, što ne umire zajedno sa svojim autorom i vremenom. A upravo to njegovo vlastito, stvaralačko, što njegovim djelima i daje takvu životnu puninu — čemu pri istraživanju treba posvetiti glavnu pažnju — ostalo je uglavnom izvan vidnoga kuta naše nauke o književnosti.

Osnovna je karakteristika većine Držićevih interpretatora u činjenici, da su u svojim istraživanjima polazili s historijsko-idealističkih pozicija, tumačeći njegova djela samo s pomoću nadgradnje, pa otud i tolika traganja za njegovim izvorima i uzorima. Za nas, međutim, nije i ne može biti glavno da saznamo, čije je fabule i zaplete Držić upotrebljavao, ni kakvim se ustaljenim pomodnim rekvizitima služio; za nas je bitno da utvrdimo, što je Držićevo originalno.

*
* *

Odvajajući Držićeve drame od konkretnih dubrovačkih prilika XVI. vijeka i povezujući ih tek s općim okvirima renesanse i renesansne književnosti, naša literarna historija nije mogla da sagleda svu vrijednost književnog stvaralaštva ovoga našeg — usprkos njegovim komedijskim ulogama — najuspravnijeg lika u staroj hrvatskoj književnosti. Samo tako je Držićev teatar mogao biti ocrtan lapurlaristički, kao veliki »smijeh radi smijeha«. Držić je dakako nasmijavao dubrovačku publiku i sam se s njome smijao, ali taj smijeh bio je takve vrste, da se katkad pretvarao u ledenu grimasu na finim, njegovanim licima dubrovačkih plemića i njegovih nakindurenih vladika. Da je tome tako, može pokazati gotovo svaka njegova drama, a naročito njegov pothvat u Firenci, da svrgne s vlasti dubrovačku plemićku vladu. Taj njegov korak ne treba gledati kao neki veliki revolucionarni gest, kako to čini Jeličić, jer od njega nikoga u Dubrovniku nije zaboljela glava, ali nam bjelodano objašnjava Držićev stav prema vladajućoj klasi ne samo u momentu, kad je pisao memorandum Cosimu Medici, nego i onda, kad je na pozornicu izvodio tipove gornjih, vladajućih slojeva. Uzmimo samo jedan detalj: odnos Držićev prema škrtnosti dubrovačkih gospara. Tu su prije svega Skup, dundo Maroje i Arkulin kao tipični predstavnici škrtnosti. Ta se crta lijepo vidi u »Dundu Maroju« I., 1., kad Tripe Kotoranin upoznaje Maroja s »voštarijama« rimskim, govoreći mu: »Misser, da znaš; ovdje su tri voštarije: na jednom je senj »Miseria«, što vi zovete lakomos, na ovoj ovdje »Ludos«; na onoj onamo, božić gdje kuljenje i djevenice ije, zove se »Oštaria della grassezza«. Maroje kao novajlija pita: »Gdje Dubrovčani ovdje alodaju?«, na što mu Tripe odgovara: »Na Lakomos, vazda alla miseria. Kigodi se nađe ki alla grassezza kadgodi aloda. Sinjor Marin, sin tvoj, alla grassezza ončas je alodao.« Time je Držić sve dubrovačke gopare i trgovce ocrtao kao škrtnice. S tim istim prigovorom susrećemo se i u Držićevu pismu vojvodi Cosimu.

Da li je time Držić samo nasmijavao svoju publiku, lako je pogoditi.

Da se dokumenti o tom Držićevu pothvatu nisu pronašli, možda bi se još nekako mogla braniti teza o njemu kao duhovitom improvizatoru i veselom zabavljaču dubrovačke publike, ali ni tada ne bez većih praznina.

Za proučavanje Držićevih djela nije dovoljno upoznati se samo s renesansom i njezinim korijenima, jer je to opći, veoma širok okvir, u kome se mogu nazrijeti samo najopćenitije konture. Da bismo se probili preko tih općih kontura, potrebno je ući u strukturu samog dubrovačkog društva XVI. vijeka, a posebno u konkretne prilike, u kojima se Držić razvijao. Držićeva biografija prilično je

oskudna, pa nam je danas teško govoriti, u kakvim je konkretnim prilikama tekao njegov razvitak. Jedino što je sigurno, to je govor njegovih Radata i Obrata, njegovih Miona i Gruba, Pometa i Popiva, Arkulina i Tripa, Skupa i drugih, to su njegova kruhoborstva, avanture, rektorovanje i pohađanje zabranjenih predstava u Sieni, vječita zaduženost, kapelanska služba u Veneciji i na kraju neuspjeh pokušaj da pučanima otvori vrata u senat. To je sve, ali ipak ne tako malo, da se ne bi nazirao lik autora, koji je smijući se udarao po svojim sugrađanima.

Da bi se shvatila struktura dubrovačkog društva, treba jasno uočiti razliku između dubrovačke vlastele i feudalaca u unutrašnjosti, između dubrovačkog građanstva i građanstva u širokim nacionalnim razmjerima, kakvo se kod nas javlja na izmaku XVIII. i na početku XIX. vijeka, i najзад, između podložnih seljaka u dubrovačkoj republici i kmetova u ostaloj Hrvatskoj.

Dubrovačka aristokracija plemstvo je novca i trgovine. Izvjesne posjede stekla je kupovinom, a ne poklonom kakva monarha. Glavni izvor plemićevih prihoda u Dubrovniku nije feudalna renta, kako je to bilo u feudalaca na primjer Slavonije ili Hrvatskog Zagorja. Njegova je osnovna podloga u tranzitnoj trgovini. Način, kako je pribavljao sebi sredstva za život, stvorio je u njemu psihološku strukturu drugačiju od one, kakva je bila u t. zv. zemaljskih staleža u Hrvatskoj.

Građanstvo dubrovačko po načinu svoga privređivanja nije tako daleko od plemića kao građanstvo u ostalim hrvatskim gradovima izvan Dalmacije. Ono ne stvara neku svoju ideologiju niti je pozajmljuje od neke strane buržoazije, i to naprosto zato, što je u to vrijeme nije ni bilo. To je u ostalom karakteristika renesansnoga građanstva uopće.

I seljaštvo dubrovačko, kojega odnosi još izdaleka nisu osvjetljeni, imalo je mnogo više mogućnosti za socijalnu diferencijaciju od kmetova na feudalnim posjedima.

Zbog takve strukture klasni sukobi u dubrovačkom društvu poprimali su drugačije oblike od onih izvan Dalmacije.

U novije vrijeme pojavilo se nekoliko radova, koji polako probijaju stereotipno knjiško promatranje Marina Držića i njegovih djela. Miloš Savković¹² obuhvatio je Držića prije svega kao tipičnog renesansnog čovjeka, povezavši ga s dubrovačkim prilikama XVI. vijeka, ali je krivo shvatio njegov pokušaj prevrata, objašnjavajući ga kao sredstvo, s pomoću kojega je Držić želio doći do novca. M. Krleža ocrtao je opću kulturno-historijsku panoramu i u njoj Držića, pokazavši, kuda i kamo bi u istraživanju Držića trebalo krenuti. Kombolov članak o Držićevu »Skupu« i naročito njegov pogovor »Tireni« — gdje je objašnjeno, kako se u Dubrovniku mogla udomiti pastorala — bacaju novo svjetlo na problematiku M. Držića. Dobrih zapažanja pružio je i Ž. Jeličić u svojoj studiji, ali se kod njega Držić pojavljuje u ponešto moderniziranom ruhu.

*
* *

U proučavanju Držićeva stvaralaštva ima još niz otvorenih pitanja.

Pripadnost je tekstova doduše utvrđena, ili bar približno utvrđena. Medini je pokazao, da prikazanje »Porod Jezusov« nije Držićevo, Rešetar je ustanovio, da ni »Posvetilište Abramovo« nije njegovo, Kalendić pak otkrio je, da mu pripada prijevod »Hekube«, koji se ranije pripisivao Vetranoviću. Do tih zaključaka spo-

¹² Marin Držić, Beograd 1932.

menuti autori došli su na temelju metričkih proučavanja. No, je li samo metrika ono, što u djelima nekog pisca ostaje manje više konstantno? Način, kako umjetnik oblikuje svoje misli, kako sklada rečenice, kako duboko zahvata, dokle sagledava, što odabira, a što apstrahira, kako svoje doživljaje transponira, kako stvara likove, kako situacije i zaplete, kako ih rješava i t. d. — sve to također predstavlja konstantu, koja se proteže kroz sva djela nekoga književnika.

Koliko još uvijek ima nesigurnosti u atribuiranju, pokazuje slučaj sa Čubranovićem, o čemu je pisao M. Petković.¹³ Da neka apsolutna sumnja u sve može povesti i stramputicom, vidi se iz rasprave V. Setschkareffa,¹⁴ koji misli da bi »Jedupka« mogla biti Gundulićeva, što je sasvim isključeno, jer je ona štampana 1599. godine, a Gundulić je rođen samo deset godina prije toga.

Tekstualna istraživanja — objašnjenja nerazumljivih mjesta, starih izraza, autorovih iluzija na dubrovačke stvarne prilike i događaje i t. d. — zahtijevaju još mnogo napora. U dugom vremenskom razmaku izbljedjelo je značenje pojedinih starih riječi, stvorene su mnoge nove, a neke zauvijek nestale, pa im danas više ne znamo značenja. Pojedine riječi, pojedine slike pobuđuju danas u nama drugačije predodžbe nego što su ih izazivale u suvremenika starih pisaca. Drugo vrijeme, drugi običaji — druga ekonomska struktura, druga nadgradnja.

Društveno-ekonomske prilike Dubrovnika relativno su malo obrađivane. Ali to ne zavisi u prvom redu od nauke o književnosti, već od ekonomske nauke. Izvjesne predradnje postoje, no treba se čuvati vulgariziranja. Društveno-ekonomska stvarnost daje osnovni ton, pruža postolje, na kome je sazdana umjetnina. Ali ta se stvarnost u umjetnosti ne odražava neposredno, mehanički, već kroz stotine transmisija, u kojima je najvažnija umjetnikova ličnost sa svojim pogledima i nadarenošću. Ostati samo na društveno-ekonomskom temelju značilo bi zapustiti svu šarolikost životnih manifestacija, koje iz toga temelja rastu i povratno na nj — sad jače, sad slabije — djeluju.

Poslije Jiračeka, Petrovskog, Skoka, Rešetara i Tadića biografiju Marina Držića dopunio je nedavno Dragoljub Pavlović¹⁵ otkrivši u Dubrovačkom arhivu nekoliko dokumenata, iz kojih se vidi, da je Držić do prosinca 1562. godine bio u Dubrovniku, a zatim da je otišao u Veneciju i bio tamo kapelanom venecijanske nadbiskupije. Pavlović smatra, da bi se u arhivu venecijanske nadbiskupije mogli pronaći novi podaci o našem pjesniku. Možda je Držić imao sa sobom i rukopis koje od svojih komedija, pa to leži negdje u Veneciji. Stoga ne bi trebalo dići ruke od daljega traganja za njegovim izgubljenim djelima.

Odnos Držićevih djela prema talijanskoj književnosti, iako se o tome mnogo raspravljalo, nije izveden na čisto. Bilo bi nenaučno poricati svaki utjecaj talijanske književnosti na našu stariju literaturu, kao što je nenaučno smatrati našu stariju književnost slavizacijom ili čak imitacijom talijanske književnosti.

Pojedini književni motivi i tipovi putuju iz naroda u narod, iz književnosti u književnost zato, što sadrže u sebi općeljudske elemente, a svaki ih narod, svaka književnost oblikuje na svoj vlastiti način. Stoga zadatak komparativnih studija nije i ne može biti u traženju istih ili sličnih motiva i tipova, nego prije svega u proučavanju specifičnosti, u kojima se kod pojedinih naroda ili književnosti po-

¹³ Dubrovačke maskerate, Beograd 1950.

¹⁴ A. Barac, Gundulić u svijetlu njemačke nauke o književnosti, Republika. br. 10—11. 1952.

¹⁵ Novi podaci za biografiju M. Držića, Zbornik radova Srpske akademije nauka, knjiga X. Beograd 1951.

javljaju ti općeljudski elementi. Već sumarna analiza Držićevih djela može pokazati, da je Držić bio samostalan stvaralac i da u dubrovačku književnost nije presađivao talijanske likove i situacije, nego je svojom stvaralačkom snagom i dramskom tehnikom, što ju je izučio u Italiji, oblikovao svoj, dubrovački svijet, koji je po svome gosparsko-trgovačkom mentalitetu imao nekih zajedničkih osobina s isto takvim mentalitetom u Italiji, ne zato, što bi onaj u Dubrovniku bio talijanski, nego zato, što je bio gosparsko-trgovački.

Dosadašnje proučavanje odnosa Držićevih drama prema talijanskoj književnosti pokazuje nam, što je Držić u Italiji naučio; dalje istraživanja treba da pokažu, što je samostalno stvorio.

Andre Mohorovičić

PRILOG ANALIZI PROBLEMA KVALITETE U ARHITEKTURI

Ovom studijom nekih osnovnih problema savremene teorije arhitekture ne želim analizirati opće pitanje kvalitete na području arhitektonskog oblikovanja, niti fiksirati neke pravilnosti, zakonitosti ili pače aksiome kvalitetnog kreiranja, jer bi to iziskivalo mnogo opširniju raspravu. Želim naprotiv analizirati (u okviru općih pitanja zakonomjernosti umjetničkog oblikovanja) u najkraćim crtama uže teoretske probleme razvoja i izmjene kvalitete na području arhitektonskog kreiranja, promatrane s gledišta nužnog utjecaja objektivnog kretanja i promjena u razvoju strukture društva na proces definiranja umjetničkog izraza.

Smatram da je ta problematika zanimiva i aktualna upravo u sadašnjoj fazi razvoja društvene stvarnosti, kada se u razdoblju nastajanja i razvijanja novog socijalističkog društva nužno traže putevi ostvarenja umjetničkog izraza, koji će sadržajem i oblicima — općenito kvalitetom — interpretirati putem umjetničkih kreacija neodoljivu vitalnost novih životnih oblika i odnosa.

Osnovna aktualna pitanja na području teorije arhitekture, o kojima se, u okviru ovako postavljene problematike, razumljivo mnogo raspravlja, jesu između ostalih slijedeća: kakova su umjetnička i tehnička dostignuća arhitekture kapitalističke društvene stvarnosti, — postoje li u toj arhitekturi kvalitete, koje su usvojive ili su čak i baza za razvoj arhitekture nove socijalističke društvene stvarnosti, — te na kojem području i u kojem okviru (barem teoretski predvidivo) leži snaga umjetničke afirmacije arhitektonskog stvaralaštva tog novog socijalističkog društva? Odnosno, u vezi sa prva dva pitanja postavlja se često konkretan problem ocjene vrijednosti teoretskih i ostvarenih koncepcija jednog Wrighta, Le Corbusiera, Gropiusa, van der Roeha i drugih arhitekata njihovog kruga.

Ako ne želimo o tim bitnim pitanjima stvarati pod utjecajem momentanih impresija odveć subjektivna mišljenja, te ako ne želimo biti izvrgnuti raznim, često veoma suprotnim i promjenjivim sudovima, moramo postavljeno problem teoretski osvjetliti i analizirati.

Ponajprije da teoretski razmotrimo, što zahtijevamo u suštini od jednog kvalitetnog umjetničkog djela? Potpuno je jasno, da ono mora pružiti tako definiranu kreaciju, koja će u motriocu, putem fiksiranog izraza po umjetniku specifično (umjetnički) spoznati stvarnosti, izazvati određenu impresiju. Intenzitet impresije bit će tim snažniji, čim je tema, motiv, odnosno sadržina umjetničkog djela u ideji i obliku jače povezana s društvenom stvarnošću, kojoj motriocu pripada, dakle s načinom mišljenja i kompleksom osjećaja, koji su u motriocu razvijeni. Prema tome pravo i istinito umjetničko stvaranje mora definirati idejni i oblikovni odraz specifično (umjetnički) spoznate postojeće

objektivne životne realnosti, s kojom je umjetnik saživljen, što je potpuno razumljivo, ako se ima u vidu, da to stvaralaštvo pretstavlja u suštini bitan dio općeg kompleksa manifestacija društvene djelatnosti.

Ova činjenica jasno se očituje na primjer u istaknutim djelima likovne umjetnosti. U Rembrandtovim »Staalmeestersima« idejni horizont ekonomski stabiliziranog vladajućeg građanskog kruga onog razdoblja genijalno je definiran u samodopadljivosti i samozadovoljstvu prikazanih izabranih pretstojnika suknarskog ceha, dok je oblikovna problematika za temu uzetog dijela životne stvarnosti dana u majstorskom fiksiranju portretnih likova konkretnih modela.

Želimo li, međutim, metodu naprijed navedenog razmatranja primjeniti u analizi problema s područja specifične teorije arhitekture, moramo je u izvjesnom smislu razjasniti i poopćiti.

Formuliranje odraza idejnog profila životne stvarnosti odgovarajućeg razdoblja ostvareno je u arhitektonskim kreacijama primjerice u snazi prostornog dojma kompozicije fascinantno impresivnog maestetičnog staroegiptskog mistično ekskluzivnog ranosrednjovjekovnog, ekstatično neomeđenog gotskog, jasno harmoničnog renesansnog ili burno razvedenog baroknog interieura, gdje su putem kvalitetnog sređivanja kompozicionih elemenata, mjerila, omjera, masa, ploha, sudara, materijala, boja, rasčlambe, ritma, preplitanja i konflikta, zguščavanja i razređenja, pokreta i smirivanja, linije i čvorova, svijetla i tame, i t. d., jasno odrazuju ideološki imperativi razvojnih stupnjeva ljudskog društva s odgovarajućim fazama do metafizičke udaljenosti potencirane klasne distance, odklona od realnog k metafizički apstraktnom, dogmat-sko skolastičke asketske ekstaze, buđenja humanističke svijesti ili feudalno apsolutističke koncentracije.

Formiranje, međutim, oblikovno materijalnog profila životne stvarnosti odgovarajućih razdoblja ostvareno je u arhitektonskoj kreaciji snagom funkcionalne organizacije projekta, i provedbom za ostvarenje takovog organizma prikladnog konstruktivnog rješenja, što zajedno uzevši u biti predstavlja materijalnog nosioca naprijed opisanog izraza idejnosti, isto kao što likovi Leonarda u njegovom autoportretu ili Velasquezovog Inocenta X. pretstavljaju nosioce duboko formuliranih odraza idejnosti odgovarajućih razdoblja.

Vratimo se sada nakon iznijete ilustracije primjenjene metode analiziranja na naša osnovna pitanja, da bismo vidjeli, što se dešavalo na području kretanja kvalitete arhitektonskog kreiranja u posljednjih stotinu godina. Nakon raspada feudalizma i sloma njegove ideologije, novo buržoasko društvo u svom prvom naletu nije u početnoj fazi imalo dovoljno strogo definirane ideološke koncepcije, koja bi bila u stanju da sveobuhvatno zagospodari svim manifestacijama društvene djelatnosti, pa se tako i arhitektura u tom razdoblju vrti u krugu manjeviše neplodnog eklekticističkog formalizma, ostvarenog oblicima, kojih idejno sadržajna i oblikovno materijalna podloga pripada minulim vremenima i društvenim strukturama. U prvoj polovini XIX. stoljeća taj začarani krug je čvrsto zatvoren, te se ne naziru gotovo nikakove mogućnosti razvoja novog izraza i novih kvaliteta. Što više, takovo se stanje produžuje u službenoj »umjetničkoj« arhitekturi sve do pod konac XIX. stoljeća.

Međutim od sredine, XIX. stoljeća odvija se izvan okvira ove službeno priznate arhitekture razvojni proces, koji je počeo ostvarivati novu tehničku oblikovno-materijalnu podlogu, odraz koje u arhitekturi mogao je, a stvarno-

je i rezultirao, snažnim progresom u pročišćenju besplodnog, arhitektonskog lutanja. Ta nova podloga jesu, u naporima kapitalističkog društva za ostvarenjem povećane eksploatacije putem usavršenja tehnike, pronađeni novi materijali i nove konstrukcije čelika i armiranog betona. Putem svrsishodnosti i ekonomičnosti u primjeni, dakle prvenstveno na utilitarnoj bazi, ovi novi elementi krče u početku put u područje »prave« arhitekture čak uz koncesiju, da bogatstvom »ukrasa«, koji se na njih lijepe, zadrže prema tadanjem shvaćanju »umjetničku« kvalitetu.

Međutim, u funkcionalnoj kreaciji poznate mašinske hale za svjetsku izložbu u Parizu iz 1889. godine prvi puta se može jasno nazrijeti u vrlo uspješnoj koncepciji njenog interieura spontani i time značajniji visoko kvalitetni odraz idejnog profila utilitarno-spekulativnog kapitalističkog društva. Do puritanske jasnoće naučno statičkom analizom konstrukcije oblikovani prostor i skeletna membrana hangara u Orlyu definiraju kvalitetno snažan odraz naprijed opisanog idejnog profila istog razdoblja. Oba spomenuta objekta ne spadaju u službenu arhitekturu, ali pretstavljaju, ovako analizirani, u suštini klasična i visoko kvalitetna ostvarenja svog vremena.

Koncem XIX., a naročito prelazom iz XIX. u XX. stoljeće, opće stanje na području idejne orijentacije, načina mišljenja i osjećanja, izgrađeno na podlozi sveopće trke tadanjeg kapitalističkog društva za ekonomizacijom i racionalizacijom svijetu ljudskih djelatnosti u svrhu povećanja rentabiliteta, sazrelo je do te mjere, da dolazi do prvih snažnih i svijesnih odraza i utjecaja takovog stupnja dostignuća idejnog i materijalnog razvoja na područje teoretskog i ostvarivanog arhitektonskog izražavanja. U to vrijeme najsnažnije je izrekla taj novi credo, uz Sullivanov napor u Americi, bečka škola s Wagnerom i Loosom na čelu.

Put je bio probijen, i od tada pa na dalje, na dosljedno liberalističkoj i subjektivističkoj podlozi (naročito odraženoj u razvoju likovnih umjetnosti toga razdoblja) unutar opće struje građanske društvene ideologije i prakse, dolazi do mnogobrojnih individualnih puteva u procesu ekonomizacije i racionalizacije na području arhitektonskog koncipiranja, dolaze do punog izražaja metode naučne funkcionalne i konstruktivne analize. Paralelno s time dozrijeva i shvaćanje novih kvaliteta izraženih purificiranim oblicima kristala ili skeleta, idejno opravdanih u početku većinom racionalnošću, pravilnom funkcijom i ekonomičnošću konstrukcije. Od tada pa nadalje odvija se na estetskom sektoru, a u okviru arhitektonskog komponiranja, proces razvoja određenog shvaćanja kvalitete, ostvarivane odnosima ekzaktnih kristalnih oblika, elementarnim relacijama ploha i poetiziranim izrazom snage napona i nosivosti novih konstruktivnih sistema, kao odraz kretanja idejnih i materijalnih dostignuća dane društvene stvarnosti.

Arhitektura ove buržoaske društvene stvarnosti našla je i svoje jake teoretske i praktičke pretstavnike, ona je, što više, u opusima Wrighta, Le Corbusiera, Gropiusa, Rohea i drugih ostvarila pojedina djela, koja visoko kvalitetno (svjesno ili nesvjesno) formuliraju idejni odraz specifično spoznate životne stvarnosti svoga društvenog kruga, djela, koja ujedno formiraju i kvalitetni oblikovno materijalni odraz tehničko konstruktivnih dostignuća svog razdoblja.

To što je daljnji napredak u razvoju ekonomike, strukture i mišljenja ljudskog društva pregazio idejnu podlogu tog građanskog društva i time jasno

negirao odgovarajuću bazu spomenutom idejnom odrazu u arhitektonskom izražavanju uzimamo u obzir, kao i u razmatranju umjetnosti ranijih društvenih formacija. I idejna podloga feudalnog društva se davno preživjela, ali ipak, promatrano s gledišta historičko materijalističke analize, i te kako priznajemo umjetničku kvalitetu gotike kao odraza svoje stvarnosti, pa prema tome možemo i moramo, ako je zaista kvalitetna, priznati i umjetničku vrijednost ove nazovimo je »građanske moderne«, podrazumjevajući pod tim arhitekturu naprijed opisanog razdoblja, ako u istoj potpuno jasno tražimo jedino opravdani kvalitetni odraz shvaćanja, osjećanja i dostignuća njenog društvenog kruga.

Prema tome je pogrešno postaviti problem postojanja suvremenog stila u arhitekturi, jer kako iz gornjega proizlazi, postoji jasno kompozicijski definirana i može se tvrditi kvalitetna arhitektonska koncepcija buržoaskog društvenog kruga, koja odražava, isto poput likovnih umjetnosti, svojoj društvenoj sredini odgovarajuća stanja i dostignuća na idejnom i materijalnom području. Mi se ne slažemo, kako sam napomenuo s njenom idejnom koncepcijom, kao što se ne slažemo niti s metafizičkom idejnom koncepcijom starog Egipta, ali unatoč tome možemo ipak nastojati, a u visokom stupnju i uspjevamo objektivno ocjenjivati kvalitetu umjetničkog izraza primjerice obih navedenih razdoblja.

Poezija dinamične urbanističke magistrale isključivo koncipirane na glorifikaciji organizacije brzog kretanja, ljepota čistog kubusa izgrađena na shvaćanju elementarne racionalne jednostavnosti, funkcionalnosti i konstruktivne opravdanosti, produkt su izgradnje jedne mašinsko tehničke civilizacije i njene, u svom početku na ekonomičnosti i utilitarnosti izgrađene, svjesti o harmoniji.

Izgradnja teoretskog opravdanja ovakovog smjera u razvoju arhitektonskog kreiranja potrebnog i opravdanog isprva u borbi protiv jako zaostalog historizirajućeg oblikovnog formalizma u svijesti građanskog društva, a potom i borba za teoretsko tumačenje i afirmaciju novog stila, odvija se u nizu djela građanskih teoretičara arhitekture počam od Loosa, Platza, Gropiusa, Le Corbusiera, van der Rohea, Sartorisa pa do Giediona, Fiskera, Teaguea, Hamlina, Dudleya i drugih.

Cijela ta suma teoretskih koncepcija nastoji raznim putevima da na bazi razvoja civilizacije i njenih naučnih i tehničkih dostignuća izradi odnosno opravda specifično poimanje sklada i ljepote. No dok je ta borba za teoretsku afirmaciju općeg pročišćenja u arhitektonskom komponiranju u početnoj fazi od Loosa do prvih velikih Le Corbusierovih proklamacija bila progresivna i pozitivna, u slijedećoj se fazi već osjeća oštar nastup unutarnjih suprotnosti i kriza. Ova u ekstremnom konzekventnom izrazu gotovo do apstraktnosti dotjerana racionalizacija i mašinizacija svih elemenata, kao i virtuozna igra egzaktnih oblika u funkcionalistički i konstruktivistički tretiranoj arhitekturi nužno počima negirati i uništava ono organski ljudsko, ono humano u umjetničkom doživljaju arhitekture. Ovu logički nužnu negaciju pozitivno umjetničkog u arhitekturi kapitalističkog društva uočili su mnogi teoretičari i kreatori bilo na bazi umjetničkog nerva, bilo na bazi progresivnijeg stava u analizi. Tako se i kod nas već i prije posljednjeg rata veći krug istaknutih arhitekata sa progresivnim naziranjem počeo boriti za ponovno uzdizanje osnovne vrijednosti čovjeka u tretiranju arhitekture.

U vanjskom krugu velikih predstavnika teoretske i kreativne definicije građanske arhitekture osjećaj centralne pojave čovjeka u ukupnoj svrsi i pojavi arhitekture provlači se doduše od početka njene borbe za pročišćenjem, ali osnovno tretiranje čovjeka isključivo kao biološke jedinice i osnovno racionalno kalkulativno nastojanje da se potrebama te jedinice udovolji, te pomanjkanje progresivne ideološke podloge, kao potrebne baze kreiranja, dovodi do nemogućnosti pravilnog rješenja ove makar ponekad i uočene krize umjetničkog definiranja. Unatoč tome ova nastojanja, da se postigne neka makar i formalno humanija kvaliteta, često su interesantna i vrijedna pažljivog studija, jer dostižu stupanj kvalitetnog individualnog rješenja, kojemu nužno manjka opća socijalna idejna širina.

U nastojanju za ispunjenjem neke osjećane, ali za taj krug neodređeno definirane ahumane praznine mnogi autori polaze različitim putevima počevši od nagona intuitivne kombinacije do rješenja nacionalne računice. U toj činjenici smatram da leži i težište nerješivosti toga problema za građansku arhitekturu, jer njeni autori ne posjeduju niti bazu vlastite progresivne društvene sredine, niti idejno progresivnu metodu analize, sa kojih pozicija bi morali rješavati problem te unutarne krize, te tako u suštini traže i nastoje postići kvalitetu u arhitekturi kao vrijednost za sebe.

Wright to želi postići velikom gestom romantike ambijenta, poluotvorenog prostora, materijala, boje i konstrukcije. Često patetikom svoje konstrukcije, fakturom materijala i akcentuacijom lokalnog kolorita impresivno stvara neke vrsti mnogozvučni wagnerijanski ugođaj u arhitekturi. U koliko više ta polifonija elemenata nalazi potsvijesno življu resonancu u osjećaju motrioca, u toliko više njegove kvalitetno istaknute kreacije imaju snažniju moć doimanja. On se putem neke vrste proširene i poopćene intimnosti velikog oblikovnog i prostornog zahvata obraća natrag individuumu s cijelom skalom nijansiranih valeura, koje majstorski izvlači iz svih raspoloživih elemenata kojima definira svoj opus.

U izvjesnom smislu sličnim putem nastoji definirati snagu kvalitete i Aalto, koji u svojim odvažnim, ali često i romantičnim kreacijama traži njeno ostvarenje u rasponu od konstruktivizma do nostalgije retorike.

Gropius i njegov krug bazira humanizaciju arhitekture upravo na krajnje racionalnoj analizi udovoljenja ljudske potrebe, kojom želi bez ostatka postići zadovoljenje organske potrebe sklada. On smatra da oblik racionalno definirane kreacije posjeduje unutarnju harmoniju, i stoga tome principu podvrgava izbor konstrukcije, oblika i materijala.

Le Corbusier je možda na tom putu najprodornije uočio dva faktora u kreaciji arhitekture: snagu funkcionalne analize i životnim uvjetima definiranu subjektivnu predodžbu lijepoga. Svoje shvaćanje strastvene težnje za humanizacijom arhitekture nastoji ostvariti primarno na području funkcionalnog zadovoljenja evidentno bioloških i prometno mehaničkih potreba čovjeka, u koju svrhu želi pokrenuti sveukupni do danas dostignuti precizni tehnički aparat, dok u oblicima pokretnih strojeva dobivenih matematskom kalkulacijom nalazi podlogu za izgradnju nove definicije lijepoga. U ekstremnoj konzekvenci svoga stava dolazi do pojma »stroja za stanovanje«, kod kojeg funkcija određuje oblik na bazi stanovitog niza zakonitosti proporcija, koje također želi racionalno definirati (modulor).

Le Corbusier otvara vrata širokim mogućnostima, on osamostaljuje konstruktivni skelet, oslobađa razdiobu prostora od spona konstruktivnog rastera, povezuje arhitektonski prostor sa zrakom i svjetlom, uzdiže princip insolacije, gotovo nameće arhitekturi sve tehničke tekovine civilizacije svoga vremena.

Problem humane harmonije oblika toga racionalno funkcionalnog arhitektonskog produkta i njega mnogo puta zaokuplja, čini se, tako te vidimo u njegovim djelima često u stroge kubističke forme ubačenu amorfno-organsku afunkcionalnu gotovo iracionalnu česticu obogaćenja (primjerice skulptorski akcenti). Kod toga se upravo i osjeća u suštini problem unutarnjih protivnosti u njegovoj zamisli definiranja kvalitetne arhitekture.

Općenito možemo kazati, da je arhitektura toga opisanog razdoblja ostvarila, upravo na bazi određenog, društveno uslovljenog shvaćanja idejne i materijalne vrijednosti racionalne analize funkcije i konstrukcije, i na tome izgrađenog osjećaja harmonije, djela, koja razmatrana pod vidom pravilne analize možemo ocijeniti kao kvalitetna.

Wrightov atelier Taliesin, van der Roheov izložbeni paviljon u Barceloni ili Le Corbusierova vila Savoya su briljantne koncepcije, koje umjetničkom snagom odrazuju profil idejnog i materijalnog dostignuća svoje, naglašavam svoje društvene sredine, dakle im se već može pridati i značenje definicije stila.

Postavlja se konačno problem, kako se klasificiraju ove vrijednosti promatrane s pijedestala kreativne problematike arhitekture socijalističke društvene stvarnosti.

Arhitektura kao umjetnička kreacija mora ostvariti odraz spoznatog najnaprednijeg idejnog i materijalnog dostignuća svoje društvene sredine. To znači da će formulirani idejni odraz stvarnosti u arhitekturi socijalističkog društva morati biti različit od netom naprijed opisanog formuliranja odgovarajućeg odraza u arhitekturi kapitalističkog društva, pošto su i idejne baze spomenutih društvenih sistema sasvim suprotne. Što se tiče formiranja oblikovno materijalnog odraza tehničko statičkih dostignuća, to su ova dostignuća (barem u fazi od nekih novih pronalazaka) identična. Najnaprednije sisteme konstrukcija i metode statičkih analiza arhitektura socijalističkog društva preuzeti će od arhitekture kapitalističkog društva, potpuno razumljivo, isto tako, kao što će preuzeti i sva ostala pozitivna dostignuća na području prirodnih i primijenjenih nauka. Toj tezi suprostavlja se konstatacija, da renesansa nije preuzela razvedeni sistem gotskih konstrukcija, ali taj slučaj radikalne izmjene konstruktivnog sistema nije općenito važeći, dakle nije ni pravilo.

Smatram da je ekonomičnost i racionalnost u primjeni konstruktivnih sistema svojstvena barem u početnoj etapi izgradnje i arhitekturi socijalističkog društva, pa će prema tome za specifične objekte, velike raspone i naročita opterećenja čelična i armirano-betonska konstrukcija biti uz današnje stanje tehnike jedino moguće sredstvo izgradnje, a prema tome morat će da u granicama opće kvalitetne definicije objekta govori iskrenim oblicima.

Prema tome smatram da će arhitektura socijalističke stvarnosti, koja se još uopće nije kreativno afirmirala u svojoj giottovskoj fazi, morati poći sa postavaka solidne funkcionalne i konstruktivne analize, ali jedino kao jedne od komponenata u ukupnom procesu kreiranja, kao sredstva a ne cilja, u kome će snaga ličnih umjetnikovih idejnih i emocionalnih kvaliteta morati riješiti

ono najvažnije, a to je formuliranje duboke nove idejnosti izražene sredivanjem harmonijske ornamentike prostora i oblika, podrazumjevajući pod tim sadržajno, a ne formalno značenje ovih riječi.

Put je sigurno težak i lijep, ali za svaku novu definiciju u umjetničkom izražavanju treba stanovito vrijeme. Ekonomski uspon novoga socijalističkog društva mora svladati fazu nemogućih normativa, zanašanja za blistavim jednostrano tehničkim dostignućima ili amorfno šablonskim tipiziranjem. Izgradnja novog humanog profila arhitektonskog kreiranja možda će iznijeti u najsavršenijoj fazi i definiciju nove arhitektonske vrste. Cilj u konačnoj afirmaciji duboko idejne i logično stvarne arhitektonske kreacije socijalističkog društva jest ostvarenje objekata, koji će interpretirati sadržaj života novog društva umjetničkom snagom, koju kao odraz svog vremena kondenzirano sadrže Luxor, Partenon, Notre Dame, Michelangelova kupola, palača u Versaillesu, izložbeni paviljon u Barceloni i mnogi drugi najsnažiji primjeri iz dugotrajne i bogate povijesti arhitekture. Sigurno će tada cijeli urbanistički ansambl sve snažnije pružati odraz dostojanstva čovjeka, dok će kompoziciono bogatstvo arhitektonskih kreacija rasti uslijed sve intenzivnije izgradnje oplemenjenih vibracija ljudskog osjećaja. Punoća kulture duha i intenzivnost osjećaja izgraditi će tada te nove prostore i nove oblike.

Aleksander Flaker:

DA LI REVOLUCIONARNE EPOHE POGODUJU RAZVITKU KNJIŽEVNOSTI?

Od književno-teoretskih diskusija, koje su prošle godine vođene u Sloveniji, zapažena je izvan užeg slovenskog jezičnog kruga ona u časopisu »Novi Svet«. Tu diskusiju predstavljaju zapravo tri interesantna članka: Juša Kozaka (»Komu zvonit«, br. 51, 1952), Josipa Vidmara (»Iz dnevnika«, br. 7—8, 1952) i Borisa Zihlerla (»Književnost i revolucionarna razdoblja«, br. 10, 1952), koji se jedan na drugoga nadovezuju i dotiču (Kozak), ili pak određuju problem mogućnosti dramskog (Vidmar) ili opće-književnog (Zihlerl) izražavanja u revolucionarnim razdobljima. Odlomak iz članka Juša Kozaka objavljen je u »Svedočanstvima«, a skraćeni članak Borisa Zihlerla preveo je zagrebački »Vjesnik«. Kako ta diskusija ne pojavljuje, i isto tako brzo nestaju, već je dođirnula neka centralna pitanja, o kojima bi trebalo raspravljati (i ta je pitanja u mnogome ostavila otvorenim), to smatramo, da je potrebno upoznati s njome i našu javnost.

U prvom od spomenutih članaka, koji zapravo predstavlja nepretenciozna »Razmišljanja o umjetnosti«, Juš Kozak nastoji da odredi koordinate u kojima se razvija naša današnja književnost. Između »socijalističkog realizma« s Istoka i »krajnje solipsističke« književnosti na Zapadu, plediraju (naročito u posljednjem odlomku p. n. »A naš put?«) za vlastiti put, oslonjen na tekovine savremenog pogleda na svijet, sa čovjekom kao centrom svoje pažnje, s mogućnostima slobodnog izbora sredstava književnog izraza i većom hrabrošću »u oblikovanju i strasnom traženju čovječanske istine«. ¹ Određujući koordinate našeg književnog razvitka, Kozak se u poglavlju »Socijalistički realizam« osvrnuo i na neke probleme današnje ruske umjetnosti. Između ostaloga, on je primijetio, da čak ni u razdoblju, koje je dalo

¹ Ovaj zahtjev za »hrabrošću« u književnom oblikovanju stvarnosti čini zapravo jedan od osnovnih potki Kozakovih »razmišljanja«. Za njega umjetničko djelo nije samo vjerna slika života i ideja svog vremena, već je »do izvjesne mjere također kritika«, koja daje čovječanstvu perspektivu za budućnost, a umjetnik bi morao svojim otkrićima »unutarnje slike društva« poučavati ideologa o njegovu razvitku. Polazeći s toga stanovišta, Kozak traži umjetnost, koja bi bila »do otvorenog živca iskrena, istinoljubiva, a prema tome i »iskrene i strasne« odnose između umjetnika i društva, koji ne bi počivali samo na »potporama i nagradama« (str. 387—390). Na jednom mjestu ta Kozakova misao postavljena je otvoreno našim umjetnicima: »Jesmo li pogledali istini u lice s isto takvom hrabrošću, kao što ju je naš čovjek pokazao u borbi? Jesu li stvaraoci zaista pokazali onu veliku strast, koja ne poznaje nikakve isprike i izgovora pred istinom?« (str. 402).

najveća djela ruske poslijeoktobarske književnosti, ² u kome su »odnosi prema problemima umjetnosti bili strasni«, Rusija nije dala ništa značajnijega na polju dramskoga stvaranja, tumačeći to »shvaćanjem života i zahtjevima, što da umjetnost oblikuje« (str. 391).

Upravo na taj problem dramskog stvaranja u SSSR-u nadovezao je neke misli Josip Vidmar u svom »Dnevniku«. Tražeći uzroke, koji su uvjetovali relativno slab razvitak ruske poslijeoktobarske drame, on je istakao pomanjkanje dramske tradicije u Rusiji nasuprot tradicijama romana i novela (o tome je već govorio Gorki!), zatim i podjarmljenost književnosti uopće (a svaki je režim za dramu najosjetljiviji). Ne zadovoljavajući se ipak takvim tumačenjem, Vidmar je pošao dalje i zaključio na osnovu povijesnih analogija (Francuska revolucija, Tridesetgodinjski rat), da revolucionarna razdoblja uopće ne pogoduju razvitku dramske umjetnosti. U tim razdobljima naoko vrlo malu ulogu igra individuum, koji izgleda kao pješak na šahovskom polju historije i njenih snaga. Takvo razdoblje pogoduje razvitku poezije i epskog prikazivanja, a teško je moguća dispozicija za stvaranje književnosti, »koja bi predstavljala život i događaje kao djelo individualnih ljudskih snaga, to znači, za stvaranje drame« (str. 580). Razdoblja, u kojima se drama razvila do svog vrhunca bila su razdoblja relativnog zatišja, razdoblja, u kojima je u prvi plan istupio čovjek kao pojedinac. Takva su razdoblja za Vidmara, bila u Španiji Lope de Vege i Calderona, u Shakespeareovoj Engleskoj, u Francuskoj Racina, Corneillea i Molièra ili pak doba evropskog buržoaskog prosperiteta u 19. stoljeću, koje je stvorilo građansku dramu. U naše vrijeme, ističe Vidmar, ruska je revolucionarna književnost dala svoja najveća djela na području epske naracije (Šolohov), a od savremenih književnosti značajniju je dramu dala samo Amerika, udaljenija od područja, koje je »gazio okrutni vlak historije.« Osim toga opadanju drame u našim okvirima pridonosi i filozofski determinizam, koji dovodi do toga, da u našoj svijesti čovjek postaje »sve manje junakom drame«. Stoga, vežući dramu za antropocentričan odnos prema životu, Vidmar smatra, da će se drama ponovo podići tek kad prođe razdoblje velikih socijalnih potresa i kad »oživi iluzija o ličnosti kao stvaraocu događaja.«

Problema književnog razvitka u revolucionarnim razdobljima dotakao se izrije- kom i Kozak u svom članku, tvrdeći (pozivajući se također na povijesnu analogiju) »da u takvim vremenima obično ne nastaju velika djela ni veliki tekstovi revolucije«. jer se centar interesa prenosi tada na društveno-politička pitanja, koja u prvi plan postavljaju političke organizacije i političari, dok na umjetničkom području nema »strasnih odnosa« karakterističnih za značajne književne pokrete. Zato, kaže Kozak, »stvaralaštvo se ograničava na pjesme, slike, prizore, memoare, autobiografska djela i dramske scene« (411). Tako su i Kozak i Vidmar (potonji ograničujući problem na pitanje dramskoga stvaranja) ustvrdili nepogodnost revolucionarnih razdoblja za umjetničko stvaranje.

S njihovim gledištima otpočeo je polemiku Boris Zihlerl, suprotstavljajući im svoje mišljenje. Ako shvatimo revolucionarno razdoblje usko i ograničimo ga samo

² Kozak najplodnijim razdobljem te književnosti, po mo mmišljenju nepravilno smatra vrijeme oko Moskovskog kongresa sovjetskih pisaca (1934), oslanjajući se na Buharinov plaidoyer za kvalitetu u poeziji održan na tom Kongresu, zaboravljajući, da je taj Buharinov plaidoyer, održan dvije godine poslije odluke CK SKP(b) o književnosti (kojom je prividno oslobodio rusku književnost od monopola jedne književne organizacije; da bi ga zamijenio drugim, daleko »monopolitskijim«) značio uz Olješin istup labudi pjev slobodne književnosti. Isto su tako djela, koja Kozak ističe kao argument za svoju tezu, začeta daleko ranije i u jednoj posve drugoj atmosferi (A. N. Tolstoj započeo je svoj »Hod po mukama« još u emigraciji, a »Tihi Don« Šolohova počeo se štampati godine 1928.).

na skidanje preživjele klase s vlasti i na oružani sukob (Francuska 1789—1794, Rusija 1917—1922, Jugoslavija 1941—1945), tada u povijesnom smislu stoje tvrdnje o nepogodnosti revolucionarnih razdoblja za umjetničko stvaranje, s time, da su neke oblasti književnosti od toga izuzete (Ziherl) i navodi novi polet Župančićeve poezije, zatim liriku Mateja Bora (Kajuha za vrijeme NOB). Ali ni to ne zato, što bi imali u tom revolucionarnom razdoblju »u najužem smislu« odlučnu riječ političari, ili što bi ono izmijenilo shvaćanje o ulozi ličnosti u povijesti, već zato, jer je »usred revolucionarnog ili ratnog vihora teško zamisliti stvaranje monumentalnih umjetničkih djela« (915). Ali Ziherl smatra, da revolucionarnim razdobljem moramo smatrati širi vremenski period, razdoblje velikih društvenih promjena u jednoj ili više zemalja, u kome »odlučne bitke napredne klase plamte čas ovdje čas ondje, djeluju jedna na drugu, vode u revolucionarne i kontrarevolucionarne ratove«. Ako tako shvatimo revolucionarna razdoblja, mi ćemo vidjeti, da su upravo ona razvila umjetničko djelovanje. Tako je prijelaz iz feudalnog Srednjeg vijeka u buržoaski svijet dao u Italiji Dantea, u Francuskoj Rabelaisa, Španiji Cervantesa, Engleskoj Marlowa i Shakespearea. Drugo značajno revolucionarno razdoblje u povijesti moderne Evrope, kome je žarište Francuska revolucija i čije trajanje valja proširiti na čitavu prvu polovicu 19. stoljeća, dalo je Balzaca, veliku evropsku romantiku, polet književnosti u Poljskoj, Rusiji u jugoistočnoj Evropi. Isto tako su veliki društveni potresi u klasičnoj Grčkoj dali s jedne strane Homera, a s druge strane (vrijeme od Klisenovih reformi do Peloponeskog rata) Eshila, Sofokla, Euripida i Aristofana. Na osnovu svega toga Ziherl zaključuje, da su najveća umjetnička djela nastala upravo u razdobljima, koja su značila prijelaze iz jedne društveno-političke formacije u drugu, te da prema tome povijesnim analogijama ne možemo objašnjavati slabosti savremenog književnog stvaranja, te moramo analizirati »savremenu stvarnost samu i u njoj tražiti zapreke, koje stoje na putu punom razmahu književnosti u vrijeme socijalističkih preobrazbi«. Predmetom takve analize mora biti prema tome »preuzeta kulturna baština iz posljednjeg razdoblja u razvitku domaćeg i svjetskog kapitalizma, naročito pak historijske specifičnosti prelaznog razdoblja iz kapitalizma u komunizam« (916).

Time je Ziherl prenio diskusiju na drugi plan i otvorio nova pitanja, od kojih su oba važna za naučno kritičko tretiranje naše književnosti i njena razvitka. Kritička analiza kulturne baštine, koju naše revolucionarno razdoblje preuzima i koja u njemu još uvijek aktivno djeluje, morat će osvjetliti mnoge probleme naše književnosti i umjetnosti uopće. A još više od toga analiza historijskih specifičnosti ovog našeg razdoblja djelovanja kao stimulansa ili kočnica za umjetničko stvaranje. Diskusija, koja je tako objektivno i bez ekskluzivnosti i nametanja mišljenja vođena u Sloveniji, djeluje ohrabrujuće i stvara uvjerenje, da će do takvih naučnih analiza kod nas i doći.

IS PRA V A K

U članku Đure Kurepe povodom desetgodišnjice Nikole Tesle treba ispraviti: na str. 269 red 22 odozgo mjesto: »nekoliko problema...« treba da stoji »...nekoliko organa spoznajemo prirodu na taj i takav način i t. d. i t. d. Eto nekoliko problema...«

P R I K A Z I I O S V R T I

D. Pejović

»SMISAO I BESMISAO« MERLEAU-PONTYJA¹

Knjiga poznatog francuskog egzistencijalista² sadrži niz eseja i članaka, koji su tematski grupirani u tri dijela: 1. Napisi; 2. Ideje; 3. Politika.

»Napisi« su članci o raznim općim umjetničkim temama s raznim područja i međusobno ne čine cjelinu.

Prvi članak, s kojim se susrećemo, nosi naslov »Cézannova sumnja«, a posvećen je problemu slikarskog izraza kao i smisla slikarstva i umjetnosti uopće. Međutim, ne radi se tu o nekim principijelnim tezama likovno-teoretskog karaktera, već je to više manje površno i esejističko nabacivanje problema, od kojih dobar dio u članku ne nalazi rješavanja. Ima tu i refleksija o impresionizmu, o Valéryjevoj »Metodi Leonarda da Vinci« i drugih slično skiciranih problema suvremenog slikarstva.

U drugom članku autor razmatra pitanje odnosa književnosti i filozofije pod naslovom »Roman i metafizika«. Polazi se od pretpostavke, da »djelo svakog velikog romansijera uvijek nosi dvije do tri filozofske ideje; to je, na primjer, Ja i Sloboda kod Stendhala, tajna historije kao pojave smisla u slučajnosti događaja kod Balzaca, obavijenost prošlog u sadašnjem i sadašnjost izgubljenog vremena kod Prousta«.³ Ta

se teza razvija i argumentira nizom primjera, a krajnji cilj članka leži u tome da dokaže, »da je to jedan svijet, čija književnost, filozofija kao i politika jesu samo njegovi različiti izrazi«.⁴

Ono, što je svakako vrijedno za nas u članku, to je pravilna teza o jedinstvu svake određene duhovne epohe, koje se manifestira u svim njenim slojevima, od ekonomije do umjetnosti, kao određena društvena svijest.

Ostali nas članci u prvom dijelu knjige toliko ne zanimaju. To su dva članka, od kojih je prvi — »Jedan skandalozan autor« — uperen protiv J. P. Sartra, a drugi, pod naslovom »Kino i nova psihologija«, posvećen je filmskoj problematici.

*
* *

»Ideje« sadrže već mnogo interesantnije materijale. U njima su najbolji autorovi eseji posvećeni filozofskim problemima. To su centralni eseji knjige. U njima se pokazuje široka opća i specijalno filozofska kultura autora. Njegova kritika zadire i u detalje, tako da bi se lako moglo doći do uvjerenja, da takvi stručni članci i ne spadaju u knjigu eseja.

»Egzistencijalizam kod Hegela« — to je prvi esej u ovoj grupi. Naslov nimalo ne začuđuje, kad se ima na umu, da gotovo svi egzistencijalisti, a posebno francuski — i to naročito u svojim poslijeratnim spisima — od svih fi-

¹ Maurice Merleau-Ponty: Sens et Non-sens; 2 ed., Nagel Paris 1948. — 380 p. — in 16°.

² Ostala djela: »Phénoménologie de la perception«, »Humanisme et terreur« »Structure de comportement«.

³ Sens et Non-sens, p. 51.

⁴ Ibid — p. 53.

lozofa prošlosti najviše spominju imena Hegela i Marxa. Na prvi pogled čini se paradoksalno, da se uz Kierkegaarda, Nietzschea, Jaspersa i Heideggera — tih učitelja i uzora francuskoga egzistencijalizma — spominju dva najveća imena XIX. stoljeća. Međutim, tko je iole upućen u egzistencijalističku literaturu, zna, da to nije nimalo slučajno.

Esej je napisan povodom jednog predavanja Jeana Hippolyta, francuskog prevodioca i komentatora »Fenomenologije duha«, i autora poznatog djela: »Structure et genèse de la Phénoménologie de l'esprit«. Problem je postavljen kao odnos racionalnog i iracionalnog i njihove totalne sinteze. To se nedvosmisleno pokazuje, kad čitamo, na pr., jednu takvu formulaciju, koja ukazuje na jezgru egzistencijalističkog problema: »Od Hegela potječe sve, što je veliko u filozofiji posljednjeg stoljeća — na primjer filozofija marksizma, Nietzschea, fenomenologija i njemački egzistencijalizam, psihoanaliza; — on je započeo pokušaj istraživanja iracionalnog i njegove integracije u jedan prošireni um, koji ostaje zadatak našeg stoljeća«⁵.

U tome je kvintesencija problema Merleau-Pontyja. Kad ga je tako postavio, autor pokušava pokazati, što je egzistencijalističko kod Hegela, i to u njegovim tekstovima. On kaže, da je »... Kierkegaard potpuno pravilno odbacio Hegelovu koncepciju historije iz 1827., jer ova subordinira individuum sudbini vlastitog života idejâ«⁶. Međutim, individualna egzistencija čovjeka ne može se reducirati na nešto, što je prelazi u svome određenju. »Ova Kierkegaardova objecka u osnovi se podudara s Marxovom«⁷ — kaže M. Ponty. Nama se čini, da autor ovdje aludira na rane Marxove radove, prije svega na »Ekonomsko-filozofski rukopis« (1844) i na »Njemačku ideologiju« (1845—46). U tim se tekstovima najoštri-

je manifestira Marxova kritika Hegela i njegove mistike ideja. Ali pozicija Marxa suprotna je Kierkegaardovoj; dok Marx kritizira Hegela u ime totalnog čovjeka budućnosti, čija se klica krije u proleterijatu, Kierkegaardova kritika uperena je protiv svega konkretnoga u Hegelu i ona vuče natrag, u mistično-religioznu ekstazu.

Identifikacija kritike Hegela — slijeva i zdesna — ukazuje samo na suvremenu egzistencijalističku intenciju da pomiri ekstreme, da se postavi na neku imaginarnu sredinu između revolucionarnog i konzervativnog, između religioznog i ateističkog, između starog i novog.

Po uzoru na neke njemačke autore (Kroner, Nohl, Dilthey), M. Ponty suprotstavlja Hegelu iz 1827. — »pruskom državnom filozofu« — rane Hegelove radove⁸, na čijem vrhuncu stoji »Fenomenologija duha«, prvo Hegelovo sistematsko djelo.

Koji problem postavlja Hegel u Fenomenologiji, kako ga rješava, i na koncu — zašto je on tako važan za egzistencijalizam?

Autor nam odgovara slijedeće: »Može se govoriti o egzistencijalizmu kod Hegela prije svega u tom smislu, da se on ne namjerava okovati pojmovima, već otkriva imanentnu logiku ljudskog iskustva na svim njegovim sektorima. Ne radi se — kao u »Kritici čistog teorijskog uma« — samo o znanju, pod kojim je uslovom naučno iskustvo moguće, već o znanju uopće, kada je moralno, estetsko, religiozno iskustvo moguće; o opisivaju fundamentalnog položaja čovjeka prema svijetu i prema drugima i o razumijevanju religijâ, moralâ, umjetničkih djela, ekonomskih i pravnih sistema kao tolikih načina, na koje čovjek može da izbjegne teškoće svoga stanja

⁸ To su Nohlovi »Hegels theologische Jugendschriften« Jenenser Logik«, »Metaphisik und Naturphilosophie« i »Realphilosophie« Hoffmeistera i »System der Sittlichkeit«.

ili da im okrene lice. Ovdje iskustvo nije više kao kod Kanta samo naš kontemplativni dodir s osjetnim svijetom... To nije više iskustvo laboratorija, to je ogled života«⁹.

Kad je tako »pokazao« u čemu je navodni egzistencijalizam Hegela — a nije pokazao ništa — autor patetično zaključuje: »Točnije rečeno, postoji egzistencijalizam Hegela u tom smislu, da za njega čovjek nije u prvi mah svijest, koja mahita u jasnoći svojih vlastitih misli, već život, koji je dat sam sebi, koji traži razumijevanje samoga sebe. Čitava »Fenomenologija duha« opisuje ovaj napor, koji čovjek čini da bi došao k sebi«¹⁰.

To je opća ocjena. Ali ona je pogrešna, utoliko više što autor nastoji tu ocjenu prikazati kao identičnu s Marxovom kritikom Hegela. Marx je pisao o »Fenomenologiji«, između ostalog i ovo: »Za Hegela se ljudsko biće, čovjek, identificira sa samosviješću. Čitavo otuđenje ljudskoga bića nije dakle ništa drugo nego otuđenje samosviješći«¹¹.

Prema tome M. Ponty traži u Hegelu nešto čega nema ili čak u Hegelu traži nekakav »marksistički« egzistencijalizam. Nadalje, autor još govori o pojmu smrti¹² u »Fenomenologiji duha«, o pojmu vremenitosti (Zeitlichkeit, Temporalité) kod Hegela i kod Heideggera, kome ovaj posljednji posvećuje jedan odjeljak svoga djela »Sein und Zeit«.

Kod Hegela međutim nema egzistencijalizma, i »dokazivati« suprotno u najmanju ruku znači vršiti nasilje nad njegovim djelom. Zbog toga je osnovni cilj eseja promašen. Esej je interesantan samo utoliko što nas upućuje u intencije egzistencijalizma i njegovu me-

⁹ Sens et non-sens p. 128. sq.

¹⁰ Op. cit. XX. p. 129. sq.

¹¹ K. Marx, »Ekonomsko-filozofski rukopis«, 1844, MEGA I, 3; S. 156. sq.

¹² Up. A. Kojève, »Introduction à la lecture de Hegel« — Paris, Gallimard 1948.

todu eksploatacije i prisvajanja svega, što njemu konvenira.

Esej »Prepirka o egzistencijalizmu« u svom prvom dijelu iznosi neke objecka na Sartrov »L'Être et le néant«, kao i komparacije nekih rješenja osnovnih egzistencijalističkih problema kod Sartra i Gabriela Marcela¹³. To je u neku ruku konfrontacija »ateističkog« i »katoičkog« egzistencijalizma i iznošenje njihovih dodirnih i spornih točaka¹⁴.

Točno je, naime, da je G. Marcel Sartra proglasio materijalistom, a Henri Lefèbvre idealistom. Naravno da to egzistencijalistima još više imponira kad ih i drugi guraju na t. zv. »srednji«, treći put, jer to samo pogoduje njihovoj vlastitoj izvornoj intenciji ne samo u filozofiji već i u politici, umjetnosti i t. d.¹⁵

Merleau-Ponty s dosta prava odbacuje slabe i konfuzne objecka, koje Lefèbvre upućuje na Sartrovu adresu i s lažom dokazuje, da je ono, što propovijeda Lefèbvre, »dijalektički materijalizam« sovjetske redakcije (tipa Pavlov, Rozental, Mitin, Leonov). Lefèbvrova filozofija samo je naivni realizam, koji u modernoj filozofiji nema prava da se legitimira kao posljednja riječ znanosti. M. Ponty na to primjećuje: »Ima, kao što je poznato, jedan marksizam, koji se bez muke postavlja s one strane Sartrovih problema, to je onaj, koji apsolutno negira unutrašnjost, koji svjest tretira kao jedan dio svijeta, kao odraz predmeta, nusprodukt bitka i na kraju, da

¹³ Ovaj kršćanski egzistencijalist za to Sartrovo djelo kaže: »... da se na svakoj stranici osjeća utjecaj Heideggera, pa čak i u formi.« — C. f. »Homo Viator« — ed. Aubier, Paris 1947, p. 233 sq.

¹⁴ Up. o tome: Jean Paul Sartre — »Existentialisme est un humanisme«, Paris, Nagel 1948.

¹⁵ Najnoviji događaji u vezi sa Sartrovim člankom »Komunisti i mir«, koji je ovog ljeta objavljen u »Temps modernes«, pokazuju da je Sartre taj srednji put napustio i priklonio se KPF i Informbirou.

⁵ Op. cit. — p. 125.

⁶ Ibid p. 127.

⁷ Loc. cit.

govorimo jednim jezikom, koji nikad nije bio marksistički, i kao epifonomen¹⁶. Autor takve teoretičare naziva metafizičarima, jer u čovjeku ne vide aktivno biće.

Čovjek zaista nije samo »onaj koji odražava«, već je dio bitka koji spoznaje, a spoznaje zato, jer se prema cjelini bitka odnosi tako, da ga transformira, da ga praktično mijenja i tako jedini spoznaje sve druge oblike bitka, koji postaju sistem tek ljudskim zahvatom u bitak. Toga Marleu-Ponty ne vidi i zato griješi.

Esej »Oko marksizma« posvećen je Thierry Maulnieru i njegovu spisu »Violence et conscience.« Tu su u pitanju neki opće poznati sociološki problemi, pa se ne ćemo na njih osvrutati. Treba, međutim, podvući, da autor na nekoliko mjesta ističe problem razvika SSSR-a i podvlači neke karakteristične momente u njegovoj unutrašnjoj i vanjskoj politici u toku posljednjih godina. To je, na pr., pitanje »...tolike razlike najamnine, koja je tamo veća nego u kapitalističkom režimu...« i t. d.¹⁷

I na kraju točno zaključuje: »...treba priznati, da politika SSSR-a ne može više biti univerzalna politika, s kojom bi se marksisti sviju zemalja neposredno slagali, kao što su i za francuskog komunistu putovi revolucije u sadašnjosti vrlo različiti od onih, koji su bili predviđeni doktrinom, koja nije dovoljna da bi se sudilo o svakoj stvari u politici i da bi se u svakom slučaju znalo što da se radi...«¹⁸

Time smo došli do najinteresantnijeg i najaktuelnijeg eseja knjige: »Marksizam i filozofija.«

Čitav je esej napisan na osnovu solidnog poznavanja tekstova i materijala i prilično je oštro uperen protiv francuskih kominformovskih marksista. Pro-

blemi, koje autor dotiče, vrlo su aktuelni. U svojim postavkama i rješenjima autor respektira od Marxovih tekstova prije svega rane spise: »Prilog kritici Hegelove filozofije prava« i »Njemačku ideologiju«, a centralni mu je oslonac opis »Nacionalne ekonomije i filozofije« (ili kako je drugi nazivaju »Ekonomsko-filozofski rukopis«), ranog Marxova spisa, koji je otkriven i objavljen tek tri-desetih godina ovog stoljeća.

Esej počinje ovim značajnim riječima: »Dobiva se čudna ideja o marksizmu i o njegovim odnosima s filozofijom, ako se on prosuđuje po spisima izvjesnih suvremenih marksista«¹⁹. U prilog ovoj svojoj tezi autor citira neke stavove P. Navilla, Garaudyja, Georgesa, Cogniauta i konfrontira im jedan rani Lukacsev spis²⁰, jer taj — po autorovu mišljenju — jedini zahvaća centralni problem marksizma: samootuđenje čovjeka, koji u »Kapitalu«, gledan iz političko-ekonomskog aspekta, figurira pod terminom »fetišizam robe«.

Merleau-Ponty oštro polemizira protiv pogrešne intepretacije marksizma kao samo neke dijalektike prirode i t. d. Međutim, on odmah zatim i griješi kad jednostrano insistira na tome da nema dijalektike bez čovjeka: »Ako je ona (t. j. priroda — D. P.) dijalektična, to je zato, jer se radi o prirodi opaženoj od strane čovjeka i nedjeljivoj od ljudske djelatnosti, o kojoj Marx govori u »Tezama o Feuerbachu« i »Njemačkoj ideologiji«²¹.

Pobijajući metafizički materijalizam, M. Ponty pada u idealizam. Dijalektika bitka objavljuje nam se samo posredstvom praktičnog zahvata u bitak, ali činjenica da bitak tek tada postaje predmetom i progovara, ne mijenja ništa na stvari da bitak jest i prije i nezavisno od toga, da li ga netko spoznaje.

¹⁶ Op. cit. p. 253.

²⁰ Georg Lukacs: »Geschichte und Klassenbewusstsein«, Berlin 1923.

²¹ »Sens et non-sens«, p. 256.

»Kod životinja nema ni ekonomskog života, ni robe, ni fetišizma robe, ni revolta protiv tog fetišizma. Te pojave moguće su samo kod čovjeka, zato što čovjek nije stvar ili samo životinja, jer on ima privilegiju da se odnosi prema drugoj stvari kao svojoj, jer on ne samo da jest, već »egzistira«²².

Jedino se čovjek zaista odnosi prema bitku, ali ne tako da »egzistira« (u strahu, tjeskobi, brizi etc.) već tako i zato, jer ga praktično prisvaja, jer ga mijenja, i u tome mijenjanju bitak postaje čovjekov, postaje svijet.

Samim terminom »egzistencije« nismo još ništa odredili na čovjeku, što bi bilo njegova suština, a suština je čovjeka njegova revolucionarna praksa shvaćena kao transformacija bitka po sebi u predmet. Terminom »egzistencija« autor pokazuje, da se iz okvira pasivnog i kon-templativnog akta nije ni malo maknuo prema jednom realnom zasnivanju smisla čovjeka.

Autor sad postavlja pitanje: Što je pokretač historije? Tko je nosilac ove dimenzije za Marxa? Priroda ili svijest? Subjekt ili objekt? Možda Merleau-Pontyjeva egzistencija? — Dimenzija se povijesti korijeni u nečemu trećem, što nije ni jedno ni drugo, već nešto treće, a to treće ujedinjuje u sebi i jedno i drugo — to je stvaralačka praksa, praksa ne samo na tehnološkom, ekonomskom ili socijalnom smislu, već praksa kao totalna transformacija bitka iz bitka po sebi u bitak za nas. Autor citira, ali svojim terminom »egzistencija« zasjenjuje pravi smisao Marxova citata prema kojem »... sva prethodna historija nije ništa drugo nego proizvodnja čovjeka ljudskim radom, dakle postojanje prirode za čovjeka«²³.

Autor navodi još neke citate iz »Ekonomsko filozofskog rukopisa«, ali svi oni,

²² Op. cit. p. 260.

²³ Op. cit. p. 263. (Karl Marx, »Economie politique et Philosophie«, trad. Mollitor, p. 40).

pravilno shvaćeni, idu protiv njegove teze.

Tvrditi da čovjek nije samo subjekt, samosvijest ili pasivno ogledalo materije, da spoznaja nije samo ideološki proces i t. d., ima pravo samo onaj, koji vidi pravi horizont, iz koga se može odčitati suština čovjeka. Taj horizont je horizont konkretnog totaliteta čovjeka u Marxovu smislu.

Autor nešto niže eksplicira neke stavove iz »Nacionalne ekonomije i filozofije« i napominje, da je »Kapital« ... fenomenologija konkretnog duha. To je praktički materijalizam²⁴. Ali odmah zatim on Marxa mistificira svojim natezanjem nekih stavova u egzistencijalističke vode: »Ova konkretna misao, koju Marx naziva kritičkom, da bi je razlikovao od spekulativne filozofije, to je ono, što drugi predlažu pod imenom, »egzistencijalne filozofije«²⁵.

Marksizam je egzistencijalizam! Marx je osnivač egzistencijalističke filozofije! — Kojih li otkrića! Kako vidimo, ovdje nam Merleau-Ponty servira zaista samo besmisao bez smisla.

Iz ovoga, što smo rekli jasno je da teoretski aspekt marksizma i egzistencijalizma leži u sasvim drugoj dimenziji. Dok egzistencijalizam predstavlja zadnji izdanak idealizma (specijalno filozofije života i fenomenologije u Njemačkoj a bergsonizma u Francuskoj) marksizam znači prvi prodor misli u istinu bitka i prave suštine čovjeka. To je smisao Marxove teorije konkretne alijencije, i svaka je dvosmislenost tu isključena.

Za Marxa je čovjek biće, koje bivstvuje među drugim bićima na osebujuć način time što mijenja cjelinu svih drugih bića a time i sam bitak. I zato suština čovjeka ne može biti ni u jednoj sferi ili sloju stvarnosti uzetom za sebe, nego ona leži podjednako u svim slojevima bitka i ove ujedinjuje time što ih mijenja. Čovjek »egzistira« tako, da

²⁴ Op. cit. p. 270.

²⁵ Op. cit. p. 271.

mijenja bitak, a ne da se boji, brine i t. d.

Činjenica da naš autor iz aktivističkog humanizma spisa mladog Marxa izvlači sasvim suprotne zaključke ukazuje na potrebu što detaljnije monografske obrade problema mladih radova, koja do danas gotovo potpuno izostaje. To omogućuje takva i slična pogrešna tumačenja genijalnih ranih Marxovih spisa, koji nisu nikakve mladenačke zablude, kako neki sasvim pogrešno misle, već prolegomena za »Kapital.« Štoviše, ni jedan osnovni problem »Kapitala«, ne postoji koji već 1844. u »Ekonomsko filozofskom rukopisu« ne bi bio barem globalno skiciran.

*

Od ostalih eseja posvećenih politici vrijedno je spomenuti »Za istinu.« U njemu se raskrinkava politika SSSR-a kao nesocijalistička, a u zaključnim stavovima manifestira se i autorov pozitivni stav prema FNRJ poslije rezolucije Kominforma.

Napis je zanimljiv utoliko, što iznosi mnoge važne momente u politici SSSR-a, koji su pokazali degeneraciju socijalizma u toj zemlji i prije napada na Jugoslaviju 1948. On je dobar i zato, što još 1945. iznosi neke simptome, dakle u vrijeme kad je ugled SSSR-a na Zapadu bio relativno porastao u odnosu na recimo 1939. (pakt s Hitlerom) zbog velikog udjela u pobjedi nad fašizmom.

Posljednji esej »Heraj Čovjek« posvećen je problemu suvremenog heroja i heroizma. U njemu se tvrdi, da suvremeni heroj nije više heroj Hegela, kod koga se heroizam sastojao u shvaćanju putova svjetskog duha, niti da je sličan heroju Nietzschea, za koga je heroizam značio izdržavanje i hrabro podnošenje udaraca sudbine (Amor fati). Za primjer suvremenog heroja uzima se Robert Jordan, glavni junak poznatog Hemingwayeva romana »Kome zvono zvonilo«.

Heroji prošlosti su, prema autoru vjerovali u svoj cilj i religiozno se odnosili prema njegovu postignuću. Karakteristika je suvremenog heroja, naprotiv, nejasnoća cilja, tajnovitost i skrivenost događaja, koji prethode cilju. »Nikada ljudi nisu bolje iskusili, da je pravac stvari vijugav, da su mnoga pitanja smjela i da su sami u svijetu i jedni pred drugima. Ponekad, međutim, u ljubavi, u akciji oni se međusobno slože, i događaji odgovaraju njihovoj volji«²⁷.

Suvremeni heroj, dakle, stoji pred zagonetkom smisla povijesti, mora ga odgonetati, da bi se u svijetu konkretno odredio prema svim zbivanjima. Zato nema jasnoće cilja. Suvremeni čovjek je, prema M. Pontyju, egzistencijalist. Čovjek bez svoje krivnje bačen u svijet i u tome kaosu besmisla on mora tražiti smisao, naći i odrediti sama sebe u svijetu. Tražiti u besmislu smisao, ustrajati na tom klizavom i opskurnom putu — to je heroizam, završava Marleau-Ponty.

*

Ukazali smo ukratko na neke čvorne probleme u knjizi našeg autora. Iako je on egzistencijalist, neki problemi, koje postavlja, dobivaju i pravilno osvjetljenje. U licu autora također se manifestira i svestran interes za sve suvremene aktuelne probleme dana od filozofije i umjetnosti pa do najsvakodnevnijih političkih pitanja. Mnogi problemi u knjizi postavljeni su pogrešno i zbog toga ne mogu imati ni pravilno rješenje. Njihova obrada, međutim, za nas mora biti zanimljiva iz više razloga. S jedne strane, marksisti moraju slušati svoje protivnike, da bi znali gdje, kada i kako se protiv njih mogu uspješno i pobjedonosno boriti. S druge strane, ti filozofski eseji upućuju nas u jedan aspekt suvremene zapadnjačke filozofije, od koje se, uzevši u cjelini, može i danas naučiti nešto pozitivno i novo.

²⁷ Op. cit. p. 379.

Mladen Zvonarević:

Psihološka ispitivanja na srpskoj djeci u Švicarskoj za vrijeme II. svjetskog rata

Franziska Baumgarten und M. Tramer: Kinderzeichnungen in vergleichend psychologischer Beleuchtung-Untersuchungen an serbischen Kinder — (Dječji crteži u svijetlu komparativne psihologije—ispitivanja na srpskoj djeci). »Zeitschrift für Kinderpsychiatrie«, Basel, Schweiz, Heft 6, mart 1943.

Ovaj kraći rad poznatog švicarskog psihologa Franciske Baumgarten prelazi donekle okvire jednog usko specijalističkog rada s ovog područja. Za nas je on interesantan u prvom redu zbog toga, što su u njemu dati rezultati nekih eksperimenata vršenih na našoj djeci, koja su stjecajem okolnosti dospjela za vrijeme rata u Švicarsku. S druge strane, ovaj rad predstavlja još jedan priloga pitanju, koje svakog zanima: kako su u prošlom ratu djeca reagirala na događaje, kojima su bili svjedoci, i kakve su tragove ostavili na njima ti strašni dani. I, konačno, ovaj nam rad daje uvid u jednu od najraširenijih metoda dječje psihologije, u metodu dječjeg crteža.

U ljeto 1942. g., posredovanjem švicarskog Crvenog križa, došla je u Švicarsku na oporavak jedna grupa srpske djece, 107 dječaka i 165 djevojčica, u dobi od 5 do 12 godina, porijeklom većinom iz Beograda i Niša. Djeca su bila smještena u zajedničkim logorima (dječaci odvojeno od djevojčica), što je znatno olakšavalo vršenje eksperimenata na njima.

Odmah u početku autori navode jednu poteškoću, s kojom su se susreli u radu s djecom. To je bio problem jezika, jer nijedan od autora ne poznaje naš jezik. No s time u vezi oni odmah podvlače i jedan drugi momenat, naime, da eksperimente na djeci neke nacije u pravilu vrše psiholozi, koji i sami pripadaju toj istoj naciji. To, doduše, olakšava tim psiholozima u znatnoj mjeri njihov posao, ali istovremeno može smanjiti objektivnost pri interpretiranju dobivenih rezultata upravo zato, što se ra-

di o djeci vlastitog naroda. U slučaju naših autora, koji rade sa djecom nacije kojoj sami ne pripadaju, lakše je bilo sačuvati objektivnost upravo zbog toga, što se ne radi o djeci vlastite nego tuđe nacije. Ovo nepoznavanje našeg jezika na neki je način »nametnulo« autorima određenu metodiku eksperimenata. U nemogućnosti da koriste živ jezik kao sredstvo ispitivanja, oni su, sasvim opravdano, pribjegli »jeziku«, koji je univerzalan za svu djecu — dječjem crtežu. Ta je metoda, upravo kod djece te dobi, raširena i oprobana metoda dječje psihologije, čiji rezultati često daju bolji uvid u psihički život djeteta nego mnoge druge, isključivo verbalne metode.

Sama metoda eksperimenta bila je ukratko ova: svako dijete dobilo je zadatak da nacrt napose tri odvojena crteža: 1) jednu ljudsku figuru, i to muškarca, ženu ili dijete, 2) da nacrt »nešto iz fantazije«, 3) da prema vlastitoj želji nacrt »nešto iz domovine«. Svako je dijete radilo potpuno samostalno, crtalo je običnom grafitnom olovkom, a vrijeme rada nije bilo ograničeno. Za sam tok rada djece autori, pored ostalog, ističu dva interesantna momenta. Prvi je bio kod izbora olovaka za crtanje. Djeci su bile stavljene na raspolaganje olovke, koje su *izvana* bile različito obojene: crveno, zeleno ili smeđe (sve su olovke inače bile obične grafitne olovke). Djevojčice su gotovo bez izuzetka izabirale za sebe crveno obojene olovke, dječaci, naprotiv, u ogromnoj većini zelene i smeđe. Drugi zanimljiv momenat bio je taj da su neki dječaci

prije započinjanja »pravog« crteža napravili sebi najprije skicu crteža, dok ni jedna jedina djevojčica to nije učinila. Isto su tako mnogi dječaci prepolovili papir, koji su dobili za crtanje, a to također nije učinila nijedna djevojčica. Autori tumače to prethodno skiciranje kod dječjaka, kao »bez sumnje jednu vrst opreza, ako već ne želimo upotrebiti riječ planiranje«. Prepolovljavanje papira od strane dječjaka autori ne tumače toliko nekim naročitim smislom za štednju, koliko težnjom da se što potpunije i svrsishodnije iskoristi materijal, koji je stavljen na raspolaganje. Sva su ova zapažanja vrlo interesantna, jer govore o izvjesnim razlikama između muške i ženske djece već i u ovoj vrlo ranoj dobi.

Nakon što su od djece na taj način dobiveni crteži, prišlo se analizi tih crteža. Ta se analiza, u osnovi, kretala u dva pravca: s jedne strane, analiziralo se kako djeca crtaju, t. j. gledalo se na veću ili manju spretnost u njihovom grafičkom izražavanju. S druge strane, analiziralo se što djeca crtaju, t. j. tema i sadržaj samoga crteža. Istovremeno se, što je naročito zanimljivo, vršilo uspoređivanje dobivenih crteža s analognim crtežima dobivenim na djeci drugih nacija od strane raznih drugih ispitivača. Prostor nam ne dopušta da ulazimo u detalje te analize, kao i u sve komentare, koje su autori učinili, pa ćemo zato skicirati samo neke momente, koji nam se čine najinteresantnijima i najvažnijima.

1. Crteži ljudske figure uspoređeni su sa standardima isto takvih crteža švicarske djece, koje je utvrdio psiholog J. Wintsch na bazi ispitivanja velikog broja djece. Autori su utvrdili, da je prosjek kvaliteta ovih crteža naše djece znatno iznad prosjeka istih crteža švicarske djece, a kod naše djece nekih doba taj je prosjek upravo iznenađujuće visok.

2. Uspoređivanje crteža fantazije naših dječjaka i naših djevojčica među so-

bom pokazalo je prilično velike razlike između njih. Tako se dječaci razlikuju od djevojčica:

a) Mnogo češće crtaju događaje s ratnom tematikom nego djevojčice. Kod ovih crtrža autori naročito podvlače, da svi ti crteži, uz vrlo rijetke izuzetke, predstavljaju zapravo borbu tehnike (avion protiv aviona, ratni brod protiv aviona, tenk protiv tenka i slično), a samo je izuzetno prikazana direktna borba ljudi (Mann gegen Mann). Oni tu ističu razliku između ratnih crteža naše djece i sličnih crteža njemačke djece u periodu I. svjetskog rata, koji su bili prepuni, borbe prsa o prsa. Tu razliku autori s pravom ili ne, objašnjavaju kod naše djece pomanjkanjem mržnje prema neprijatelju kao čovjeku, kao, na neki način, većom pomirljivošću naše djece. Meni se takvo objašnjenje čini u najmanju ruku nepotpuno, jer se tu gube iz vida dva momenta. Prvo, tu seradilo o našoj djeci, koja su relativno rano (1942 g.) otišla iz zemlje i nisu možda iskusila rat sa svim njegovim strahotama. I drugo, zaboravlja se ogromna razlika u upotrebi tehnike u Prvom i Drugom svjetskom ratu, jer je sasvim prirodno, da je baš u Drugom ratu ratna tehnika morala da zauzme daleko veće mjesto u dječjoj mašti nego u Prvom.

b) Patriotska osjećanja došla su češće do izražaja kod dječjaka nego kod djevojčica. Tako su dječaci često, pored ostalog, crtali srpsku zastavu (djevojčice samo tri puta), a interesantno je, da su na nekim crtežima nacrtane zajedno srpska i švicarska zastava, što autori pravilno tumače kao izraz zahvalnosti djece onoj zemlji, koja ih je primila.

c) Kod dječjaka se vrlo često susreće nacrtan »cowboy«. Autori podvlače, da je taj lik izraz »težnje za slobodom, neobuzdanošću, junaštvom, za vratolomnim podvizima i savladavanjem poteškoća«. To odgovara »nekim unutarnjim potrebama srpskih dječjaka«. Kod crteža »cowboya« još je nešto interesantno, naimé,

s uzrastom dječjaka raste i veličina same nacrtane figure. Mali dječaci crtaju sićušnog »cowboya«, a kod većih je dječjaka i nacrtani »cowboy« većih dimenzija. »Što ono (dijete) više raste, to veće dimenzije pripisuje, u pravilu, i svojoj okolini.«

d) Ukoliko su crtali prirodu, dječaci su crtali uvijek samo drveće, dok djevojčice crtaju drveće, ali i cvijeće u većoj mjeri.

e) Iz uspoređivanja crteža dječjaka i djevojčica općenito se može reći, da dječaci pokazuju mnogo veći smisao za realnost, više su raspoloženi za »egzaktano« prikazivanje stvarnosti, dok su djevojčice u tom pogledu raspoložene više »umjetnički«, pokazujući pritom izrazit smisao za ornamentiku. Sličnu činjenicu pokazala su i ispitivanja švicarske djece g. 1942. u Bazelu, kad su djeca imala zadatak da crtaju životinje u zoološkom vrtu. I tu su se dječaci pokazali mnogo konkretniji i realniji od djevojčica.

3. Na temelju analize spomenutih crteža naše djece autori su također pokušali odrediti i razvitak seksualnog interesa kod njih, i to prema tome, u kojoj su mjeri djeca jednoga spola prikazivala u svojim crtežima djecu ili odrasle drugoga spola. Pokazalo se, da kod mlade djece preteže želja za drugom istog spola, kod veće djece za drugom suprotnog spola. Tako su djevojčice od 8 godina nacrtale dječjaka svega u 3% slučajeva, dok se kod 12-godišnjih djevojčica crtež dječjaka javlja u 55% slučajeva. Kod dječjaka od 8 godina ženska figura nije ni jednom nacrtana, a kod onih od 12 godina nacrtana je u svega 10% slučajeva. Ovo još jednom potvrđuje činjenicu o ranijem spolnom sazrijevanju djevojčica, koje u dobi od 12 godina crtaju muški lik u 55% slučajeva, dok dječaci iste dobi crtaju ženski lik u 10% slučajeva.

4. Analizi crteža kuće autori poklanjaju naročitu pažnju i izvlače neke za-

nimljive zaključke. U usporedbi sa švicarskom djecom naša djeca crtaju kuću mnogo češće. Autori to objašnjavaju time, da je pojam »kuće« za našu djecu personifikacija domovine. Oni smatraju, da to dolazi otuda, što je za mnogih vjekova turske vladavine kuća bila jedino mjesto, gdje se naš čovjek osjećao relativno slobodnim i samostalnim. Kuća je bila ono »okrilje, pod kojim se duh naroda osobito izgrađuje i jača«. Po mišljenju autora, a s time ćemo se sigurno i mi složiti, svakome posmatraču crteža naše djece mora pasti u oči »duboka ljubav za svoju rodnu grudu, za svoj zavičaj«.

5. Djevojčice su vrlo rado i često crtale cvijeće, za razliku od dječjaka, koji cvijeće uopće nisu crtali. Autori smatraju, da se kroz to manifestira razvijeni estetski smisao kod djevojčica, kao i ljubav prema rodnoj grudi: tko ne voli zemlju, ne voli ni cvijeće (!). I, konačno, autori iz toga izvlače ničim argumentirani zaključak, da obilje cvijeća na crtežima djevojčica govori o naročitoj darežljivosti naše djece, dovodeći to u vezu s tipičnom slavenskom crtom gostoljubivosti.

6. Kao općenitu razliku između dječjaka i djevojčica autori podvlače postojanje »centrifugalnih« težnji kod dječjaka, koje se ispoljavaju u crtanju rata, cowboya, nepoznatih krajeva i t. d. Kod djevojčica se, naprotiv, očituje »centripetalne« težnje, koje se izražavaju u crtanju kuće, namještaja, cvijeća i t. d. To dolazi do izražaja kod naše djece kao i kod djece raznih drugih nacija.

Završavajući ovaj prikaz, možemo reći, da ovaj rad predstavlja ozbiljan i interesantan prilog problematici, koja se u njemu tretira. Treba istaći, da je čitav rad prožet iskrenim i toplim simpatijama prema našoj djeci, koje su u tuđoj, ali gostoljubivoj švicarskoj sredini ispoljila mnoge pozitivne crte našeg nacionalnog mentaliteta te dobila za to i u ovom radu zasluženo priznanje.

A. Šarčević

Etienne Cabet: „PUT U IKARIJU“

Etienne Cabet malo je poznat našoj kulturnoj publici. I tek sada imamo priliku da upoznamo njegov životni opus: »Put u Ikariju«, jednu utopiju komunističkog, savršenog ljudskog društva, koja neosporno ima svoju povijesnu vrijednost. Ona je kao plamena munja zapalila i zanjela radničku klasu Francuske.

E. Cabet rodio se 1788. godine, kao sin zanatlija. Najprije je bio učitelj, a potom je završio pravo i postao advokat. Bio je oduševljen utopist, demokrata pučanin i republikanac, a te je svoje nazore znao braniti smjelo i oduševljeno. Bio je plamena, strasna i posve borbena priroda. Aktivno učestvuje u ilegalnoj političkoj organizaciji karbonara, iako je tu preovlađivao utjecaj liberalnog dijela građanske klase. U njoj je Cabet zauzeo istaknuto mjesto. No u to vrijeme, zbog očajnog položaja, u kojemu se nalazila radnička klasa Francuske, dolazi do čestih revolucija god. 1830., 1831., 1834. i t. d. Opozicioni pokret sve se više orijentira na komunizam. A to je znatno utjecalo na Cabeta. Stoga je vlada Louisa Philippa iz demagoških motiva postavila Cabeta na položaj državnog tužioca. No uskoro je opozvan. Međutim, Cabet 1831.—1834. postaje u Parizu član parlamenta, gdje se po svojim političkim nazorima nalazi na krajnjoj ljevici. Pored toga intenzivno se bavi publicistikom, a po svojoj političkoj koncepciji još uvijek ostaje liberalni republikanac.

God. 1834. Cabet emigrira u Englesku, jer je kao vođa građanskih republikanaca navukao na sebe mržnju i sudske progone. Tu nastaje prijelom u njegovim društveno-političkim nazorima. Upoznaje se sa čarizmom, Owenovim pristalicama i t. d. Nalazi se pod snažnim utjecajem Thomasa Morusa i Owena, te već stvara neke esnove »ikarijskog komunizma.« U Francusku se vraća god. 1839., te iste godine izdaje svoju »Popularnu

historiju francuske revolucije«, a god. 1840. »Put u Ikariju«.

Cabet naglo postaje popularan; njegove ideje o idealnom društvu, koje je bilo oštra protivnost stvarnog položaja radničke klase, prodiru i prosto fasciniraju. Svugdje njegova doktrina nalazi čvrste pristalice. Svoje misli Cabet iznosi jednostavno, lako i veoma plastično, da bi svakome bile pristupačne. Stoga on »Put u Ikariju«, gdje eksponira svoje osnovne ideje, piše u obliku romana. Naravno, time se otupila i izgubila ona sistematičnost i dubina, temeljitost njegove doktrine. Ali ona je ipak probudila duhove četrdesetih godina prošlog stoljeća.

Kao i Owen, ali sa mnogo preduzimaljivosti i smjelosti, Cabet nastoji da dokaže praktičnu vrijednost svoga ideala. Stoga god. 1847., tada kad je Marx već napisao »Bijedu filozofije«, Cabet sav oduševljen poziva u svom listu »Populaire« one, koji su spremni da oživotvore njegove ideje sa poklikom »Pođimo u Ikariju.« On je počeo s pripremama, u kojima mu pomaže i sam Owen. God. 1848. već je otišla jedna grupa od 59 ljudi u Texas. U prvo vrijeme bio je neprimljiva, ali su se one kasnije savladale. Ljudi su se u koloniji bavili raznim poslovima, poljoprivrednim, zanatskim i drugim. Razvija se i kulturni život. Pored škole kolonija je imala i biblioteku, čitaonice, kazalište i dr. Izdavali su svoje listove. No poslije februarskih događaja i obećanja privremene vlade kod Ikarijevaca počele su se razvijati iluzije o mogućnosti ostvarenja komunističkog ideala u samoj Francuskoj. Tako se iste godine vratila već polovina ljudi (218). Tu su neki, koje je reakcija tako toplo prihvatila, počeli akciju protiv Cabeta. Čak su ga optužili, i Cabet se god. 1851. u Francuskoj s uspjehom počeo braniti.

No taj praktični pothvat nije potpuno odgovarao Cabetovoj koncepciji. On je bio odlučno protiv partikularističkog stvaranja komunizma. Pored toga, on je u samoj organizaciji tražio autokraciju za sebe; predvidio je onu osebnju raznolikost i ukus u individualnom životu ljudi. Tako nastaje oštar sukob, te poslije toga dolazi i do potpunog rascjepa. Cabet s jednom manjom grupom godine 1858. napušta koloniju. No nekoliko dana kasnije, 8. novembra 1858., on umire u St. Louisu od kapi, slomljen od neuspjeha svoga pothvata. Poslije njega formirane su nove kolonije; posljednja je prestala da postoji god. 1898.

*

Kako je Cabet postavio svoju utopiju »Put u Ikariju«?

Prije svega to savršeno društvo, gdje su ljudi potpuno slobodni i zadovoljni, Cabet postavlja kao neki ideal, postulat. No svoje misli o tom društvu ne razvija u nekoj sintetičkoj formi, već po nekom posve formalnom kriteriju reda povijesne događaja, koji bi te misli mogli opravdati. Društvo se, prema Cabetu, neprestano razvija i usavršava, dobiva sve nove i potpunije oblike. Nije bilo nikakva »zlatnog doba«, gdje je bilo sve savršeno i ugodno. U prvotnom društvu čovjek je bio neslobodan i nemoćan; on je bio utonuo i nestao u prirodnim elementima; to je bilo još prirodno, životinjsko stanje čovjeka gdje je sve što postoji posjedovalo društvo, kao sunce, zrak, vodu i t. d. Klasno društvo, privatno vlasništvo ne nastaje iz određenog razvoja proizvodnih snaga čovjeka, već, kako to potpuno racionalistički određuje Cabet, »iz neznanja i varvarstva«;¹ neki su ga »usvojili iz sebičnosti, u svom isključivom interesu, a drugi iz neznanja, nadajući se da će ono dovesti do opće sreće.«²

Sa privatnim vlasništvom kao onom formom ljudskog postojanja, gdje je in-

dividum odvojen, rastrgan i bačen u svoju otuđenost i negaciju u obliku klasnih odnosa — gdje je čovjek koncentriran na samoga sebe i sebi je sam jedina svrha, — nastaju, dakle, protivnosti u društvu; nastaju klase, između kojih se vodi neprestana borba. Cabet uviđa postojanje same vladajuće klase na jednoj strani, a naroda kao neke homogene, jedinstvene klase na drugoj strani. No vladajuća klasa ne nastaje zbog nužnog povijesno-ekonomskog razvoja, već samo osvajanjem, nasiljem, što opet ima u svojoj osnovi, prije svega, kao ono što ovo odmjerava, ekonomske odnose. Cabet vidi tu ekonomsko-povijesnu uvjetovanost samo kod građanske klase: »neprimjetno oslobođen, Narod je stekao pravo da radi za svoj račun, da obavlja zanate, da se bavi trgovinom, da posjeduje zemlju i bogatstvo; neki su se obogatili i obrazovali su Buržoaziju, ali masa je ostala u bijedi«³. Cabet političke odnose, državu uzima kao rezultat klasne borbe, kao sredstvo vladajuće klase: »Aristokracija, neprestano gonjena potrebom da zadrži svoje bogatstvo i svoju moć, prigrabila je svu vlast i donosi zakone te ih izvršava. Prema tome, zakon je bio izraz samo volje Aristokracije.«⁴

*

1. Komunističko, ilegalno društvo je cilj svjetske povijesti, nasuprot Marxu, koji tvrdi, da to nije cilj, već tek početak povijesti, slobodne vedrine i osebnje zrelosti, u kojoj čovjek sjaji ne u jednoj, već neiscrpnom bogatstvu svojih formi postojanja⁵. Intencija je Cabeta u drugoj knjizi da pokaže kako se već u klasnom društvu stvaraju elementi demokracije i jednakosti. Potvrdu svojih misli o komunizmu čak traži od Likurga do Sismondija; nepovoljna mišljenja pretvara on u povoljna.

³ Isto, str. 7.

⁴ Isto, str. 24.

¹ E. Cabet: »Put u Ikariju«, knjiga 2, str. 109.

² Isto, str. 301.

⁵ K. Mart »National — Ökonomie und Philosophie, 1844. g.; Der Historische Materialismus. E. D. Bd. I.

2. Čovjek je po svojoj prirodi, prema Cabetu, društven, savršen i dobar. No opakim, licemjernim i pokvarenim čini ga privatno vlasništvo, nejednakost i novac: »Koji su glavni poroci ovog takozvanog društvenog uređenja? — Tri: nejednakost imovine i prava, privatna svojina i novac; razmišljajući dobro, dolazi se do zaključka, da su to tri glavna uzroka svih poroka i svih zločina, svih nereda i svih nesreća«. Čovjek se može spasiti tog stanja svoje bačenosti u svijet, te svoje žive protivnosti, hopokrizije sebe, samo ako izgradi komunističko društvo, u kojemu ti elementi nestaju. No Cabet, kao i svi ostali utopisti racionalisti, tvrdi, da se do tog stanja može doći samo uvjeravanjem, a ne društveno-ekonomskom revolucijom: »Možda će nam trebati dugo vremena; ali šta su nekoliko godina u životu nacija? Prije nego prođu dvije ili tri godine, mi ćemo imati milijune glasova. vjerojatno glasova ljudi najslavnijih pa i po znanju i vrlinama i svaka kako ćemo postići cilj, ponavljam, jedino snagom razuma, ubjeđivanjem, snagom uvjerenja i javnoga mnijenja«. ⁷ Cabet je protiv svake prinude i nasilja. On strahuje od nasilne revolucije; stoga »više želim Reformu koja ne bi bila kratkog vijeka; ... želim opći pristanak...«. ⁸ Nasilna revolucija uništava ljudske snage. Cabet je, dakle, za opću reformu, koja bi postepeno dovela do komunizma. Ali ta njegova doktrina nije nikako u skladu s opisom stanja komunističkog društva u Ikariji, toj utopiji; jer ono, pod jednim smjelim i oduševljenim čovjekom, Ikarom, nastaje nasilnom revolucijom.

3. Prijelaz iz klasnog u komunističko društvo, u društvo, gdje je čovjek zabliztao u punom sjaju svoje društvenosti i slobode i preplavio sve svojom osebujnom snagom i svjetlošću, vrši se kroz prelazni period, period demokracije (za razliku od ostalih utopista), koji u

⁶ E. Cabet: »Put u Ikariju«, knjiga 2, str. 301.

zavisnosti od povijesnih uvjeta, može trajati 30, 50 ili 100 godina. Osnovne mjere da se to postigne jesu: progresivni porezi, porezi na naslijeđe, povećanje socijalističke proizvodnje, podržavanje vlasništva i t. d. On je odlučno protiv diktature u bilo kojoj formi. Sva se vlast predaje narodu kao jedinom suverenu. Ona se zasniva na općem pravu glasa, isključujući žene. Prelazni je period kod Cabeta upravo idiličan; u njemu je sve mirno, bez nekih klasnih lomova i sukoba; čak i oni, koji imaju neki kapital, daju ga posve svojevrijedno društvu.

Cabet je svoju utopiju tako potpuno opisao u prvoj knjizi. Ta je utopija nastala nasilnom revolucijom, koju je ostvario Ikar — čovjek koji je sve svoje snage i znanje dao za komunističko društvo. Tu je savršeno sve uređeno; nema vlasništva, koje čovjeka lomi u njegove protivnosti, novca kao opće otudenosti svih ljudskih dimenzija. Proizvod se više ne konstituirao kao roba, a ljudski odnos kao odnos stvari. Ljudi su sada u svojem pravom elementu. Razvile su se sve dotada još skrivene i nerazvijene ljudske dimenzije: nužnost je postala sloboda, a individuum cjelovito i slobodno biće.

Cabet se oslanja na Fouriera kao i W. Weitling, taj, po Marxu, briljantni i snažni um. Proizvodi se prije svega ono, što je potrebno i nužno, što je korisno, a potom ono, što je ugodno. I sve je to planski uređeno. Parlament donosi zakone o svim pojedinostima društvenog razvoja. Postoje vijeća i sudovi proizvođača. Cabet je za Fourierovo ukidanje podjele rada; ali on traži da se pod uvjetima cjelovitog općeg obrazovanja ljudi mogu specijalizirati. Pored toga Cabet prihvaća neke stavove francuskih mislilaca o prirodnoj dobroći, o jednakosti intelektualnih sposobnosti, o sve-moći odgoja, iskustva, navika, o velikom

⁷ Isto, str. 282.

⁸ Isto, str. 279.

značenju industrije i opravdanosti užitka.

Cabet je u odnosu na Saint-Simona i Fouriera nedvojbeno najplići utopist, ali je stoga bio najpopularniji, jer je političkoj svijesti i akciji proleterijata dopuštao da se razvija. Popularan kod proleterijata, on je omražen kod svih drugih ljudi; čak ni furijeristi ni reformisti za njega nisu htjeli znati. Njegovi republikanci iz Nationala denunciraju da je agent Svete Alijanse. Papa i francuski biskupi prokleše komunizam, iako je Cabet ikarijski komunizam postavio kao kršćanstvo u njegovoj čistoći; a time je donekle pogodio ono osebujno stanje modernog proleterijata. »Kad je Dezamy pokušao osloniti komunizam na ateizam i materijalizam, postupio je daleko dosljednije nego Ca-

Berislav Perić:

Brethe-Laborde: OPĆI UVOD U STUDIJ PRAVA

Pred nama je djelo Bretha i Laborda, profesorâ Pravnog fakulteta u Bordeauxu: OPĆI UVOD U STUDIJ PRAVA. Djelo je posvećeno uspomeni autorovih učitelja Leona Duguita i Gustava Chéneauxa, poznatih imena francuske pravne znanosti.

Autori su, radeći na ovom djelu, nastojali da nastave onu pravno-teoretsku tradiciju francuskih pisaca, od kojih su najglavnije naveli u predgovoru. Prikazuju, da su se koristili iskustvom poznatih francuskih pisaca s ovog područja, kao što su Ahrens, Capitant, Lévy-Ulmann, May, Bonnacase, Estève, du Pasquier i t. d.

Cilj je ovog djela, po navodima pisaca, da pruži opći uvod u studij prava i da se dadu, iako su autori civilisti, zajednički pojmovi privatnog i javnog prava.

⁹ F. Mehring, »Historija njemačke socijalne demokracije« knjiga I., Kultura, Zagreb, izd. 1952., str. 34.

bet, ali nije djelovao na radnike ni izdaleka tako kao ovaj potonji.«⁹

Cabet zastupa svoje misli, iako su one često očigledne iluzije, sa puno ljudske topline i oduševljenja, sa zanosom koji imponira, s jednom osebujnom težnjom, koja hoće da se ostvari. Ali njegova će misao ipak, s pojavom Marxa, potonuti u sjenci onog povijesnog nazora, koji doista tako divno pozlaćuje pozitivno gibanje ljudskih misaonih napora. No svojim životnim opusom »Put u Ikariju« i pored toga što je bio reformist, racionalist u nizu svojih izvoda — koje Marx i Engels nisu mogli prihvatiti — Cabet će ostati, kao velik popularizator komunističkih ideja, nužna komponenta u povijesnom razvoju i osvješćivanju radničke klase u Francuskoj.

A. Šarčević

Nacrt pisaca formalno se podudara s nacrtom du Pasquiera, ali obrnutim redoslijedom. Njihovo nastojanje da dadu uvod u studij prava polazi s osnovnih ideja, koje ovi autori imaju o pravu: oni su pristaše prirodnog prava, ali uza sve to ne mogu a da ne istaknu značaj sociologije i potrebu izučavanja pravne tehnike.

Knjiga je vrlo lako i jasno pisana. Sadržaj joj je raspoređen u dijelove, naslove, poglavlja, i odjeljke.

Pisci se pitaju šta je pravo, te razlažu odnos prava i društva. Daju dva smisla pojma prava, t. j. pravnog pravila i pravne moći. Kao bitne karakteristike prava smatraju zapovijed i sankciju. Nakon toga razrađuju se dijelovi, gdje se posebno govori najprije o pravnom pravilu, zatim o pravnoj moći, i na koncu o sankciji prava.

I. U prvom naslovu prvog dijela autori smatraju, da su konstitutivni ele-

menti pravnog pravila racionalnog, iskustvenog i tehničkog karaktera.

U poglavlju o racionalnom elementu pravne norme dosta je mjesta posvećeno problematici prirodnog prava, odnosno pitanju, koji je temelj prava. Vrlo pregledno daju se podaci o raznim školama i pravcima u teoriji prava, koje autori dijele na pozitivističke i idealističke. Interesantno je, da autori socijalističku doktrinu uvrštavaju u broj idealističkih (str. 34). Pisци smatraju da se iako postoje razlike između raznih socijalističkih doktrina, kao između marksizma i prudenizma, ipak mogu naći njihove zajedničke, temeljne sličnosti. Oni ih nalaze i pružaju nam jednu koncepciju socijalizma, koji je totalitiran, jer integrira pod državnom kontrolom sva područja društvenog života. Pisци također suprotstavljaju socijalizam i individualu, smatrajući, da je »čovječja ličnost subordinirana društvu« i da mora žrtvovati svoja prava u korist društvenoga kolektiva. Po našem mišljenju, ova je tvrdnja postavljena više na temelju predrasuda prema socijalističkoj doktrini, nego što bi pisци bili proučili suštinu i dušu Marxova učenja. Na taj način ovakva slika »kasarnskog socijalizma« nalži na one već antičke koncepcije Platona o potpunoj subordinaciji ličnosti kolektivu. Pisци (na str. 37) ne mogu a da ne priznaju zasluge socijalizma utoliko ukoliko se on pojavljuje kao reakcija na »ekscese individualizma«. Ali u nastavku (str. 38) autori prave opet griješku kad suprotstavljaju socijalizam i individualizam. Osim što se socijalizam — po mišljenju autora — može osuditi zbog svojih osnovnih principa (»sve za kolektiv«), pisци smatraju, da se on može osuditi još i zbog svojih posljedica, a to su uništenje ličnih sloboda, odsustvo garancije protiv zloupotreba državne vlasti, u korist jedne klase žrtvovanje svih prava i dobara druge i t. d. Pisци smatraju, da je socijalizam isto što i utopizam, jer ne priznaje nejednakost među ljudima i važnost privatnog vlasništva. Na koncu svoga prikaza pisци

daju jedan aspekt savremenog komunizma, jer naravno, nisu mogli, pišući prije 1948. godine, ni spomenuti jugoslavenski primjer.

Poglavlje o racionalnom elementu u pravu tretira, osim navedenog, još i sadržaj i funkcije prirodnog prava.

U poglavlju o iskustvenom elementu prava pisци smatraju, da pravnik mora osim racionalnog elementa u pravu uvažiti i socijalne činjenice, koje se tretiraju na sličan način kao i fizičke činjenice, jer imaju svoje uzroke i podvrgnute su zakonima razvitka. Dok se racionalni element u pravu ispituje putem problematike prirodnog prava, iskustveni element je objekt pozitivne znanosti, koja se naziva sociologija prava. Pisци, u nastavku, razlikuju socijalne činjenice dijeleći ih na primarne (to su elementarne činjenice, koje odgovaraju općim potrebama ljudskog bića i koje se nalaze u svakom društvu, pa i u različitim formama — kao što su rođenje, smrt, rad, vlasništvo, porodica i t. d.) i sekundarne (to su modaliteti ili varijante primarnih socijalnih činjenica, njihove različite forme ili aspekti — kao što su monarhija, aristokracija, zajednica ili separacija dobara i t. d.). Ispitujući socijalne faktore, koji utječu na pravo, pisци navode prirodne, etničke, historijske (ove opet dijele na političke i ekonomske događaje), te individualne faktore.

U ovom poglavlju autori razmatraju odnos između prava i socijalnih znanosti: sociologije, političke ekonomije, historije, a zatim tumače različite grane prava (privatno, javno, interno, međunarodno i t. d.).

U odjeljku o tehničkom elementu prava daje se pojam pravne tehnike i prikaz načina rada na tom području. Na koncu ovog naslova daje se sintetički prikaz elemenata prava.

Drugi naslov tumači izražajne forme pravne norme. U uvodnom poglavlju govori se o pozitivnom pravu i njegovim izvorima, u prvom o zajedničkim elementima pravnih akata, u drugom o za-

konu (veoma precizno razrađeno na četrdeset i sedam stranica), a u trećem poglavlju o komparativnom pravu. Četvrto poglavlje tretira pitanje individualnih pravnih akata, a na koncu se govori o jurisprudenciji i položaju suca prema zakonu i individualnim aktima. Isti naslov donosi tumačenje običaja, doktrina prava i općih principa prava.

II. Dok se u prvom dijelu ove knjige tretira problematika pravne norme, u drugom dijelu pisци tumače pojam pravne moći.

Analizirajući u prvom naslovu ovog dijela pravnu moć, autori razrađuju odjeljke o pojmu subjektivnog prava, o pojmu pravne situacije i pravne osobe. Vraćajući se ponovno na pitanje izvora prava, tretiraju u drugom odjeljku pravne akte i pravne činjenice, a treći je odjeljak posvećen dokazima pravnih akata i juridičkih činjenica. U petom i šestom odjeljku govori se o oglašavanju pravnih akata i činjenica, odnosno o upotrebi i zloupotrebi prava.

III. U trećem dijelu knjige razrađen je materijal o sankciji prava. Prvi naslov govori o parničkom postupku, i to u građanskom pravu i kaznenom, a zatim i o upravnom sporu. Drugi naslov daje prikaz različitih vrsti sankcija: u privatnom pravu, krivičnom, administrativnom i t. d. Posljednji naslov knjige tumači različite forme izvršnog postupka.

Na koncu knjige autori daju zaključak. Da bi se formirao lik pravника, pisци smatraju, da se zato moraju sintetizirati uglavnom tri sposobnosti: da pravnik bude sposoban u odnosu na dogmatsku obradu prava, t. j. da bude jurist, vješt u jurisprudenciji. Ali on mora da posjeduje i druge kvalitete, od kojih se jedna sastoji u tome, što u formama prava on mora da otkrije društveno uslovljeni sadržaj. Pogled prav-

nika ne smije biti upućen jedino na pravne norme, institute i zakonski tekst, nego i na one socijalne faktore i društvene probleme, koji su izazvali ili će izazvati određene pravne reglemantacije. Stoga pravnik mora pratiti činjenice iz društvenoga života i njegovu evoluciju. On mora poznavati događaje i odnose u društvu. Da bi sve to mogao postići, nužno je da prati društveni život i da neprestano kroza nj prolazi otvorenih očiju. Pravnu nauku on mora kompletirati srodnim joj društvenim naukama, kao što su sociologija, ekonomska znanost, historija, statistika i t. d. Napokon, pravnik mora imati sposobnost da posjeduje i razvija svoje samostalno životno shvaćanje, svoju vlastitu životnu filozofiju. On nužno mora opaziti, da se u društvenom životu odvija stalan sukob interesa i ideja. Formiraju se pojmovi o pravdi i pravni ideali, pa on u tom procesu ne može ostati po strani. Da bi formirao svoje vlastito filozofsko naziranje, on treba prethodno da upozna opću filozofiju i glavna filozofska djela. To će mu sve pomoći da svoje znanje i svoju kulturu postavi na širu osnovu.

Pisци se nadaju, da će i njihova knjiga biti u prilog postizavanju i usavršavanju tih kvaliteta kod mladih pravника.

Djelo Bretha i Laborda odlikuje se temeljitošću i dobrim sistemom. Stil je izlaganja veoma jasan, pregledan, a pojedina su tumačenja popraćena određenim primjerima. Ma koliko bila opsežna, knjiga se vrlo lako čita i ni u kojem slučaju ne odbija zbog svoje opširnosti. Premda je na pojedinim mjestima ovo djelo opterećeno izrazitim ideološkim slabostima (analiza socijalizma kao doktrine i prakse), ipak se može ustvrditi, da je njime dat značajan doprinos francuskoj pravno-teoretskoj literaturi.

BIBLIOGRAFSKE BILJEŠKE

Auguste Cornu: KARL MARX ET LA PENSÉE MODERNE, (K. Marx i moderna misao) izd. ESI Paris 1948, str. 190.

Veoma je oskudna filozofska literatura o izvorima i genezi marksizma. Zato zaslužuje pažnju svako djelo o toj temi, a koje je rađeno prema originalnim radovima Marxovim radovima (dobrim dijelom inače nepoznatim široj kulturnoj javnosti). Ovakvo jedno djelo je Cornuova studija o razvitku Marxove misli do formiranja historijskog materijalizma.

U prve dvije glave obuhvata genezu racionalizma, Rousseaua i Kanta, romantizam (Goethe, romantičnu idealističku filozofiju Fichtea i Schellinga). U trećoj glavi opširnije analizira osnovne misli Hegelove filozofije, zadržavajući se posebno na svim glavnim Hegelovim djelima, od Fenomenologije i Logike do filozofije prava i duha.

Cetvrtu glavu posvećuje daljnjem razvoju Hegelove filozofije, zaustavljajući se nešto više na Hegelovoj ljevici (Strauss, Bauer, Feuerbach, M. Hess).

Peta glava je posvećena Marxovom razvitku. Letimično prelazi preko razdoblja do g. 1843., da se detaljnije zadrži na Marxovom spisu (iz zaostavštine) »Kritika Hegelove filozofije države« (1843). Rijetke su studije koje se bave analizom ovog malo poznatog Marxovog djela, toliko inače važnog za razumijevanje njegova razvitka u periodu od Rajnskih novina do Njemačko-francuskih godišnjaka. Dalje prosljeđuje Marxov misaoni razvitak preko radova štampanim u Njemačko-francuskim godišnjacima (1844) (»K židovskom pitanju« i »Prilog kritici Hegelove filozofije prava«). Analizirajući utjecaj francuskog socijalizma, posebno se zadržava na drugom jednom izvanredno važnom i malo poznatom Marxovom spisu nazvanom »Ekonomsko-filozofski manuskripti« (ili »Politička ekonomija i filozofija«, 1844).

Uočavajući važnost ovoga djela naročito za pitanje socijalističkog humanizma (problem samootuđenja), prelazi na utvrđivanje posljednjih etapa formiranja dijalektičkog i historijskog materijalizma u »Svetoj porodici«, »Tezama o

Feuerbachu« i »Njemačkoj ideologiji« i završava općim pogledom na dijalektički i historijski materijalizam.

Detaljnije je obrađen dio o Hegelu i Marxu, jer je jedna od osnovnih intencija pisca bila da prikaže, uz razvitak Marxove misli, njegov odnos prema Hegelu. Autor inače spada u najpoznatije francuske marksističke pisce. V. P.

G. Gurvitch: LA SOCIOLOGIE AU XX. SIECLE (Sociologija u XX. stoljeću) Izd. Presses Universitaires de France, Paris, 1947., sv. I—II., 763 str.

Kao i rad H. E. Barnesa i njegovih suradnika Uvod u historiju sociologije, koji je izašao u Sjedinjenim Državama god. 1948., ova je knjiga zapravo zbornik većega broja radova sjevernoameričkih sociologa, koje je redigirao G. Gurvitch uz suradnju W. E. Moora. Mi upoznajemo te radove prema francuskom prijevodu s engleskog originala, izašlog god. 1945., također u Sjedinjenim Državama. I jedan i drugi zbornik predstavljaju najbolje preglede razvitka sociologije, koji postoje na Zapadu. Oni se razlikuju između sebe po tome, što Gurvitchev zbornik, za razliku od Barnesova, u svojem prvom dijelu Veliki problemi sociologije obrađuje historijski razvitak pojedinih socioloških problema te prikazuje njihovo stanje pred sedam godina. Predmet Barnesova zbornika predstavlja prikaz naučavanja znatnijih buržoaskih sociologa, počevši sa Comtom, a da se ne upušta u sadašnje stanje socioloških problema. Ta se dva djela uzajamno upotpunjuju, jer je u Gurvitchevu zborniku prikaz socioloških škola kojiput fragmentaran.

Svaki je pisac bio pozvan da prikaže glavne radove na području problema, što ga obrađuje, da kritizira njihove zaključke i da dade svoj vlastiti sud o općem stanju na ovom specijalnom području uz oznaku pitanja, na koja još treba tražiti odgovor. Takav je problem među onima, koji su obuhvaćeni u prvom dijelu knjige, u prvom redu odnos sociologije i drugih društvenih nauka, t. j. problem »filozofije društvenih nau-

ka«, čiji bi predmet bio izučavanje posebnih društvenih nauka, kritička analiza njihovih metoda i pretpostavaka kao i cilj, koji bi se sastojao u tome, da se izgradi takva jedna teorija, koja bi pružila podlogu za neko općenito rješenje problema, koje postavlja društvena stvarnost. Pisac toga članka H. Cairns smatra, da je sociologija bila i da danas još ostaje deskriptivna nauka (str. 14). Jasno je, da sa takva gledišta sociologija, koja bi se bavila samo empiričkim istraživanjem raznolikih društvenih pojava, koje nisu povezane nekom zajedničkom općom teorijom (14), ne daje cjelovit prikaz društvenoga života. Pisac na taj način dosta točno prosuđuje stanje u današnjoj sociologiji na Zapadu. Ali mu valja zamjeriti, što se nije osvrnuo na Marxa, kojega neki od zapadnih sociologa smatraju jednim od osnivača te nauke¹ i što se nije pozabavio problemom historijskoga materijalizma, koji predstavlja baš onu opću teoriju svih društvenih nauka,² za kojom je on pošao u potragu.

E. W. Burgess bavi se problemom istraživačkih metoda u sociologiji, a T. Parsons piše o sistematičkoj sociološkoj teoriji i o njezinim perspektivama. On predbacuje drugim sociološkim smjerovima, a tako i marksizmu, da su *a priori* davali prednost nekim faktorima društvenoga razvitka, pri čemu on naglašava, da nije vjerojatno, da bi takav teoretski sistem »bio isto tako adekvatan kao i onaj, koji bi bio pomno i izrazito izgrađen u izravnom kontaktu sa činjenicama« (52). To pokazuje, da pisac govori o Marxovoj teoriji, a da nije čitao njegova djela, a napose Kapital, što je — kako se čini — postalo pravilo kod sjevernoameričkih sociologa.

Ostali članci bave se interpretativnom sociologijom i konstruktivnim tipologi-

¹ G. Gurvitch, La vocation actuelle de la Sociologie, Cahiers Internationaux de Sociologie, 1946, str. 3; S. Neumann, Alfred Webers conception of Historicocultural sociology u H. E. Barnes, An Introduction to the History of Sociology, Chicago, 1950, str. 358; E. Mannheim, The Sociological Theories of Hans Freyer, Sociology as Nationalistic Program of Social Action, kao gore, str. 365.

² Isp. O. Mandić, O odnosu historijskoga materijalizma, sociologije i posebnih društvenih nauka, Ekonomski pregled, 1950, br. 3—4, str. 309 i sl.

jom (H. Becker), društveno-kulturnom dinamikom (P. Sorokin), društvenom uzročnošću (R. M. Maciver), sociografijom grupa (L. Wilson), društvenom organizacijom i njezinim ustanovama (F. Znaniecki), socijalnom psihologijom (J. Wodard), društvenom kontrolom (G. Gurvitch), sociologijom prava (R. Pound), kriminologijom (J. Hall), sociologijom spoznaje (R. K. Merton), sociologijom religije (J. Wach), sociologijom ekonomske organizacije (W. E. Moore) i ekologijom ljudi (E. Llewelyn i A. Hawthorn).

U drugom se dijelu izlaže stanje sociologije u raznim zemljama. Počevši od Francuske, daje se pregled glavnih sociologa i socioloških škola u Sjedinjenim Državama, u Engleskoj i Njemačkoj, onda u Latinskoj Americi, Italiji, Španiji i u Rusiji. Zadnje poglavlje obrađuje sociologiju u Istočnoj Evropi, i to u Poljskoj, Čehoslovačkoj, Rumunjskoj i u Jugoslaviji. Zadnji je članak o sociologiji u Jugoslaviji napisao J. S. Roucek. On ističe rad Bogišića, Cvijića i Sv. Markovića, koje smatra osnivačima sociologije kod nas, dok se među sociolozima u XX. stoljeću naročito osvrće na M. Kosića, A. Radića, A. Gosara, M. Mirkovića i D. Tomašića.

O. M.

THE RUSSIAN MENACE TO EUROPE. By Karl Marx and Friedrich Engels. (K. Marx i Fr. Engels, Ruska opasnost za Evropu). Edited by Paul W. Blackstock and Beert F. Hozelitz. Glencoe, III.: The Free Press. 1952.

Pod ovim naslovom objavljeni su u SDA članci klasika marksizma o Rusiji, od kojih se mnogi danas u SSSR-u, iz razumljivih razloga (naročito poslije Staljinove intervencije u pitanju objavljivanja Engelseve »Vanjske politike ruskog carizma« g. 1934.) više ne objavljuju. Ovamo spadaju četrdesetosmaški članci o panslavizmu (»Neue Rheinische Zeitung«), zatim članak o »Njemačkoj i panslavizmu« (»Neue Oder Zeitung«), Marxovi članci o istočnom pitanju pisani u vrijeme oko Krimskoga rata (»New York Herald Tribune«), već spomenuti Engelsev rad o ruskoj vanjskoj politici napisan za ruski »Socijaldemokrat« god. 1894. i dr. Kako ističe Bertram D. Wolfe u svojoj recenziji ovog zbornika »Saturday review«, 20. XII. 1952.) autori su objavljujući ove članke učinili izvjesne, po našem mišljenju karakteristične, pogreške. Oni su bez komentara donijeli

četredesetosmaške članke mladog Engelsa i Marxa, u kojima govore o panslavizmu i osuđuju kontrarevolucionarnu ulogu *Slavena*, a da nisu objasnili njihove stavove prilikama u kojima su oni pisani i drugim faktorima, koji su uvjetovali neke oštre i bezobzirne formulacije. Zatim redaktori su u svom uvodu vulgarno i nehistorijski pokušali naprosto identificirati carski despotizam i današnju Rusiju, smatrajući manifestacije ruske politike od jučer i danas gotovo identičnom, pojavom, Rusiji immanentnom.

Izdanje ovih članaka, bez obzira na to kako su oni priređeni, nameće nam pitanje o objavljivanju ovih radova klasika na našem jeziku. Balugđžićev prijevod Engelsove »Vanske politike« objavljnjen u Beogradu 1896. g. nije više pristupačan našoj javnosti, a izdan je nekritički, a ostali članci o Rusiji i Slavenima nisu uopće kod nas objavljeni (osim izvoda iz nekih članaka o istočnom pitanju, koje je učinio Skerlić i drugih izvadaka), premda su neobično interesantni. Izdavačko poduzeće »Kultura« već je prije dvije godine najavilo izdanje Marxova »Istočnog pitanja«, ali ovo do danas nije izašlo. Neki od ovih članaka traže dakako opširne komentare i objašnjenja, što međutim ne bi trebalo da znači smetnju njihovu objavljivanju. A. F.

J. J. Chevallier: HISTOIRE DES INSTITUTIONS POLITIQUES DE LA FRANCE DE 1789 A NOS JOURS — (Povijest političkih institucija Francuske od 1789. do naših dana), PARIS 1952, (LIBRAIRIE DALLOZ) 628 P.

Profesor Pravnog fakulteta i član Instituta za političke studije u Parizu J. J. Chevallier, u ovoj svojoj zanimljivoj knjizi dao je sintetički prikaz razvitka i analizu političkih institucija Francuske od Velike revolucije do naših dana odnosno do 1945. godine. Pisac je prišao obradi ove kompleksne tematike da bi učinio shvatljivim današnje francuske političke ustanove, borbu ljevice i desnice, konstelaciju političkih strana, borbu protiv crkve i t. d. Ova pravilna koncepcija dakako zahtijevala bi analizu prethodnog razvitka ne samo kroz političke ustanove nego i kroz sve ostale društvene emanacije, ekonomiku, klasne borbe i sl., ali to pisac uglavnom ostavlja po strani. I najbolji specijalista

za političke znanosti, koji bi izvana došao ili kako kaže autor koji bi došao sa Sirijusa —, dobio bi samo glavobolju pri pokušaju da shvati današnju državno-pravnu i političku situaciju Francuske, a ništa ne bi razumio. Niti se može današnja Francuska razumjeti bez razumjevanja života III. Republike niti pak ova, a da se ne počne sa studiranjem političkog razvitka od Francuske revolucije. Nigdje nije nastala tako radikalna i duboka razlika između »starog režima« i novog poretka, kao što je — prema piscu to bilo u Francuskoj prije i nakon revolucije. Narod koji je svijetu donio 1789. sa njezinim posljedicama morao je platiti privilegiju tvorca svjetske historije u grčevima i u teškom i bolnom traženju ravnoteže.

Razmatranja o traženju ove ravnoteže kroz političke ustanove od revolucije do naših dana sistematizirao je autor u svom djelu u četiri knjige. U prvoj knjizi: Revolucija i Carstvo posvetio je poglavljia ustavotvornoj skupštini, njenom djelu odnosno revoluciji u pravom smislu riječi te promjenama društvenog sustava i političkog ustava. Zatim prikazuje učvršćenje i stagnaciju revolucije, konzulstvo i carstvo, koji uvjetno primaju principijelne rezultate revolucije i postavljaju u tome duhu osnove novog reda ili »modernog režimaa«.

U drugoj knjizi: Nova Iskustva, izlaže pisac razdoblje od 1815—1870., t. j. ustavnu i cenzovsku monarhiju i II. Republiku i Drugo carstvo te nastanak III. Republike. To razdoblje se — prema autoru — ukazuje kao solidno i nerazorivo ustanovljenje novog reda i ako to nije proizlazilo uvijek iz suprastrukture izražene u obliku vladavine i drugim političkim ustanovama. Progresivna i empirijska izgradnja parlamentarizma u širem smislu riječi, namjesto plebiscitarnih i autoritativnih ustanova I. carstva, odvija se pod cenzovskom monarhijom, ali se gubi pod II. republikom, a naročito Drugim carstvom. Kad se ovo potonje srušilo, počela je iznova izgradnja novih političkih ustanova. Ipak stečena iskustva koristila su u tom pravcu za učvršćenje III. Republike. Pisac se vrlo malo osvrće na Parisku komunu i ne govori o njezinim ustanovama.

Razdoblje od 1870—1914 koje pisac označuje kao period učvršćenja III. Republike obuhvaćeno je u III. knjizi. Ovaj proces ukorjenjivanja III. Republike teče od pripremnog perioda konservativ-

ne republike (1870—1879), nastavlja se i dolazi do punog razvitka za oportunističke republike (1879—1898) i dreyfusovske revolucije, — kako pisac naziva politička zbivanja oko i u vezi sa ovom aferom, — odnosno radikalne republike od 1898—1914. Tome dugotrajnom procesu političkog razvitka u općim okvirima parlamentarne ustanove, prilagođivane francuskim uvjetima i temperamentu, pisac posvećuje naročitu pažnju.

U zadnjoj, četvrtoj knjizi ovog djela, razmatra pisac razvitak III. Republike u iskušenjima prvog svjetskog rata i u razdoblju između dva rata, t. j. od 1914—1940. Iscrpnno su prikazane republikanske institucije za vrijeme rata 1914—1918., a zatim period likvidacije rata od 1919—1933. U zadnjem poglavlju daje pisac kritično razdoblje od 1934—1940. da bi na koncu završio sa godinom 1945. i ustavotvornom skupštinom koja je otvorila eru IV. Republike.

Čitav taj politički razvitak francuske dao je pisac kroz razvitak političkih ustanova, ali nije zanemario ni rukovodeće ideje i ljude. Na kraju svakog poglavlja data je obimna literatura, što u znatnoj mjeri olakšava kritičko prilaznje autorovim postavkama i zaključcima.

Djelo je izašlo u ediciji: Političkih, ekonomskih i socijalnih studija, pod pokroviteljstvom Nacionalne zaklade za političku znanost. Obzirom na svoju tematiku, autorovu analizu i zaključke ovo djelo privlači pažnju i zaslužilo bi da se dade i njegova kritička ocjena.

Dr. K. B.

W. M. Urban: LANGUAGE AND REALITY (jezik i stvarnost), London-New York, 1951. str. 755.

U posljednje vrijeme pojavilo se na engleskom jeziku više lingvističkih djela, koja obrađuju problem jezika, njegova razvitka i primjene s filozofskog gledišta. Profesor W. M. Urban (sa Sveučilišta Yale, USA) u svom djelu *Jezik i stvarnost* pokušava riješiti neke filozofske probleme pomoću lingvističke analize. On postavlja tezu, da su »problemi znanja i istine nerazdvojivi od problema jezika«. Autor rješava neke probleme jezika i simbolizma, te je djelo podijelio u 2 dijela: *Filozofija jezika* i *Principi simbolizma*. Jezična znanost, koja se osobito razvila u 19. stoljeću, dovela je do filozofije jezika, kojoj su glavni problemi odnos jezika prema logici i jezika prema znanju i spoznaji.

Zato autor ulazi u detaljni studij jezika sa stanovišta lingvistike i filozofije, te na otprilike 400 strana obrađuje 8 tema: 1. Jezik i stvarnost: osnova filozofije jezika; 2. Sto je jezik? Porijeklo i razvoj. Nauka o jeziku; 3. Jezik kao nosilac značenja: što treba da se razumije; 4. Fenomenologija lingvističkog značenja: primarne funkcije jezika; 5. Normativni problem jezika: lingvistička pravovlanost; 6. Shvatljivo pripćenje: njegova priroda i uslovi; 7. Jezik i logika: »logična analiza« jezika; 8. Jezik i spoznaja: metalogični problemi jezika.

U II. dijelu *Principi simbolizma* autor pokušava da formuliira teoriju simbolizma. Svijestan teškoća na tome putu, autor se nada da je nešto pridonio teoriji simbolizma, ako i nije uspio odrediti »osnovnu ulogu simbolizma u znanju«. Među dodacima u Appendixu I. autor je dodirnuo problem razvoja i progresije jezika (a taj je problem Jespersen raspravio u 2 svoja djela još 1894. i 1922.), te prilazi tim problemima sa dva jezična aspekta, koje je Jespersen nazvao »vanjska« i »nutarnja« strana jezika. U Appendixu II. raspravlja o problemu prevodenja u općoj lingvistici.

Zbog bogatstva i raznolikosti problema, koje obrađuje, ali i zbog načina pristupanja i rješavanja tih problema, naročito u II. dijelu knjige, osvrnut ćemo se kritički na to djelo u jednom od kasnijih brojeva.

A HANDBOOK OF SLAVIC STUDIES. (Priručnik slavenskih studija)

Edited by Leonid I. Strakhovskiy, Harvard University Press. 1949.

Ovaj priručnik namijenjen američkim slavistima i široj javnosti, koja se želi upoznati s problemima slavenskih naroda svjedoči o američkom shvaćanju slavističkih studija kao proučavanju života slavenskih naroda u jedinstvu njihovog povijesnog i kulturnog razvitka s izričitim akcentom na poznavanju savremenih problema. Sastav toga zbornika rječito govori o tome. Poslije uvodnog članka i priloga, koji obrađuju zajedničku slavensku povijesnu i kulturnu baštinu, slijede najprije pregledi povijesti slavenskih naroda u srednjem, a zatim u novom vijeku, a na kraju i prilozima, koji govore o slavenskim državama između dva svjetska rata i njihovom političkom razvitku poslije 1945. U seri-

ju tih historijskih pregleda uneseni su i prikazi slavenskih književnosti. Problemi južnoslavenskih naroda i kultura zastupani su u člancima Cyrila E. Blacka o »Balkanskim Slavenima u srednjem vijeku«, Dwighta E. Lee o »Oslobođenju balkanskih Slavena« i Clarenca A. Manninga o »Književnosti balkanskih Slavena« te Lee-ovim člankom o savremenoj »Bugarskoj i Jugoslaviji«.

Kako naglašava redaktor zbornika, njegovo je izdavanje izazvala potreba za »racionalnim i zdravim prilazanjem« studiju slavenske kulture u SDA, »jer je, kako to Strahovski dalje ističe, krajnje vrijeme da učimo što možemo o Slavenima, ne preko senzacijom obojenih naočara novinara i publicista već posredstvom ekipe znanstvenih radnika« i da slavistika zauzme svoje dostojno mjesto uz germanistiku i romanistiku »koje ne pate od promjena političkih vjetrova« (str. X.). Nastojanje, da se slavenskim problemima pride s naučnom ozbiljnošću i objektivnošću, a da upoznavanje tih problema posluži ne samo akademskom znanju već istovremeno i praktičnim političkim potrebama (svi gotovo suradnici kao i drugi američki slavisti uz svoje dužnosti na katedrama vršili su i vrše također aktivno ili savjetodavno različite dužnosti u američkim vanjsko-političkim ili vojnim ustanovama) prožimlje veliki dio tog zbornika. Tome pomaže i uz svako poglavlje pripočena dosta opširna bibliografija. Dakako tu i tamo mogu se naći veće ili manje netočnosti ili krivi stavovi, koji proizlaze iz neupućenosti autora ili njihovih ideoloških shvaćanja, ali osnovna koncepcija zbornika nije time mnogo narušena.

A. F.

H. Bondi: COSMOLOGY
(Kozmologija). Cambridge University Press, 1952.

Kozmologija se sve donedavno smatrala područjem metafizike. Naglim usponom, zapravo revolucijom u nauci, koju je izazvala teorija relativnosti, počela se kozmologija smatrati dijelom primjene teorije relativnosti na astronomске činjenice, kojima je interpretacija bila najnesigurnija. Autor je ovom svojom knjigom uspješno pokazao, da je kozmologija egzaktna znanost, t. j. samostalna grana moderne fizike. Razmo-

trivši najprije osnovne pojmove, Bondi izlaže redom sve fizikalne pojave i činjenice, koje su važne za kozmološke probleme. Na kraju daje pregled glavnih suvremenih teorija, zadržavajući se najviše na vlastitoj (u zajednici s Goldom), koja polazi od postulata da je svemir cjelina, a zatim na teoriji Hoyla, koja nastoji doći do rezultata polazeći od fizikalnih zakona, koji vrijede lokalno. Pokazuje se, da su rezultati u mnogočemu slični, iako se polazi od posve različitih stanovišta, što upućuje na pomisao, da su ti rezultati trajnije vrijednosti.

L. R.

Otto Struve: STELLAR EVOLUTION
(Razvoj zvijezda) Princeton University Press, 1950.

Razvoj zvijezda, taj značajni problem astronomije, oduvijek je pobuđivao zanimanje i raznovrsne spekulacije, ne samo zbog svoje astronomske prirode, već možda još više zbog važnosti za stvaranje slike o svijetu. Prva polovina XX. stoljeća donijela je toliko obilje materijala, da je rješavanje toga problema bilo gotovo otežano, a ne olakšano. Činjenice i zakonitosti, koje se svakodnevno otkrivaju, često su protivrječne i samo potvrđuju svu složenost svemirskih tijela. Može se stoga samo pozdraviti pothvat jednog od najboljih poznavalaca suvremene astrofizike, da daje pregled o postignutim rezultatima na tom polju. U prvom dijelu knjige Struve iznosi najznačajnije dosad poznate činjenice važne za shvaćanje prirode zvijezda: podatke o masama, sjaju, sastavu unutrašnjosti zvijezda i njihovih atmosfera. U drugom dijelu prikazuje glavne probleme evolucije, kao na pr. količinu energije u zvijezdama, transformaciju elemenata i formiranje zvijezde u međuzvjezdanim oblacima, da bi se podrobnije zadržao na raznim mogućnostima razvoja zvijezda. Treći dio posvećen je specijalnoj vrsti zvijezda, kojim se autor osobito bavi: bliskim dvojnim zvijezdama. Autor iznosi posebne prilike i uvjete kod takvih složenih sistema i daje obilje činjeničnog materijala, koji je možda za nestručnjaka u ovom dijelu knjige i preobilan, ali vrlo zanimljiv i sugestivan. Na svaki način svaki će čitalac ove knjige steći jasniju sliku o stanju i stremljenjima u ovom području astronomije.

L. R.

IZ SVEUČILIŠNOG ŽIVOTA

DRUŠTVO NASTAVNIKA SVEUČILIŠTA I VISOKIH ŠKOLA,
TE SURADNIKA NAUČNIH USTANOVA U ZAGREBU

održat će

JAVNU DISKUSIJU O AKTUELNIM PITANJIMA UNIVERZITETA

Diskusija će se održati 28. i 29. aprila o. g. a s ovim rasporedom:

A. Organizacija znanstveno-istraživačkog rada i uloga univerziteta

B. Aktuelno zakonodavstvo o univerzitetu

I. Odjeci diskusije o nacrtu univerzitetskog zakona. Osvrti na postojeće zakone i uredbe.

II. Pitanje doktorata, te istraživačke i specijalističke izobrazbe.

C. Neposredna univerzitetska problematika

I. Opći personalni i materijalni sastav univerziteta te odnos prema drugim kulturnim, operativnim i administrativnim tijelima.

II. Uloga raznih organa unutar fakulteta i univerziteta.

III. Uloga Društva nastavnika Sveučilišta, visokih škola i suradnika naučnih ustanova, te znanstvenih i stručnih društava (suradnja u lokalnom, republičkom, saveznom i internacionalnom okviru).

Zadaća diskusije

Diskusija ima omogućiti svima zainteresiranima, da u kratkim i sažetim primjedbama iznesu svoje stajalište s obzirom na bilo koje aktuelno pitanje u vezi s univerzitetom. Neposrednom podlogom za diskusiju se smatra materijal s I. Konferencije o univerzitetu (održana 29. aprila 1952.; Sveučilišni list od 20. juna 1952.), diskusija o nacrtu zakona o univerzitetima (Pogledi 52, str. 59), te članci o relevantnoj materiji u univerzitetskoj (Sveuč. list, Univ. vesnik, Pogledi i dr.) te drugoj štampi (Nova misao, Naša stvarnost, Naprijed, Borba, Vjesnik i dr.).

Način sudjelovanja

Rasporeda radi umoljavaju se svi zainteresirani da do 15. aprila dostave svoje priloge u zatvorenoj kuverti u uredovnicu Društva, a s oznakom: za diskusiju o univerzitetu. Prilozi imaju biti pisani strojem, s proredom, samo na jednoj stranici papira formata 21×30. Na početku ima biti ime i prezime autora, mjesto rada, adresa, telefon i u gornjem desnom uglu naznaka točke rasporeda.

Prikaz diskusione teze može trajati najviše do 10 minuta (oko 600 riječi), a diskusiona primjedba do 5 minuta (oko 300 riječi).

Sva prepiska u vezi s diskusijom upućuje se Društvu nastavnika Sveučilišta i visokih škola s oznakom: za stručnu komisiju, Braće Kavurića 17/I.

Ivan Supek

Problematika oko instituta za fiziku »Ruder Bošković«*

Potkraj maja 1950. donesena je odluka o osnivanju Instituta za atomsku fiziku u Zagrebu, s vrlo širokogrudnim direktivama, da bude proširenje započetog rada na Prirodoslovnom fakultetu, koji je donosio prve, makar i skromne plodove. Jedno od prvih pitanja, koja su se tada postavila, bilo je: pod koju će ustanovu pasti novi institut? Bilo je tri mogućnosti: Sveučilište, Akademija ili neki organ vlade. Mnogima od nas činilo se najprirodnije, da se dalji razvitak fizike nastavi u krilu Sveučilišta ili Prirodoslovnog fakulteta, ali tu su se odmah pokazale zapreke. U ono vrijeme bila je još jaka tendencija, da se fakulteti srozaju na više škole. Opća budžetska politika prema Sveučilištu bila je takva, da bi novi institut sa svojim posebnim saveznim dotacijama bio šaka na oko ostalima na Sveučilištu. Bila je potrebna bogatija i uglednija ustanova, i ubrzo je izbor pao na Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti, koja je ustavom bila postavljena na najvišu naučnu ustanovu naše republike.

Pored svega toga, mi, fizičari, nismo ni časa bili u dvoumici, da »Ruder Bošković«, mora biti organski nastavak izobrazbe i naučnog rada na Sveučilištu. Prvo vijeće instituta sačinjavali su i još i danas sačinjavaju svi profesori i docenti fizike na Prirodoslovnom i Tehničkom fakultetu, kao i predstojnici kemijskih instituta na Prirodoslovnom fakultetu kao nosiocu osnovnih prirodnih nauka. Personalna unija sa Sveučilištem bila je time na samom početku zajamčena. Nama svima bilo je jasno, da se ne mogu stvarati dvije ekipe fizičara, jedna na Sveučilištu, a druga u »Ruderu Boškoviću«, jer za to nemamo ni dovoljno ljudi, ni novaca, niti bi to bilo racionalno. I daleko bogatiji gradovi od Zagreba imaju samo jedan institut za fiziku, i to obično pod sveučilištem. Iako je formalno naša fizika bila pocijepana na dvije ustanove, ona je ostala od početka do kraja jedna, vezana nerazmršivim koncima. Pored institutskog vijeća, sastavljenog od sveučilišnih profesora, pretežna većina naučnih radnika »Rudera Boškovića« asistenti su Sveučilišta. »Ruder Bošković« nema dosad više od 10 asistenata na svom budžetu, što nije ni petina broja svih naučnih radnika. Po tome se vidi, da glavnu živu snagu atomske fizici daje Sveučilište. To je sada tako, i to će i u buduće ostati. Prošla su vremena, kad su veliki individui mogli u samoći dolaziti na eksperimentalna otkrića, a time su prošla vremena malih izoliranih instituta. Velika postrojenja atomske fizike zahtijevaju mnoštvo ljudi, a taj potreban broj može dati samo Sveučilište u formi diplomiranih studenata, doktoranata i asistenata. Svako drugo rješenje učinilo bi Institut za atomsku fiziku nepodnošljivim budžetskim teretom naše republike. Naučni rad pripadnika Sveučilišta i »Rudera Boškovića« čini jednu nerazrešivu cjelinu, i oni su podijeljeni u skupine, ne po budžetskoj pripadnosti, nego po naučnoj problematici. No ne samo da postoji personalno jedinstvo, nego su Sveučilište i »Ruder Bošković« vezani i materijalno u cjelinu. Pri nabavi literature »Ruder Bošković« nije nabavljao časopise i knjige, koje već fakulteti imaju, a isto je tako postupio i u pogledu aparata. Imamo danas situaciju, da asistenti »Rudera Boškovića« rade na aparatima Sveučilišta, i obratno. Razumije se, da će u daljim investicijama naše vijeće postupiti po istom principu. Bilo bi nerazumno trošenje, kad bismo htjeli potpuno ekipirati i naše fakultete i »Rudera Boškovića.« Data sred-

* Ovaj članak pročitao je profesor dr. Ivan Supek, predsjednik vijeća Instituta za fiziku »Ruder Bošković« na sjednici matematičko-fizičkog odsjeka Prirodoslovnog fakulteta od 22. januara 1953. god.

stva, bez obzira na to, iz kojih su izvora došla, i odgojeni kadrovi, bez obzira na to, iz kojih se budžeta plaćaju, moraju sačinjavati jednu cjelinu: fiziku naše republike.

Poslije svih tih činjenica, koje pokazuju, kako je duboko Institut za fiziku »Ruder Bošković« ukorijenjen u Sveučilište, mnogi će zapitati: zašto tada ne potpadne pod njega? Po mojem mišljenju, može to pitanje ostati čisto formalno, ako između Sveučilišta i Akademije bude postojao sklad. Bitno je, da vijeće fizičara upravlja i dalje razvitkom fizike u našem gradu. Ni sveučilišni senat, ni predsjedništvo Akademije ne mogu dirirati naučnu liniju nikogeg instituta, jer su nužno sva ta tijela heterogena i nekompetentna u pitanjima pojedinih nauka. Prvo je, da se fundamentalnim naukama, kao fizici, kemiji, biologiji i dr., osigura samouprava, u tom smislu, da ih ne tutorišu neka »viša tijela« ili, što je još gore, neka »viša lica«. Vrhovne ustanove moraju osigurati sklad između pojedinih nauka, a to je u prvom redu pitanje budžeta. Ta se pitanja ne mogu riješiti: svađom odozdo, i plamena diskusija »pred licem cijeloga naroda« samo bi još jače zatrovala odnose među našim naučnim radnicima i našim kulturnim institucijama. Pitanja organizacije naučnog rada moraju se rješavati detaljnom analizom konkretnih prilika i zadataka, u atmosferi naučne suradnje. Ono pozitivno, što se pri stvaranju »Rudera Boškovića« dogodilo, bilo je, da su se svi fizičari ujedinili na zajedničkom poslu, koji jednako obuhvaća višu nastavu, kao i naučni rad, i to ujedinjenje može postati dobar primjer mnogim naučnim radnicima, koji još uvijek, i na Sveučilištu i u Akademiji, žive u izolaciji. Ujedinjene grupe radnika iste nauke moraju i u nas postati jamstvo, budućeg razvitka, a nijedno više tijelo ne će ih riješiti te brige.

U zaostalim zemljama bez velikih naučnih autoriteta i kompetentnih naučnih kriterija sudbonosno je pitanje naučne demokratičnosti. Prve početke naše nauke koči često baš to, da na jednim tračnicama sjede neprolazni spomenici iz prošlih decenija. Ono najbolje u našoj nauci očekujemo od mladih. U takvoj situaciji naši naučni instituti moraju biti što bliže živom izvoru novih sila, a to je Sveučilište. I s obzirom na demokratičnost i na podmladak »Ruder Bošković« pošao je jednim mogućim putem. Odbijali smo prijedloge o jednom autoritativnom direktoru, a u formirano vijeće ušli su i ulaze automatski svi naučni radnici, nakon što se dignu iznad početnog asistentnog položaja. U statut novog instituta unesene su riječi: »U cilju studija atomske fizike Institut ujedinjuje svoje sile sa sveučilišnim...« Provođenje te točke statuta postavlja neka konkretna pitanja pred Sveučilište i Akademiju. U zgradama »Rudera Boškovića« radit će pretežno pripadnici Sveučilišta. Kako se oni tamo imaju smatrati: vanjskim suradnicima ili domaćima? S gledišta »Rudera Boškovića« bilo bi apsurdno, da glavnina, upravo bit Instituta, budu vanjski suradnici. S druge strane, za Sveučilište je nedopustivo, da njeni stalni pripadnici provode većinu vremena u radu, koji se ne smatra sveučilišnim radom. Odatle nužno proizlazi, da se njihov rad u »Ruderu Boškoviću« mora ocijeniti i kao sveučilišni, a s druge strane taj rad ne smije biti vanjska strana »Rudera Boškovića« u smislu vanjskih suradnika. Ta se dilema ne bi pojavila, da je »Ruder Bošković« sveučilišni institut. No ako se počinje povlačiti oštra granica između Sveučilišta i Akademije, mi ćemo se, fizičari, naći pred nerazmršivim spletom pravnih pitanja. S našeg gledišta moguće su samo dvije alternative: ili sasvim Sveučilištu, ili skladna zajednica Akademije i Sveučilišta, kako to pretpostavlja citirana točka statuta »Rudera Boškovića«. Prije otvorenja novog instituta potrebno je, da zainteresirani fakulteti i sveučilišni senat, s jedne strane, a Akademija, s druge strane, donesu deklaraciju, u kojoj izražavaju svoju spremnost da surađuju u »Ruderu Boškoviću«, sa svojim ljudima i sredstvima, zbog ostvarivanja zajedničkog naučnog i nastavnog cilja. Poslije takve izjave pre-

ostalo bi vijeću »Rudera Boškovića« da uredi tehnička pitanja s fakultetima i Akademijom.

Kroz sve te oblake neriješenih problema »Ruder Bošković« nesmetano je rastao. Kardinalno pitanje lokacije moglo je već na početku biti njegov fatum. Tadašnji rektor gurao nas je prema sveučilišnom gradu. Većina nas smatrala je nelogično, da kulturne ustanove odlaze iz našeg starog Zagreba, dok se u nj useljuju druge, kojima je normalnije mjesto izvan grada. Raskrstivši potpuno s tim grandioznim planovima o novom naučnom gradu, počeli smo potkraj g. 1950. s gradnjom Instituta na terenu, koji dopušta još daljnje velike objekte. Poslije dvije i po godine gradnja se primiče kraju, radionice su već useljive, a glavna zgrada bit će ovog ljeta.

Tematika jedne kreativne institucije ne može se unaprijed točno fiksirati. Naše vijeće nije palo u pogrešku da stvori jedan papirnat program, koji bi poput zmaja iz dječjih bajki gutao naša domaća sredstva i devize. Mi smo prije svega htjeli da dalje razvijemo onaj rad, što smo ga već započeli na fakultetu. Spektralne metode, osobito röntgenske, već su se lijepo upotrebljavale u Institutu za fiziku Prirodoslovnog fakulteta pri studiju strukture atoma, molekule i kristala, a i pri praktičkim problemima metalurgije. Daljim unapređenjem tih grana bila je i planirana nuklearna fizika snažno potpomognuta. U krilu istog instituta počeo se graditi i neutronski generator, što je otvorilo prve perspektive umjetnoj proizvodnji izotopa u nas. I tako se postepeno vršio prijelaz na nuklearnu fiziku. Za elektroniku, kao osnovicu gradnje modernih aparatura i akceleratora, morao se brinuti fizički zavod Tehničkog fakulteta, što je bilo prirodno s obzirom na priličan broj nadarenih slabostrujaša, koji su već radili u tom zavodu. I teorijska fizika nastavila je s onom problematikom, koju je otpočela njegovala: struktura i reakcija atomskih jezgri, teorija mezona i nuklearnih sila, kvantna elektrodinamika i teorija kristala, a u tom radu, u Institutu za teorijsku fiziku Prirodoslovnog fakulteta, izrasla je i prva naša ekipa mladih teoretičara. Sav taj trud, izvršen u fakultetskim prostorima, nije dosad donio velikih otkrića, ali je on s obzirom i na ljude i istraživanje stvorio jezgru, koja će, ako je u njoj naučni duh, procvasti u novom institutu.

Začet tri godine poslije instituta u Vinči, a godinu i po poslije »Jožefa Stefana« u Ljubljani, »Ruder Bošković« nije udario putem svojih predšasnika. Polazeći od fundamentalne problematike, upravili smo svoju pažnju prema praktički manje zamasnom, ali naučno važnijem pothvatu: akceleratorima. Da bi se mogle proučavati nuklearne reakcije i elementarne čestice, potrebni su ciklotroni, sinhrotroni, linearni akceleratori, kozmotroni ili drugi snažni izvori atomskih zraka. No, i iz gledišta praktične primjene, ako se ostane skromno pri proizvodnji radioaktivnih izotopa, ciklotroni su često najprikladnije sredstvo. Njihov mlaz je čak 100 puta jači od uranske peći. No takvi ciklotroni stoje u inozemstvu preko 800.000 dolara, što ne samo da nam nije dostupno, nego bi takve kupovine bile i štetne za našu zemlju. I s obzirom na štednju deviza, kao i na izobrazbu naših stručnjaka, mnogo je korisnije sagraditi takve mašine. Fizičar nije nikad gospodar kupljena aparata, i naša su nastojanja išla u tome, da se pripravimo za gradnju velikih akceleratora. Taj put bio nam je uvelike olakšan time, što je centralna tvornica naše elektroindustrije »Rađe Končar« u Zagrebu odlučila da se prihvati izgradnje jednog ciklotrona. Čitav taj projekat zainteresirao je ne samo fizičare, nego i inženjere, i gradnja zagrebačkog ciklotrona bit će jedan od probnih kamena, do kojeg se stepena preciznosti digla naša industrija. Time su se prvi put u nas fizika i industrija povezali na zajedničkom poslu, na gradnji akceleratora, što može biti od velikog značenja za dalji razvitak i naše nauke i tehnike.

Neutronski generator, koji se dovršava u Fizičkom institutu Prirodoslovnog fakulteta, a još više i ciklotron, koji izlazi iz faze projektiranja u izvedbu, omogućit će nam prve izvore radioaktivnih izotopa, prijeko potrebnih istraživanjima kemije i biologije, a povrh toga i važnih za primjenu u industriji i medicini. Naše vijeće bilo je otpočeta s time načisto, da bismo shvatili postavljenu zadaću preusko, kad bismo se ograničili samo na fiziku. Isprva je osnovan u »Rudera Boškovića« kemijski odjel, koji je morao pripremiti primjenu radioaktivnih izotopa u kemiji i medicini. Kao vrlo skupa investicija ciklotron ne bi bio potpuno iskorišten, ako se oko njega ne bi razvila i adekvatna kemija, biologija i medicina. Imajući na umu te važne primjene, kao i prostornu situaciju kemije na Prirodoslovnom fakultetu, naše je vijeće odlučilo da ove godine počne graditi i kemijski laboratorij a tu gradnju povjerilo je predstojnicima kemijskih instituta Prirodoslovnog fakulteta. Izgradnjom tih laboratorija Prirodoslovni fakultet riješit će problem svog naučnog rada i više nastave u kemiji, a Institut »Ruder Bošković« dobit će s njima, kao i kemičarima drugih fakulteta, brojnu i kvalitetnu ekipu za ostvarivanje zajedničkih ciljeva. Na takvoj širokoj fizičko-kemijskoj podlozi moći će se uspješno dalje razvijati i moderne discipline medicine i biologije, kao i druge prirodne i tehničke nauke. Dizanjem prirodnih i tehničkih nauka na viši stupanj bit će stvoreni uvjeti za njihovu uspješnu primjenu u industriji, zdravstvu i poljoprivredi, a time i osnova za veće pothvate na području atomske energije. Eto, to je perspektiva stvorena »Ruderom Boškovićem!«

Grga Gamulin

Uz diskusiju o novom nastavnom planu gimnazija

Profesorsko Vijeće Filozofskog fakulteta na svojoj posljednjoj sjednici raspravilo je u osnovnim crtama pitanje svog stava prema dosadašnjem nastavnom planu i programu gimnazija. Vijeće je formuliralo svoje prijedloge, koje donosimo u izvodu.

1. Potrebno je, da se u gimnazijama uče dva živa strana jezika; i to jedan od prvog, a drugi od petog razreda;

2. Učenje latinskog jezika treba proširiti na sva četiri viša razreda;

3. Povijest umjetnosti trebalo bi uvesti kao poseban predmet u šestom i sedmom razredu, i to opću kao i nacionalnu;

4. Pored tehnike pjevanja i osnovnih muzičkih pojmova potrebno je proširiti nastavu na osnovno znanje iz razvoja muzike i muzičkih oblika, ali izbjegavajući što više verbalizam u nastavi;

5. Predlaže se, da se svjetska književnost intenzivnije i sistematskije obrađuje kako u okviru materinskog jezika, tako i u okviru svjetskih jezika, koji se u gimnazijama uče;

6. Etnologiju (poznavanje naroda kao i kulturâ svijeta, a napose naroda Jugoslavije) trebalo bi opet uvesti barem kroz jednu godinu po dva sata tjedno, i to kao samostalan predmet ili, barem, kao dio geografske nastave;

7. Filozofiju bi trebalo učiti u sedmom i osmom razredu sa četiri sata tjedno, od toga psihologiju kroz jednu godinu sa dva sata tjedno;

8. U klasičnim gimnazijama, kao specijalnom tipu škole, treba težiti još više položiti na latinski i grčki jezik, književnost i kulturu. Da bi se to postiglo, treba smanjiti građu iz nekih drugih predmeta. Osim toga predlaže se, da se u klasične gimnazije uvede povijest svjetske književnosti;

9. Filozofski fakultet specijalno naglašava, bez ika-

kva podcjenjivanja matematičko-prirodoslovnih nauka, da su u sadašnjem planu odviše zapostavljene društvene, odnosno humanističke nauke, te da bi bilo potrebno u tome postići usklađenje.

***

Gornjim prijedlozima Vijeća Filozofskog fakulteta nije potrebno mnogo komentara. Po prirodi stvari naš fakultet smatrao je potrebnim raspraviti problem disciplina, koje se u njegovu okviru izučavaju i predaju, a na osnovi općih zapažanja, kao i specijalnih iskustava prilikom prijemnih ispita, te uopće rada s učenicima, koji na Fakultet stižu iz srednjih škola. Ukoliko se u tom prijedlogu traži povećanje broja sati, to treba izvršiti na račun općeg sužavanja građe i određenja satnice.

U pogledu jezika teško se može braniti teza, koja se pojavila, da je dovoljno učiti jedan strani jezik, a dva jezika, da znače veliko opterećenje, jer se ionako ne nauči niti jedan. Suvišno je dokazivati kulturno značenje, koje jezici imaju za opću kulturu, ne samo s obzirom na mogućnost sporazumijevanja, nego i s obzirom na literaturu, koju taj studij implicira. Osim toga nastavnici Fakulteta vrlo dobro znaju za poteškoće, koje u seminarima nastaju u vezi s činjenicom, što većina slušača može upotrebljavati literaturu samo na jednom jeziku. Čak ni svladavanje ispitne građe nije s jednim jezikom omogućeno, a kamoli neko dublje ulaženje u dotične discipline. Kad se tome doda da su sve naše biblioteke pretežno opskrbljene njemačkom literaturom, stvar postaje još složenija, i to u nekim seminarima do te mjere, da je svaki ozbiljniji rad isključen. Što znači u toj

situaciji primjedba, da je bolje učiti samo jedan jezik u srednjoj školi, pa barem njega dobro naučiti? Kao da se neki drugi predmeti (kemija, fizika) uopće mogu u srednjoj školi naučiti! I kao da mu već sam temelj, koji će učenik steći s elementima drugog jezika učeći ga od petog do osmog razreda, neće kasnije poslužiti za brzo usavršavanje i barem pasivnu upotrebu literature. I odviše smo naših učenika vidjeli kako bespomoćno stoje pred ormarima biblioteka, te, dobivši knjigu za seminarski referat, u panici traže nekoga, tko će im tekst prevesti, ili ga tjednima sami sriču trošeći vrijeme na posao sa svim formalističke prirode. Umjesto živog i svakodnevnog dodira s izvornom naučnom literaturom, studiranje se tako pretvara u ispitno učenje po skriptama i oskudnim prevedenim udžbenicima. U tome je jedan od glavnih uzroka često tako slabe razine naših diplomiranih studenata.

Da li produženje učenja latinskog jezika od dvije na tri godine (kako je komisija Savjeta zasad predvidjela) nešto znači, drugo je pitanje. Dokida li se time formalistički karakter dosadašnjeg dvogodišnjeg učenja, koje je jedva bilo dovoljno za gramatičke osnove? I u slučaju latinskog jezika pretpostavlja se dalje usavršavanje, ali ono, što bi trebalo ipak postići, jest prevodenje lakših tekstova, a za to su četiri godine zaista minimalno vrijeme. U slučaju bifurkacije gimnazija od sedmog razreda dalje na realni i humanistički smjer problem se, naravno, i tu u mnogočem mijenja.

Pitanje povijesti umjetnosti riješeno je u prijedlogu spomenute komisije Savjeta na zadovoljavajući način. Taj je prijedlog međutim, predviđao mogućnost, da se povijesti umjetnosti pridoda u osmom razredu unutar istog predmeta i povijest glazbe, i to je svakako problem, koji zaslužuje posebnu pažnju. Poteškoće su u tome, što to podrazumijeva, da studenti katedre za povijest

umjetnosti slušaju i muzikologiju, a ujedno podrazumijeva kod njih i razvijen smisao za muziku. Koliko god je to zasada teško realizirati, čini mi se, da je zamisao jednog takvog predmeta, koji bi na neki način obuhvaćao kulturnu historiju, vrlo zanimljiva, premda je jasno, da kod toga postoji opasnost nekog površnog polihistorizma. U svakom slučaju ti historijsko-umjetnički predmeti imat će smisla samo ako se budu predavali uz moderna pomagala (projektor, gramofon, table) sa što manje praznog verbalizma i nagomilavanja građe. Ne radi se, bez sumnje, samo o razvijanju senzibilnosti, nego i o velikom obrazovnom značenju, tih kulturno-historijskih predmeta, dakle o asimiliranju pozitivnog znanja; ali ništa ne može upravo u tom smislu naškoditi, koliko slaba, verbalna nastava. Dobra i zorna nastava, naprotiv, može od te materije učiniti jedan od najljepših i najatraktivnijih predmeta srednje škole. Prijedlog Filozofskog fakulteta rješava problem povijesti muzike intervencijom učitelja pjevanja u jednom od viših razreda. To pretpostavlja cjelovite gimnazije sa osam godina, što, naravno, ne isključuje mogućnost i drugačijeg rješenja tog pitanja.

U taj isti kompleks spada i pitanje povijesti svjetske književnosti. Taj predmet velike kulturno-historijske važnosti, koji nam prenosi ogromno mnoštvo podataka i znanja o čovjeku, nije ni sada predviđen u nastavnom planu. A trebalo bi samo dosljedno izvesti konzekvence iz činjenice, što se u našim gimnazijama tako intenzivno uči opća povijest, opća geografija, zatim povijest umjetnosti i sl., ali opće književnosti nema. Povijest književnosti zapravo je povijest čovjeka, najviše humanistički od svih predmeta, najbolje sredstvo odgoja duha i osjećanja naših učenika; pod uslovom, naravno, da nastava bude pro-

vođena s osjećajem za estetske vrijednosti. Ako iz nacionalne književnosti učimo i najmanje pisce, zašto da ne učimo Cervantesa i Shakespeara? — Prijedlog vijeća Filozofskog fakulteta govori o obradivanju opće književnosti unutar nastave materinskog jezika. Meni se lično čini, da to nije dovoljno, te da je taj odnos potrebno uravnotežiti onako, kako je uravnotežen odnos između opće i nacionalne povijesti. Ili barem učiniti prve korake u tom smjeru.

Etnologija je također pitanje, koje postaje vrlo reljefno, ako ga uporedimo s nastavom geografije. O gorama, rijekama, ekonomici učilo se kroz svih osam razreda; ali o životu tih naroda, njihovim kulturnim stupnjevima, pa i o oblicima životne kulture naših naroda nije se učilo. A po kakvoj logici? Je li reljef neke zemlje zaista važniji od života ljudi, koji je nastavaju?

Prijedlog našeg fakulteta predviđa filozofiju kroz sedmi i osmi razred sa četiri sata tjedno uključivši psihologiju.

Razvoj ljudske teoretske misli, te logika, kao nauka o zakonima mišljenja, došle bi tako na kraju srednjoškolske nastave u najzreljim godinama kao dovršenje jednog cjelovitog ciklusa nastave.

Stvar je konkretne razrade programa, da se pri svemu tome učenici opet ne bi preopteretili i satnica povećala do granice, u kojoj bi cijela nastava postala za njih samo pojam napora i izvanjskog pritiska. No možda je to još više stvar materijalne baze same nastave, zornosti, učila, raznih tehničkih pomagala, projektora i nastavnih filmova. I u toj perspektivi, na čijem ostvarenju naše prosvjetne vlasti ubrzano rade, treba gledati rješenje problema, koji smo naveli. Ako s dijapozitivima, filmovima, te dobro opskrbljenim laboratorijima i zbirkama budemo uskoro mogli olakšati asimilaciju mnogih prirodnih i društvenih nauka, bit će samo po sebi riješeno i pitanje pravilne ravnoteže realnih i humanističkih predmeta.

SADRŽAJ 5. BROJA

	Str.
<i>Rudi Supek</i> : O neaktuelnosti larpurlartizma	297
<i>Oleg Mandić</i> : Problemi sociografije i sociologije na Zapadu	318
<i>Franjo Švelec</i> : Uz proučavanje Marina Držića	329
<i>Andre Mohorovičić</i> : Prilog analizi problema kvalitete u arhitekturi	339
Kulturni život:	
<i>Aleksander Flaker</i> : Da li revolucionarne epohe pogoduju razvitku književnosti	346
Prikazi i osvrti:	
<i>D. Pejović</i> : Smisao i besmisao Merleau-Pontyja	349
<i>Mladen Zvonarević</i> : Psihološka ispitivanja na srpskoj djeci za vrijeme II. svjetskog rata	355
<i>A. Šarčević</i> : E. Cabet: »Put u Ikariju«	358
<i>Berislav Perić</i> : Brethe-Laborde: Opći uvod u studij prava	361
Bibliografske bilješke	364
Iz sveučilišnog života:	
Diskusija o aktuelnim pitanjima univerziteta	369
<i>Ivan Supek</i> : Problematika oko instituta za atomsku fiziku »Ruder Bošković«	370
<i>Grga Gamulin</i> : Uz diskusiju o novom nastavnom planu gimnazija	374

SADRŽAJ 4. BROJA

	Str.
<i>Dr. Jovan Stefanović</i> : Neka razmatranja u vezi s novim Ustavnim zakonom	217
<i>Aleksander Flaker</i> : Ruski književnik i kriza Revolucije	227
<i>Rudi Supek</i> : Materijalni, socijalni i personalni osnovi socijalističke kulture	236
<i>Petar Guberina</i> : O dijalektičkom razvoju pokreta i zvuka u jeziku	245
<i>Ivan Vrančić</i> : Tretiranje zakona vrijednosti u Staljinovom članku »Ekonomski problemi socijalizma u SSSR-u«	253
<i>Berislav Perić</i> : Predmet teorije države i prava	257
Kulturni život	
<i>Rudolf Matz</i> : In memoriam — Vaclavu Humlu	263
Naučna kronika	
<i>Đuro Kurepa</i> : Povodom desetgodišnjeg pomena Nikoli Tesli	268
Jedno Objašnjenje prof. Bičanića povodom članka J. Medarića	270
Prikazi i osvrti	
<i>D. Pejović</i> : Jedna teološka rasprava o marksizmu	271
<i>A. Šarčević</i> : F. Mehring: Historija Njemačke	273
<i>Dejan Umljenović</i> : George Kennan o američkoj diplomaciji	275
Bibliografske bilješke	282
Iz sveučilišnog života	
Diskusija o pitanjima naučno-istraživačkog i nastavnog rada	285
<i>Đalenović, Cerkovnikov, Hahn</i> : Jedno mišljenje o organizaciji naučnog rada	286
<i>A. Tavčar</i> : Naučni podmladak na sveučilištu	287
<i>M. Prelog</i> : Uz problem organizacije naučnog rada na Filozofskom fakultetu	291
<i>Dr. Beata Brausil</i> : Prikaz Berović-Stefanovićeve »Kliničke hematologije«	294

UPOZORENJE ČITAOCIMA

Molimo stalne čitaoce našeg časopisa da se pretplate na njega, kako bismo imali bolju evidenciju o potrebnoj tiraži.

Isto tako molimo naše pretplatnike da u što skorije vrijeme namire pretplatu, u cjelini ili po dijelovima, kao što je označeno na omotu časopisa, kako se ne bi časopis našao u nepotrebnim finansijskim poteškoćama.

Administracija
»POGLEDA 53«